

Londen en de zaak Van 't Sant

A. den Doolaard

bron

A. den Doolaard, *Londen en de zaak Van 't Sant*. Querido, Amsterdam 1980

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/dool001lond01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Inleiding

In de vierde druk van mijn autobiografie *Het leven van een landloper* (1979) heb ik mijn eigen Londense belevenissen neergelegd uit de periode 1941-45. Ongeveer tegelijkertijd verscheen deel 9 van dr. L. de Jongs *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*. Het openbaarde mij een Londen waarvan ik, net zoals verreweg de meeste Londense Nederlanders, heel weinig afwist: het Londen van de ministers, hun onderlinge twisten en hun strijd tegen de koningin om de macht in het na-oorlogse Nederland. Vele gedeelten in deze nieuwe aflevering van het levenswerk van mijn oud-collega bij Radio Oranje heb ik met grote waardering en soms met bewondering gelezen.

Bij de lezing van één gedeelte, dat in de vaderlandse pers juist een buitensporige sensatie verwekte, gingen mijn nekharen echter overeind: de bladzijden over de dubieuze figuur François van 't Sant, die, in opspraak gekomen, in 1935 zijn ontslag had moeten nemen als hoofdcommissaris van politie in Den Haag, en later in Londen optrad als particulier secretaris van koningin Wilhelmina.

In dit fragment onthulde dr. De Jong op Van 't Sants autoriteit dat er in 1924 een sindsdien spoorloos verdwenen prinsenkint zou zijn geboren uit een eveneens onvindbaar geworden mejuffrouw Elisabeth le Roi, waarbij Van 't Sant, zogenaamd om de reputatie van het huis van Oranje te redden, het vaderschap van dit kind eerst had toegeschreven aan een hooggeplaatst landsdienaar.

Na enig onderzoek, en na raadpleging van bronnen die dr. De Jong niet heeft kunnen of willen benutten kwam ik tot de overtuiging dat 's rijks geschiedschrijver zich door de geslepen ex-politieman in diens streven naar (zij het postuum) eerherstel een fantastisch verhaal op de mouw had laten spelden. Ik meende deze legendevorming niet onweersproken te moeten laten, ook omdat er op de nagedach-

tenis van sommige figuren, met name koningin Wilhelmina, premier Gerbrandy en de boven aangeduide landsdienaar in dit verband volgens mij een verkeerd licht werd geworpen.

Dr. De Jong dacht, zoals hij in zijn deel 9 vermeldt, een historisch raadsel opgelost te hebben. Mijns inziens is de oplossing van dit mysterie anders en aanzienlijk sensationeler: Elisabeth le Roi, de denkbeeldige moeder van een denkbeeldig prinsenkind, heeft nooit bestaan.

Dr. L. de Jong en François van 't Sant

‘De geschiedenis is oneindig. Zij is onvatbaar. Wij *pogen* altijd door, maar wat wij bereiken is nooit meer dan *onze voorstelling* van de verleden werkelijkheid.

Dr. P. Geyl

Wanneer er in de toekomst geschreven of gesproken wordt over Nederland en de Nederlanders tijdens de tweede wereldoorlog, dan zal vroeg of laat zeker de naam vallen van 's rijks geschiedschrijver over dit tijdvak: dr. L. de Jong. Zijn levenswerk, getiteld *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, werd door hem oorspronkelijk beraamd op negen, later op twaalf delen, te volgen door een deel met (door hem zelf geselecteerde) kritieken en zijn antwoorden daarop.

In oktober 1979 verscheen in twee banden die samen bijna 1500 bladzijden bevatten en in een oplage van bijna 100 000 exemplaren deel 9, dat als ondertitel ‘Londen’ draagt. De publiciteit op de dag van verschijnen was ditmaal nog omvangrijker dan anders, omdat dit deel sensationele onthullingen bleek te bevatten, die door de pers over vele pagina's breed werden uitgesmeerd. Deze onthullingen, die in het boek zelf 27 bladzijden beslaan, waren er de oorzaak van dat dit boek ten doop gehouden werd met een tamtam die nog nooit in ons taalgebied aan enige andere publikatie te beurt is gevallen.

Maar ook de verdere inhoud bevatte genoeg opzienbarends. Blijkens de flaptekst houdt dit deel zich speciaal bezig met ‘wat zich in Engeland in de boezem der regering heeft afgespeeld’, waarbij ‘diep wordt ingegaan op de relaties tussen de koningin en haar ministers’. Dr. De Jong was daartoe in staat ‘doordat hij niet alleen vele jaren geleden met alle betrokkenen heeft kunnen spreken, maar ook en vooral doordat hij zonder enige restrictie toegang kreeg tot wat dienaangaande aan stukken bewaard is gebleven’. Hij kon niet alleen gebruik maken van de notulen van de Londense ministerraad, maar verwierf voor dit deel 9 speciaal verlof om de particuliere stukken van koningin Wilhelmina over de Londense periode te bestuderen, voor zover deze betrekking hadden op staatszaken.

Voorts voerde dr. De Jong, nadat hij de opdracht tot het schrijven van zijn levenswerk verworven had, uitvoerige gesprekken met onder andere de voornaamste ex-ministers uit de Londense periode, met prinses Wilhelmina, en ten slotte in de loop van 1956 met François van 't Sant, de veelbesproken figuur die van 1920 tot 1934 harer majesteits raadgever was geweest in particuliere zaken verband houdend met de buitenpaleiselijke levenswandel van haar gemaal, en die in Londen als haar particuliere secretaris was opgetreden.

Deze François van 't Sant had in 1935 zijn ontslag moeten nemen als hoofdcommissaris van politie in Den Haag, nadat hij in 1932 verdacht was van oplichting in de toentertijd geruchtmakende zaak-Van Vredenburg. In 1956 openbaarde hij aan dr. De Jong waarom hij het in 1927 had doen voorkomen alsof het vaderschap van een buitenechtelijk kind, in 1924 ter wereld gebracht door een mysterieuze mejuffrouw Elisabeth le Roi, toe te schrijven was aan de toen pas overleden Nederlandse gezant te Brussel, jhr. dr. C.G.W.F. van Vredenburg, en dat op een moment toen diens stoffelijk overschot nog boven aarde stond. Gezegde mejuffrouw dreigde volgens hem op de komende begrafenis schandaal te veroorzaken en daarom had de familie Van Vredenburg erin toegestemd haar, door zijn bemiddeling, een bedrag van f. 40 000 te betalen. Van 't Sant had dit indertijd gedaan, zo verklaarde hij in 1956 tegenover dr. De Jong, om de reputatie van het huis van Oranje te redden, want de werkelijke vader, verklapte hij meer dan dertig jaar na de geboorte van de bastaard, was niet jhr. Van Vredenburg geweest maar prins Hendrik van Mecklenburg, koningin Wilhelmina's gemaal. Tijdens zijn gesprekken met dr. De Jong schroomde deze redder van de dynastieke reputatie niet om bijzonderheden uit het vorstelijke huwelijksleven te vermelden, die slechts in zeer beperkte kring bekend waren geweest. Ook deze voor een zeker soort lezers pikante stof werd door dr. De Jong getrouw weergegeven. Hij deed dit vanzelfsprekend niet om met zijn deel 9 sensatie te verwekken - al had hij geredelijk kunnen voorzien dat deze niet uit kon blijven. Zijn enige zorg, zei hij, was zijn wetenschappelijke verantwoordelijkheid.

Er viel een geschiedkundig raadsel op te helderen. Hoe was het mogelijk dat de man die in de zaak-Van Vredenburg zijn goede naam had verspeeld, of volgens eigen zeggen had opgeofferd aan de reputatie van het huis van Oranje, in Londen ‘in bijzondere mate

het vertrouwen genoot van koningin Wilhelmina’, ondanks het feit dat een groot aantal Engelandvaarders dringende waarschuwingen uit verzetskringen overbrachten dat harer majesteits particuliere secretaris in het bezette vaderland als een verrader werd beschouwd?

Ik zal dit sensationele brokje geschiedenis in de volgende hoofdstukken aan een kritisch onderzoek onderwerpen. Vooruitlopend bepaal ik mij tot mijn strikt persoonlijke opvatting dat Van 't Sants relaas, door dr. De Jong met bijna roerend vertrouwen weergegeven, een onthutsende gelijkenis vertoont met een slim bedachte maar slecht uitgewerkte detectiveroman. Na raadpleging van bronnen die dr. De Jong kennelijk niet heeft benut of willen benutten zie ik de heer Van 't Sant voor het voetlicht der geschiedenis staan als een typische Jekyll & Hyde-figuur.

Hij begon, op koninklijk verzoek, als toegewijd behoeder van een dynastieke reputatie, die door prins Hendriks escapades in gevaar werd gebracht. In zijn dubbelrol werkte hij in de zaak-Van Vredenburg met zulk een brutaal raffinement dat een halve eeuw later, nu de meeste getuigen overleden zijn, de dramatische aangelegenheid onmogelijk geheel kan worden opgehelderd. Wel kan worden aangetoond dat zijn verklaring als getuige in hoge mate als onbetrouwbaar moet worden beschouwd. De historicus dr. De Jong daarentegen zag ‘geen reden te twijfelen aan de wezenlijke juistheid’ van hetgeen Van 't Sant hem vertelde, vooral niet omdat dit relaas ‘de enige constructie vormt die de kern van wat in deze zaak geschied is, begrijpelijk maakt’.

Toen ik deze voor een historicus lichtvaardige zin las moest ik dadelijk denken aan de Sherlock Holmes-verhalen, waarin Conan Doyle bij het begin van het onderzoek een zekere inspecteur Lestrade van Scotland Yard laat optreden, die de schuldige altijd in een ommezien weet aan te wijzen, omdat hij de meest voor de hand liggende oplossing kiest welke volgens hem de zaak begrijpelijk maakt. Sherlock Holmes, die ervan uitgaat dat de schijn dikwijls bedriegt, vindt dan na ijverig speuren een andere oplossing. Dr. De Jongs onthullingen, waarmee hij de vaderlandse pers in hevige opschudding bracht, vertonen het kenmerk van de gemakzuchtige methode-Lestrade, terwijl er een andere en nog aanzienlijk sensationelere oplossing van dit historisch mysterie denkbaar is. Deze verschaft bovendien eerherstel aan een door dr. De Jong op zeer losse gronden totaal verte-

kende figuur en zuivert, last but not least, koningin Wilhelmina van de smet der medewetenschap aan Van 't Sants kwalijke streken - een smet, die dr. De Jong door zijn goedgelovigheid én door zijn weergave onwillekeurig op haar werpt.

Wie was Van 't Sant?

De geschiedschrijving van De Jong is niet zoals die van Huizinga ‘een zweven over de tuinen van de geest’. Neen, met beide voeten op aarde baant hij zich een weg door velerlei onkruid, struikgewas en plantensier, de determineertabel in de hand. Letterlijk en figuurlijk gesproken noemt hij de dingen bij de naam en behandelt daarbij mensen soms alsof ze gevoelloze dingen waren. Vandaar mijn verwondering over zijn piëteitsvolle uitbeelding van de figuur Van 't Sant.

In hoofdstuk 11 van het Londense deel 9, getiteld ‘Geheime diensten’, neemt de paragraaf ‘Van 't Sant’ zevenentwintig gedrukte bladzijden in beslag. Dr. De Jong zelf heeft er geen geheim van gemaakt dat enkele van zijn kritische medelezers vóór openbaarmaking bezwaren hadden geopperd zowel tegen de omvang als tegen de inhoud van deze lange paragraaf. Overeenkomstige bezwaren werden later door gewone lezers geuit in ingezonden stukken.

Een eerste bezwaar was dat een publikatie waarin een buitenechtelijk kind van prins Hendrik een rol speelde pijnlijk zou zijn voor diens dochter, koningin Juliana. Verder vroeg men zich af of het wel nodig was om in een deel over ‘Londen’ de hele zaak-Van Vredenburg weer op te rakelen die zich, inclusief juridische nasleep, had afgespeeld tussen 1927 en 1938. Het ging er dr. De Jong allereerst om de achtergrond te verklaren ‘van de speciale vertrouwensrelatie tussen koningin Wilhelmina en Van 't Sant welke in Londen van meet af aan bleek te bestaan’. Zou het dan niet voldoende zijn om in een paar alinea's te vermelden dat Van 't Sant zich in het verleden jegens het Koninklijk Huis grote verdiensten had verworven bij het oplossen van enige delicate kwesties, die betrekking hadden op het buitenpaleiselijk gedrag van prins Hendrik? Bij Van 't Sants eervol ontslag als hoofdcommissaris van politie in Den Haag zou discreet

aangetekend kunnen worden dat dit verband hield met een aangelegenheid, waarin hij in 1927 gemengd was geweest. Dat deze aangelegenheid nooit geheel was opgehelderd, maar dat verschillende omstandigheden het moeilijk hadden gemaakt hem in zijn positie te handhaven.

Hoewel deze bezwaren zeer begrijpelijk zijn meen ik toch dat de historicus De Jong gelijk had toen hij zich verzette tegen het leggen van dergelijke rookgordijnen, allereerst omdat die meteen zouden verwaaien zodra ook maar één snugger journalist of publicist de feiten uit de vooroorlogse pers zou gaan opdelven over de kies verzwegen delicate kwesties, die zijn nieuwsgierigheid juist zouden hebben geprikkeld. Verder stond tegenover het ogenschijnlijk blind vertrouwen van de koningin het diepe wantrouwen in Nederlandse verzetskringen. Dit ging zo ver, dat er Engelandvaarders naar Londen kwamen met de opdracht om harer majesteits secretaris, de ‘verrader’ Van 't Sant, uit de weg te ruimen - toch zeker geen kleinigheid die een gewetensvol historicus verzwijgen kon.

Dr. De Jong besloot terecht dat zowel het een als het ander, het blinde vertrouwen en het voortmeulende wantrouwen ten opzichte van een en dezelfde figuur, enkel konden worden opgehelderd door een gedetailleerde beschrijving van het vooroorlogse gebeuren. Maar dan dient de juistheid van deze details ook vast te staan en ze moeten de zaak werkelijk ophelderen. Daaraan mankeert in dr. De Jongs versie nogal een en ander. Sommige feiten lijken overbodig, andere, die ik in het navolgende uitvoerig zal weergeven omdat ze van essentieel belang zijn, ontbreken geheel; enkele, door dr. De Jong voorzien van inleidende tussenzinnetjes als ‘naar wij aannemen’, behoren in verantwoorde geschiedschrijving niet thuis. De figuur van Van 't Sant wordt gedetailleerd, zij het eenzijdig geschilderd; de tegenspelers in het drama, de drie leden van de familie Van Vredenburg, blijven schimmen, wat de oorsprong en de ontwikkeling van de zaak onbegrijpelijk maakt. Zo is er nog veel meer; maar het is beter eerst de feiten te laten spreken.

Dr. De Jong begint met een schets van Van 't Sants snelle carrière. De in 1883 geboren zoon van een onbemiddeld predikant kon door de ontijdige dood van zijn vader niet studeren; desondanks bracht hij het reeds op zijn zevenentwintigste jaar tot chef van de Rotterdamse rivierpolitie. Toen de eerste wereldoorlog uitbrak werd hij

met goedvinden van de kleine, karig met geldmiddelen bedeelde Nederlandse inlichtingendienst (beter bekend als GS 111, oftewel derde afdeling van de generale staf) ijverig medewerker van de Britse Intelligence, terwijl hij toch op goede voet wist te blijven met leden van de Duitse geheime dienst, die eveneens in het neutrale Nederland opereerde.

Ook nadat Van 't Sant in 1916 commissaris van politie te Utrecht was geworden bleef hij samen werken met Richard Tinsley, de Rotterdamse chef van de Britse Intelligence. Deze samenwerking duurde voort tot 1920, want in de jaren 1918-20 gebood het gezamenlijke Brits-Nederlandse belang, dat de communistische agitatie in Brits- en Nederlands-Indië in de gaten werd gehouden.

Al dit werk was zes jaar lang door de Britten betaald. In 1920 had Van 't Sant in totaal £25 000 uitgegeven (tegenwoordige waarde tweeënehalf miljoen gulden). Er is over dit bedrag later veel te doen geweest. Van 't Sant werd er in Londen ook door sommige Britten van beschuldigd deze grote som geheel of gedeeltelijk in eigen zak te hebben gestoken, terwijl hij altijd heeft volgehouden dat hij enkel zijn onkosten vergoed kreeg. Hoe hoog deze waren is nooit vastgesteld. Volgens dr. De Jong legde Van 't Sant verantwoording af aan een kapitein van GS 111, Van Woelderen, die op zijn beurt de minister van Justitie inlichtte. Deze kapitein Van Woelderen stelde in 1945, nadat hij burgemeester van Vlissingen was geworden, Gerbrandy op de hoogte. Toen Gerbrandy in 1949 door de parlementaire enquête commissie (PEC) over de Londense geheime diensten werd verhoord, kon hij zich de mededelingen van burgemeester Van Woelderen echter niet meer herinneren en hij ontkende zelfs uitdrukkelijk dat Richard Laming, de chef van de afdeling Nederland van de Britse geheime dienst SOE (Special Operations Executive) hem in Londen eind 1940 tegen Van 't Sant had gewaarschuwd. De PEC kwam ten slotte tot de voorzichtige conclusie, dat de mogelijkheid niet moest worden uitgesloten dat de heer Van 't Sant in de oorlog 1914-1918 tegen betaling voor de Engelsen had gewerkt.

In elk geval was Van 't Sant tijdens zijn spionagejaren ervaringen rijker geworden, die hem te stade zouden komen nadat hij in 1920, op zevenendertigjarige leeftijd dus, het belangrijke ambt had verworven van hoofdcommissaris van politie in Den Haag, de residentie. Dr. De Jong vervolgt dan: ‘Menigeen viel het [...] op dat hij op ruime

voet leefde, ruimer dan met zijn salaris in overeenstemming viel te brengen. Zo liet hij in het midden van de jaren '20 tussen Den Haag en Scheveningen een grote villa bouwen, “Windekind”. Hoe kwam hij aan al dat geld? In hoge Haagse kringen was vrij algemeen bekend dat Van 't Sant van tijd tot tijd moeilijkheden oploste die uit het particuliere leven van prins Hendrik, echtgenoot van koningin Wilhelmina, waren voortgevloeid - er werd dan wel aangenomen dat hij van het hof financiële beloningen ontvangen had. Tot het grote publiek drong dit alles niet door (de pers zweeg erover) - het zag de Haagse hoofdcommissaris als een figuur die het respect verdiende waarop hij al op grond van zijn functie aanspraak maakte.’

Deze passage van dr. De Jong vereist zowel correctie als aanvulling. De dure villa ‘Windekind’ werd niet gebouwd in het midden van de jaren '20. De grond voor de villa aan de Nieuwe Parklaan werd door Van 't Sant aangekocht op 13 december 1927, vier dagen nadat hij van de familie Van Vredenburg een bedrag van f.40 000 had getoucheerd, en de eerste steen werd gelegd op 1 april 1928. Grond noch huis waren belast met hypotheek, evenmin als Van 't Sants eerste huis. Zijn salaris als hoofdcommissaris bedroeg f. 10 000, hij leefde ruim en maakte vakantie-reizen naar het buitenland - iets dat indertijd in de papieren liep. Van zijn traktement had hij geen twee huizen kunnen bekostigen die samen minstens een ton waard waren.

Dr. De Jong vergist zich ook wanneer hij veronderstelt dat dit alles tot het grote publiek niet doordrong. Zeker, de nevenwerkzaamheden van de hoofdcommissaris werden door de pers verzwegen, maar ook in andere dan ‘hoge Haagse kringen’ werd bekend dat de hoofdcommissaris ‘moeilijkheden’ oploste, niet alleen voor het hof maar ook voor figuren juist uit deze zelfde hoge Haagse kringen. Men dient in dit verband te bedenken, dat gedragingen waar men tegenwoordig zijn hand niet voor omdraait toentertijd als ernstige en hoogst laakbare zedelijke misdragingen golden, zeker in de stijfdeftige hofstad, waar de standaard op moreel terrein aangegeven werd door een streng calvinistische vorstin. Erotische variaties als homofilie en sado-masochisme worden tegenwoordig openlijk geadverteerd. In de jaren twintig golden ze als verwerpelijke zonden, die in diep geheim werden begaan, bij voorkeur, voor wie het betalen kon, aan de overkant van de grens, en zelfs daar stelden vooraanstaanden die aan hun dwarse neigingen toegaven zich bloot aan

chantage. Het werd ruchtbaar dat Van 't Sant dan de weg wist om openbaar eerverlies te voorkomen. Van Haagse journalisten met wie ik in die jaren omging vernam ik bijvoorbeeld dat de hoofd-commissaris in een dergelijk geval een van zijn directe ondergeschikten op excursie zond met de opdracht de eigenaar van een S/M-bordeel een geschenk onder enveloppe aan te bieden in ruil voor een paar foto's, die bepaald niet in het familiealbum van de daarop uitgebeelde Nederlandse politicus thuishoorden. Verder verwierf hij door deze buitenambtelijke bezigheden invloedrijke en dus nuttige relaties.

Ik keer nu tot het verhaal van dr. De Jong terug. Eind 1934 barstte de bom: onverwachts werd bekendgemaakt dat aan de hoofdcommissaris per 1 januari 1935 eervol ontslag was verleend met behoud van pensioenrechten. Officiële reden: gezondheid. Maar de hoofdcommissaris was nog betrekkelijk jong, eenenvijftig jaar. Bovendien wisten een paar journalisten dat er in de loop van 1932 aangifte was gedaan van oplichting door de hoofdcommissaris van politie. De procureur-generaal bij het Haagse gerechtshof had de aangifte ongegrond bevonden, maar toch scheen dit muisje een staartje te hebben. Andere journalisten ontdekten dat er in het gebouw van de Eerste Kamer regelmatig een commissie van drie notabelen bijeenkwam, die door middel van verhoren trachtte vast te stellen of Van 't Sant inderdaad oplichting had gepleegd. Voorzitter van deze commissie was jhr. mr. A.F.O. van Sasse van Ysselt, lid van de Eerste Kamer en oud-president van het gerechtshof te Den Bosch; de twee andere leden waren prof. jhr. mr. B.C. de Savornin Lohman, hoogleraar te Utrecht en eveneens lid van de Eerste Kamer, en oud-premier jhr. mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck, toen voorzitter van de Tweede Kamer.

De hoge positie van deze notabelen en de geheimzinnigheid rond hun beraadslagingen brachten de journalisten op het idee dat het hof wel eens in deze zaak gemengd zou kunnen zijn, waarbij de gedachten dadelijk uitgingen naar prins Hendrik, die in juli 1934 aan een hartverlamming was overleden.

Om deze reden kwam er ook geen letter in de kranten, totdat *Volk en Vaderland*, het lijfblad van de in opkomst zijnde NSB, op 1 juni 1935 wat het noemde 'de Haagse regenten-affaire' in de openbaarheid bracht. Deze regenten, aldus het blad, probeerden de tegen

Van 't Sant grezen verdenking in een onderonsje af te doen. Wat niet lukte, want weldra kwamen *De Telegraaf* en het socialistische dagblad *Het Volk* met eendere beschuldigingen op de proppen. Aan het eind van de junimaand die van geruchten gonsde kwam er in het onderonsje eindelijk enige klaarheid. Eerst verscheen een persbericht, opgesteld door jhr. mr. W.M. de Brauw, Van 't Sants raadsman, behelzend dat naar het oordeel der commissie de tegen zijn cliënt ingebrachte beschuldiging volkomen onbewezen was. Het werd gevolgd door een bericht, waarin eindelijk de naam van de tegenpartij genoemd werd. De commissie van drie had uitspraak moeten doen in een geschil tussen Van 't Sant en de familie van wijlen jhr. dr. C.G.W.F. van Vredenburg, in leven Nederlands gezant te Brussel en aldaar overleden op 3 december 1927.

Het dagblad *De Telegraaf* wist dit summiere bericht aan te vullen met andere bijzonderheden. De procureur-generaal en de advocaat-generaal bij het Haagse gerechtshof hadden als vertegenwoordigers van de justitie alle zittingen van de commissie bijgewoond en hun bevindingen ter kennis gebracht van mr. Van Schaik, de minister van Justitie. Dit als bewijs hoe ernstig deze bewindsman de zaak opnam.

Maar *De Telegraaf* openbaarde ook waarom de zaak nu eigenlijk draaide. Het blad publiceerde een proces-verbaal dat Van 't Sant op 10 december 1927 op ambtseed had opgemaakt en waarin hij rekenschap aflegde van zijn onderhandelingen, tussen 4 en 10 december 1927, met een zekere mejuffrouw Elisabeth le Roi uit Brussel. Ik zal dit belangrijke stuk verderop woordelijk weergeven maar vat het hier kort samen.

Deze Elisabeth le Roi (hierna kortheidshalve aangeduid als ELR) had de heer Van 't Sant daags na het overlijden van gezant Van Vredenburg op zijn bureau in Den Haag opgezocht. Zij had dat vroeger al eens gedaan in gezelschap van de gezant, die bij die gelegenheid erkend had de vader te zijn van ELR'S zoontje Henny, geboren te Parijs op 19 december 1924. Een brief waarin de gezant dit bevestigde was in haar bezit. Nu wenste zij een financiële regeling om haar kind verder te kunnen opvoeden. Voor zichzelf wenste zij niets, omdat zij in februari 1928 hoopte te trouwen met een man die zij tijdens haar liaison met de gezant al kende. Hij zou haar kind erkennen, waarna zij via Engeland naar Amerika zouden vertrekken.

Naar aanleiding van deze wensen reisde Van 't Sant op 10 decem-

ber 1927 naar Brussel, waar ELR hem bijzonderheden meedeelde omtrent haar afkomst. In ruil voor de brief waarin de gezant verklaarde niet te willen ontkennen de vader van Henny te zijn alsmede negentien andere brieven van de gezant overhandigde Van 't Sant haar een bedrag van f. 40 000 waarvoor zij hem kwijting verleende door ondertekening van het proces-verbaal. Zij verklaarde gezien te hebben dat Van 't Sant deze twintig brieven verbrandde, waarmee voor haar een eind was gekomen aan dit deel van haar verleden, waarover zij in verband met haar aanstaande huwelijk belang had te zwijgen. Het proces-verbaal zou in een verzegelde enveloppe aan de nabestaanden van de gezant worden overhandigd en zij verklaarde deze nooit meer lastig te zullen vallen, omdat de aangelegenheid tot haar volle genoegdoening was geregeld.

De Telegraaf wist nog veel meer te melden. Een jongere broer van de gezant, jhr. Jan van Vredenburg, was samen met de hoofdcommissaris en een inspecteur van de Haagse politie naar Brussel gereisd. Bij de regeling van de zaak met ELR was hij echter niet aanwezig geweest. Op de terugweg had Van 't Sant hem in de trein het procesverbaal voorgelezen en het hem later in een verzegelde enveloppe toegezonden met de vermaning deze niet te openen, tenzij de afgekochte mejuffrouw later toch moeilijkheden zou veroorzaken. Jhr. Jan van Vredenburg had evenwel een nabetalingsaan ELR, groot f. 7000, goedgekeurd, hoewel ELR na ontvangst van de f. 40 000 verklaard had van alle verdere aanspraken af te zien. Na de dood van de gezant had zij namelijk het maandgeld dat deze haar regelmatig zond niet meer ontvangen, terwijl zij ook haar reis naar Amerika moest bekostigen. Ten slotte had jhr. Jan van Vredenburg op 15 november 1928 de zaak geheel afgewikkeld door Van 't Sant diens onkosten ad f. 585,- te vergoeden.

Volgens *De Telegraaf* was jhr. Jan van Vredenburg zich later gaan afvragen of mejuffrouw Elisabeth le Roi, die in Brussel door Van 't Sant achter de schermen was gehouden, wel bestond. Een onderzoek, ingesteld met hulp van het Nederlandse consulaire apparaat in België, bevestigde zijn argwaan. Zij viel nergens op te sporen en geen enkele burgerlijke stand of hotelregister vermeldde haar naam. 'De heer Van 't Sant zegt,' aldus het blad, 'dat hij blijkbaar het slachtoffer geworden is van een bedriegster. [...] Zoals wij reeds vroeger hebben gemeld, wordt de echtheid van de handtekening van Elisa-

beth le Roi in twijfel getrokken en heeft de familie Van Vredenburgch beproefd te bewijzen dat zij door de heer Van 't Sant zelf geplaatst zou zijn.’

De familie Van Vredenburgch probeerde dat ten overstaan van de commissie van drie. Nadat jhr. Jan van Vredenburgchs verzoek tot strafrechtelijke vervolging wegens oplichting was afgewezen, probeerde hij de volgens hem ten onrechte uitbetaalde sommen van Van 't Sant terug te vorderen via een civiel geding. Hij liet zich echter overhalen tot een compromis: drie arbiters zouden het geschil *in camera* behandelen en beide partijen verbonden zich hun uitspraak onvoorwaardelijk te aanvaarden. Het persbericht van jhr. mr. De Brauw van 28 juni 1935, dat de commissie van drie zijn cliënt onschuldig had bevonden, een dag later gevolgd door de uitvoerige en voor Van 't Sant allesbehalve gunstige mededelingen van *De Telegraaf* schiepen grote verwarring in de openbare mening. Jhr. mr. De Brauw stelde daarom aan de raadsman van de tegenpartij, mr. M. Hartog uit Bergen-op-Zoom, voor om het arbitrale vonnis volledig te laten publiceren. Het was zo omvangrijk dat de meeste bladen het op 2 en 3 juli 1935 als een vervolgverhaal afdrukten.

Ik kom hier straks uitvoerig op terug, voornamelijk omdat dr. De Jong de inhoud van dit document van zeventien vellen folio met weglating van essentiële bijzonderheden in slechts vijfendertig regels weergeeft. Daarom zij hier enkel vermeld dat alle door partij Van Vredenburgch ingediende eisen door de commissie van drie waren afgewezen. Niettemin kreeg, zoals dr. De Jong wel terecht in het licht stelt, ook de hoofdcommissaris een schrobbering wegens een ‘van een hoofdcommissaris allerminst goed te keuren behandeling van zaken ook in aangelegenheden, die niet in de eigenlijke zin behoren tot zijn ambtelijke taak’.

De minister van Justitie, mr. Van Schaik, koesterde blijkbaar vermoedens die voor Van 't Sant nog ongunstiger waren. In de loop van het strafrechtelijk onderzoek, waartoe hij al bevel had gegeven nog voor de benoeming van de arbiters, deed de rijksrecherche huiszoeking bij Van 't Sant, bij diens secretaresse, mejuffrouw Timmermans, en bij een inspecteur die met de hoofdcommissaris had samengewerkt. Een maand later, begin september 1935, meldden de bladen dat de Haagse rechtbank een bijzondere rechter-commissaris had aangesteld om het onderzoek voort te zetten. Dit onderzoek, uit-

gevoerd door mr. A.W.J. van Vrijberghe de Coningh, liep bijna twee jaar later, in juni 1938, uit op de onbevredigende mededeling dat het dossier gesloten was verklaard. Ondanks vele nasporingen in vijf landen naar de blijkbaar onvindbare Elisabeth le Roi en verhoor van bijna tweehonderd personen was de rechter-commissaris er niet uitgekomen.

Tot zover, zij het in enigszins andere bewoordingen en met invoeging van een paar opmerkingen van mijn kant, dr. De Jongs relaas over Van 't Sants vooroorlogse loopbaan en diens rol in de zaak-Van Vredenburg. Daardoor was hij, zoals dr. De Jong terecht besluit, ondanks zijn eervol ontslag zijn goede naam kwijtgeraakt. Hierop volgt in deel 9, na enkele regels wit, verlucht met een sterretje, een zelfs voor mij als niet-historicus ontstellende volzin die ik evenals dr. De Jong op een afzonderlijke regel zet:

‘Wat was in werkelijkheid gebeurd?’

De hoogleraar in de geschiedenis F. Hearnshaw zegt in zijn essay *De wetenschap der geschiedenis*: ‘Een van de eerste lessen die de historicus leert wanneer hij zich gaat verdiepen in oorzaak en verloop van gebeurtenissen is de buitengewone, ja zelfs onoverkomelijke moeilijkheid om achter de laatste, onweerlegbare waarheid te komen. Alle geschiedenis is reconstructie, reconstructie naar persoonlijk inzicht bovendien. En de moeilijkheid ervan is evenredig aan de ingewikkeldheid van de gebeurtenissen.’ Maar dr. De Jong aarzelt niet om na zijn kloeke volzin, die geen tegenspraak toelaat, als werkelijkheid, althans zijn werkelijkheid, een relaas weer te geven over de gebeurtenissen tussen 1927 en 1938, in 1956 door hem opgetekend uit de mond van een direct belanghebbende: François van 't Sant. In dit relaas, dat dr. De Jong van 1956 tot 1979 geheim hield, vereenzelvigd hij zich dermate met de verteller, François van 't Sant, dat ik geen weerstand heb kunnen bieden aan de verleiding om deze versie van de zaak-Van Vredenburg als ‘het Santjong-verhaal’ aan te duiden. In dit verhaal werpt Van 't Sant een aantal van zijn vorige verklaringen, schriftelijke en mondelinge, onder ede gedaan of niet, overboord door de opzienbarende bekentenis dat het jongetje Henny, op 19 december 1924 te Parijs ter wereld gebracht door Elisabeth le Roi, niet verwekt was door jhr. dr. C. van Vredenburg, maar door prins Hendrik van Mecklenburg, koningin Wilhelmina's gemaal. In de morele en juridische consequenties van deze salto-

mortale verdiept dr. De Jong zich niet; ik zal ze daarom verderop uiteenzetten.

Want ik keer nu, in een eigen salto-mortale, naar mijn uitgangspunt terug om een poging te doen het ontstaan en verloop van de zaak-Van Vredenburg anders te verklaren dan dr. De Jong het doet. Ik kan het Santjong-verhaal, dit drieste verzinsel van een oud-politieman die naar eerherstel haakte, namelijk enkel ontzenuwen vanuit een andere versie van het vooroorlogse verleden.

Dit werd geheel overschaduwd en verdrongen door dé journalistieke sensatie van het jaar 1979: het onbekende en spoorloos verdwenen prinsenkind dat de kranten, op autoriteit van de peetvader, 's rijks geschiedschrijver, op 19 oktober van dat jaar den volke presenteerden. Een onecht kind van een gezant is hoogstens gemengd nieuws, maar om de geboorte van deze onzichtbare buitenechtelijke vorstentelg te vieren, zij het dan vijfenvijftig jaar te laat, haalden de typografen uit hun zetkasten hun grootste grootkapitalen te voorschijn om kolommenbrede koppen te componeren als: 'ELISABETH LE ROI: MINNARES EN MOEDER VAN ZOON VAN PRINS HENDRIK' en 'EERHERSTEL VOOR VERGUISDE VAN 'T SANT'. Niemand, of bijna niemand, die er op dat ogenblik aan dacht om het Santjong-verhaal op zijn waarheidsgehalte te beproeven. Hoe is een journalist daartoe trouwens in staat wanneer hij deel 9, omvang bijna 1500 bladzijden, pas 1 à 2 weken voor de verschijningsdatum ter bespreking krijgt toegezonden? Een analyse van het Santjong-verhaal is namelijk, gelijk gezegd, enkel mogelijk door eerst alle vroegere, vooroorlogse verklaringen van Van 't Sant op de keper te bekijken.

Wat was hij eigenlijk voor man? Het stukje levensbeschrijving, door dr. De Jong verdienstelijk weergegeven en door mij samengevat, vermeldt enkel dat hij een verstandig, capabel chef was, niet vrij van een weeldezucht die behagen schiep in het laten bouwen van een kapitale villa. Indien iemand een hoofdcommissaris van politie goed kent, dan is het zijn onmiddellijke chef. Burgemeester mr. J.A.N. Patijn, die in Den Haag als een bepaald niet krachtige figuur gold, werd in 1930 opgevolgd door de forsere mr. dr. L.H.N. Bosch ridder van Rosenthal. Deze zou later een grote en wellicht iets te ambitieuze rol spelen in het verzet. Bij zijn ondervraging door de PEC verklaarde hij in 1949:

‘Van 't Sant had alle mogelijke zonderlinge eigenschappen. Hij

was een intrigant door en door, een intrigant van de ergste soort en hij was er toe in staat om alle mogelijke mensen te belasteren en te bekladden, als hij meende daarvan voordeel te hebben, maar tot verraad - hij was de koningin absoluut toegegaan - was hij, meen ik, niet in staat. Indertijd, toen hij hier hoofdcommissaris was, had ik hem hevig onder de plak. Hij was zeer op mij gesteld. Hij schermde altijd met zijn ontslag en zei: als dat en dat zo niet gebeurt neem ik mijn ontslag. Toen hij dat de eerste keer zei antwoordde ik: ...als je het weer vraagt, heb je het. Hij zei: wat bedoelt u? Ik zei: ik werk nooit onder dwang, dus dat zeg je nooit meer...

Toen is dat drama-Van Vredenburg gebeurd. Hij is toen ziek geworden en toen hij zowat stervende was, heeft hij mij bij zich laten roepen en heeft hij een heel verhaal gehouden, waarin hij zei dat hij dacht dat hij dood ging. Hij heeft mij gevraagd of ik om zijn vrouw en dochter wilde denken en hij bezwoer mij, dat hij in die zaak-Van Vredenburg nooit schuld had gehad. Ik zei: als u mij dat hier verzekert wil ik dat wel aannemen. Hij was er vreselijk over gebeten dat ik toen daarna Van der Mey, die eigenlijk zijn werk altijd had gedaan, had aanbevolen als zijn opvolger. Van 't Sant zweefde er zo'n beetje boven, maar Van der Mey deed het werk in mijn tijd. Hij, Van 't Sant, was altijd bezig met andere dingen dan die verband hielden niet zijn hoofdfunctie.'

Bosch van Rosenthal, die Van 't Sant vier volle jaren meemaakte, kon zich wel inbeelden zijn hoofdcommissaris onder de plak te hebben, maar deze ging blijkbaar rustig door met het uitvoeren van zijn 'bijzondere opdrachten' waarover hij zorgvuldig zweeg en waar hij zijn chef geheel buiten hield. Wel moet deze geweten hebben dat Van 't Sant voor het hof werkte en dat plaatste de hoofdcommissaris kennelijk onder en boven de wet. Maar van de zaak-Van Vredenburg was de burgemeester blijkbaar niet in details op de hoogte.

De zaak Van Vredenburg

Om deze uiterst ingewikkelde zaak ook maar enigszins te kunnen begrijpen is als inleiding een karakterschets van jhr. dr. Carel van Vredenburg en van zijn broer jhr. Jan van Vredenburg onontbeerlijk. (Dr. De Jong vermeldt enkel de namen.)

Jhr. dr. Carel van Vredenburg (1874) was de oudste en verreweg de schranderste van drie broers. Als diplomaat maakte hij zich zeer gezien bij zijn chefs en in december 1919 vertrouwde de minister van Buitenlandse Zaken, jhr. mr. dr. H.A. van Karnebeek, zijn aangetrouwde neef de belangrijke post toe van gezant te Brussel. Belangrijk, omdat de Belgische regering toen duchtig met de Nederlandse overhoop lag. België, berooid uit de eerste wereldoorlog gekomen, was jaloers op een neutraal gebleven Nederland dat zich daardoor had verrijkt. Als klap op de vuurpijl bracht een zekere senator Pierre Nothomb de legende in omloop, dat Nederland in 1914 slinks Duitse troepen dwars door Zuid-Limburg had laten trekken die aldus de vesting Luik ruggelings hadden kunnen aanvallen. Bij wijze van schadeloosstelling en als beveiliging tegen toekomstige onheilen eisten de Belgische annexionisten gebiedsafstand van een deel van Limburg plus van Zeeuws-Vlaanderen om aldus de Schelde te kunnen beheersen, en ook nog een militair bijstandsverdrag. Met deze eisen toog de Belgische minister Paul Hymans naar de vredesconferentie van Versailles, waar hij geringe steun vond. Namens de Nederlandse regering wees minister Van Karnebeek elke gebiedsafstand absoluut af, maar om niet met lege handen aan de conferentietafel te komen bood hij België economische voordelen bij het gebruik van onze waterwegen en dan allereerst de Schelde. Dit leidde tot moeilijke onderhandelingen, waarbij het Brusselse gezantschap vanzelf een belangrijke rol speelde.

Ambtswoning en kanselarij waren in belendende gebouwen geves-

tigd en gezant Van Vredenburg was er zich terdege van bewust dat hij in een glazen huis woonde. Hij wist ook dat hij op die plaats en in die jaren genoeg tegenstanders had die hem graag zijn nek hadden willen breken of laten breken. Maar een van zijn leefregels, die hij in zijn dagboek optekende, luidde: 'Wees nooit bang, maar altijd voorzichtig.' Bij de toepassing daarvan in de levenspraktijk kwam zijn goed en scherp verstand hem te stude, terwijl zijn intuïtie hem moeilijkheden deed voorvoelen voor ze opdoken. Angst kende deze levenslustige optimist zeker niet. Hij was een allround sportsman, jager, ruiter, zeiler, skiloper en tennisspeler. Maar in tegenstelling tot de in die tijd in zijn maatschappelijke klasse, bij sommigen althans, nog steeds heersende negentiende-eeuwse usance was hij niet het type van de clubman die 'entre 5 et 7' zijn sociëteit bezocht, wat dikwijls het voorwendsel was om zich af te zonderen met 'une petite amie'. Voor solitaire avondslippertjes had hij tijd noch gelegenheid noch belangstelling. Het gezantschap te Brussel was een soort druk bezocht hotel waar de tafelgasten alleen ontbraken wanneer de gezant en zijn vrouw, een Italiaanse van afkomst, elders dineerden. Ook dan zette hij zich volgens een vaste levensregel na thuiskomst aan zijn schrijftafel. Hoe laat het ook geworden was - het werk moest iedere dag afgemaakt worden. Hij was streng voor zichzelf en ook voor zijn ondergeschikten.

In het drukke gezantschapsverkeer werd hij bijgestaan door zijn vrouw voor zover haar dit mogelijk was, want na een zware operatie op haar dertigste jaar ging haar gezondheid geleidelijk achteruit. Het huwelijk stond als goed en gelukkig bekend. Met het oog op de gezondheidstoestand van zijn vrouw vroeg de gezant echter in 1926 overplaatsing naar Rome, een post die minder maatschappelijke verplichtingen meebracht. Maar bijna tegelijkertijd, op 24 maart 1927, werd het Belgische verdrag, dat minister Van Karnebeek met moeite door de Tweede Kamer had gesleept, door de Eerste Kamer met grote meerderheid verworpen. Jhr. Van Karnebeek trad aanstonds af en zijn opvolger, jhr. mr. F. Beelaerts van Blokland, verzocht gezant Van Vredenburg dringend in Brussel te blijven. Het leek de minister geraden de gezant te handhaven op zijn post, waar hij een gevestigde positie en langjarige ervaring had verworven. Men vertrouwde in Den Haag vooral op zijn grote nauwkeurigheid en voorzichtigheid, waardoor hij geen fouten maakte. Hij was een precies mens, in zijn

correspondentie én in zijn geldzaken. Het familiebuiten 'Overvoorde' bij Rijswijk, een landgoed van ruim twintig hectaren, werd jarenlang verhuurd of als pension geëxploiteerd. Ondanks het vermogen werd er wel degelijk op de centen gelet. Gezant Van Vredenburg en zijn vrouw hielden er een gezamenlijke boekhouding op na, die altijd nauwkeurig moest kloppen.

Het enige kind van het echtpaar Van Vredenburg, Henri, studeerde rechten aan de Utrechtse universiteit. Ten tijde van het drama was hij tweeëntwintig jaar oud.

Jhr. Jan van Vredenburg was in vele opzichten een volslagen ander type dan zijn oudere broer, de gezant. Het was letterlijk onmogelijk om deze goedaardig aandoende reus van ruim twee meter lengte over het hoofd te zien. Na een snelle studie in Wageningen ging hij hereboeren op het eiland Tholen, waar hij een bezitting van zestig hectaren beheerde. Daar kon hij zijn tomeloze energie niet kwijt. Hij werd voorzitter van de Zeeuwse Maatschappij van Landbouw, voorzitter van de Koninklijke Vereniging Het Nederlandse Trekpaard, en zat twintig jaar in de gemeenteraad van Tholen als partijloze eenling. Met politiek liet hij zich niet in; hij maakte maar één onderscheid: tussen goede en bekwame en slechte en onbekwame mensen. Maar argwaan was hem vreemd en de behoedzaamheid van zijn oudere broer eveneens. In de honoraire functie, die hij na 1920 aanvaardde, onbezoldigd landbou wattaché bij het gezantschap te Brussel, was de argeloosheid van deze eenvoudige, hartelijke man geen bezwaar. Intussen was hij verhuisd naar het landgoed 'De Beukenhof' te Kapellen benoorden Antwerpen. Maar ook een deel van dit park, groot dertien hectaren, bestemde hij tot moestuin en hij noemde zichzelf nu spottend een keuterboertje.

In zijn huwelijk was deze harde werker, hartstochtelijk jager en vrolijke levensgenieter niet gelukkig; meningsverschillen voerden in 1930 tot een scheiding van tafel en bed. Zijn latere advocaat, mr. M. Hartog, schreef over hem: 'Hij maakte de indruk "une poire" te zijn wat hij echter niet is.' Door een dramatische ontwikkeling kwam deze schijnbaar 'goedaardige sukkel' tijdens de eerste decemberdagen van 1927 plotseling oog in oog te staan met de geslepen politieman Van 't Sant.

Op 28 november kreeg gezant Van Vredenburg een acute aanval van appendicitis. De operatie verliep voorspoedig, maar een paar

dagen later bleek dat zijn darmen verlamd waren ten gevolge waarvan hij in de avond van 3 december 1927 even plotseling als onverwacht overleed. De Van Vredenburgs hadden zielsveel van elkaar gehouden. Mevrouw Van Vredenburg kon, mede door haar zwakke gezondheid, de schok niet verdragen en stortte volkomen ineen. Desondanks begeleidde zij na een rouwplechtigheid in het gezantschap op 6 december samen met haar zoon Henri het stoffelijk overschot naar Den Haag, waar het op 8 december ter aarde werd besteld op Oud Eik en Duinen. Bij de begrafenis waren vertegenwoordigers van de koningin, de koningin-moeder en van de Nederlandse en Belgische regeringen aanwezig. Tot deze vooraanstaanden behoorde ook prins Hendrik, al was hij geenszins een intimus van de overledene geweest.

Intussen had er achter de schermen een dramatisch onderhoud plaatsgehad tussen jhr. Jan van Vredenburg en hoofdcommissaris Van 't Sant. De bijzonderheden ontleen ik aan het arbitrale vonnis, later uitgesproken door de commissie van drie. Plaats en datum van het onderhoud worden daarin niet vermeld; van belang is trouwens enkel wat er tussen de politiemans en de landjonker werd besproken.

Van 't Sant zei te komen mede namens zijn burgemeester, mr. Patijn, en namens oud-minister Van Karnebeek, een aangetrouwde neef van de overledene en bovendien tot voor kort diens chef. Hij, Van 't Sant, had deze beiden om raad gevraagd hoe te handelen in een pijnlijke aangelegenheid. Daags na het overlijden van de gezant had hij op zijn bureau te Den Haag bezoek gekregen van ene mejuffrouw Elisabeth le Roi, met wie de gezant een langdurige liaison had gehad waaruit drie jaar eerder een kind was geboren. Hij, Van 't Sant, was daarvan op de hoogte omdat deze dame hem al eens eerder bezocht had, samen met de gezant en nog een andere heer. Bij die gelegenheid was er over het kind gesproken, waarbij de gezant zowel de onwettige relatie als het vaderschap volkomen erkende. Zij en haar kind bleven nu onverzorgd achter en omdat zij brieven bezat waaruit de relatie bleek, was zij van plan de weduwe van de gezant te bezoeken om haar financiële aanspraken te doen gelden. Zij had zich zelfs voorgenomen om naar de begrafenis te gaan.

Jhr. Van Karnebeek had hem, Van 't Sant, aangeraden de bewuste dame in Den Haag vast te houden tot na de rouwplechtigheden te Brussel en intussen te proberen een draaglijke financiële regeling

met haar te treffen. Van 't Sant betoogde dat de schandalen waarmee de dame dreigde natuurlijk voorkomen dienden te worden. Dit kon hem gelukken indien de familie Van Vredenburg bereid zou zijn een bedrag van veertigduizend gulden te fourneren dat hij, Van 't Sant, haar enige dagen later te Brussel zou uitbetalen. Zij zou dan niet alleen afzien van alle verdere financiële aanspraken, maar hij, Van 't Sant, zou dan ook met haar overeen kunnen komen dat zij met een man zou trouwen, die zij tijdens haar liaison met de gezant al kende. Deze zou haar kind erkennen, waarna zij gedrieën naar Amerika zouden vertrekken.

Men kan zich indenken dat jhr. Jan over dit verhaal hevig ontsteld was. De vraag die een hedendaagse lezer zich allicht stelt is waarom hij het aanstonds heeft geloofd. Over een buitenechtelijke verhouding van zijn broer was hem niets bekend, maar in theorie kon de mogelijkheid natuurlijk niet worden uitgesloten. In hoeverre kennen twee broers, die bovendien niet bij elkaar wonen, elkaar eigenlijk? En in zaken van liefde of verliefdheid kruipt het bloed waar het niet gaan kan. Iets dergelijks heeft de broer van de overledene misschien gedacht. Maar om te beginnen was hij goedgevolg van aard en tegenover hem stond de hoofdcommissaris van politie uit de hofstad. Deze met autoriteit beklede gezagsdrager trad bovendien op als afgezant van jhr. Van Karnebeek, die jarenlang de chef van zijn broer was geweest en die het verhaal blijkbaar evenzeer had geloofd. Van 't Sant was verder niet alleen een hoge politieautoriteit maar ook op en top een heer. Gentlemen onder elkaar liegen niet; dat meende jhr. Jan tenminste. Vervolgens werd er met een schandaal bedreigd waardoor de nagedachtenis van zijn broer onteerd zou kunnen worden. Om dit schandaal te voorkomen was het kort dag: de begrafenis stond voor de deur. In verband daarmee dacht hij allereerst aan zijn schoonzuster; een nieuwe schok moest haar tot elke prijs bespaard blijven. Die prijs was hoog, maar viel op te brengen. Jhr. Jan moest de f. 40 000 voorschieten omdat de rekeningen van de gezant door zijn overlijden geblokkeerd waren. Voor de uitbetaling had hij de formele toestemming nodig van de directe erfgenaam, zijn neef Henri. Jhr. Jan besloot echter om de nauwelijks volwassen jongeman, die er als echt vadersjong bitter bedroefd aan toe was en die altijd hoog tegen zijn vader had opgezien, piëteitshalve buiten de hele zaak te houden.

Hij zei dus enkel tegen zijn neef: 'Er is iets met je vader gebeurd waar je niet naar vragen moet, maar wij moeten nog voor zijn begrafenis f. 40 000 geven.' Hij voegde eraan toe dat deze betaling niets oneervols betrof, maar dat, als Henri's moeder het te weten zou komen, het haar groot verdriet zou doen en misschien zelfs haar leven in gevaar zou brengen, gezien haar toch al slechte gezondheid en de schok die zij had ondergaan door de plotselinge dood van haar echtgenoot. De jonge student Henri, zelf door de onverwachte dood van zijn vader deerlijk uit het lood geslagen, gaf zijn toestemming, niet alleen omdat hij zijn oom volkomen vertrouwde maar allereerst vanuit de gedachte dat alles gedaan moest worden om zijn moeder verdriet te besparen.

Blijkens zijn latere, in 1956 tegenover dr. De Jong afgelegde bekentenis, wist Van 't Sant dat er van een onecht kind van gezant Van Vredenburg geen sprake was. Tegenover diens broer, jhr. Jan, stond hij dus te liegen bij het leven. Hij had zowel het moment van overrompeling als zijn slachtoffers meesterlijk gekozen. Zijn troeven waren de zwakke gezondheid van mevrouw Van Vredenburg, waarvan men in Nederland in wijde kring afwist, de jeugd van de enige zoon en erfgenaam en de goedgelovigheid van jhr. Jan van Vredenburg. Deze had door zijn talrijke bijbaantjes een groot aantal relaties en het moet voor een politiemann niet moeilijk geweest zijn om informatie over hem en zijn persoonlijke geaardheid in te winnen. De gezant kon het lasterlijke relaas niet meer tegenspreken, maar terwijl het stoffelijk overschot nog boven aarde stond overviel Van 't Sant diens broer er mee, op een ogenblik waarin de aangesprokene kwalijk in staat kon worden geacht tot een koel en kritisch denken waarin hij naar aanleg toch al niet uitblonk.

Jhr. Jan begon met het verhaal te geloven. De dag na de begrafenis, vrijdag 9 november, begaf hij zich samen met een notaris Van Gendt naar Van 't Sants particuliere woning in Den Haag, overhandigde hem de veertigduizend gulden en sprak met hem af dat Van 't Sant deze som de volgende dag in Hotel Metropole te Brussel aan Elisabeth le Roi zou uitkeren. Voorwaarde voor deze uitkering was haar toezegging dat zij zou huwen met haar minnaar, die dan haar zoontje Henny zou erkennen. Deze afspraak werd niet schriftelijk vastgelegd, maar daar hij ten overstaan van een getuige, notaris Van Gendt, was gemaakt was Van 't Sant in de zin der wet jhr. Jan van

Vredenburgs lasthebber geworden om de zaak volgens de termen van de afspraak af te wikkelen.

Dit gebeurde in eerste instantie de dag daarop, zaterdag 10 december 1927; dat gaf Van 't Sant tenminste voor. Hij reisde in de loop van de morgen naar Brussel, samen met een inspecteur van de Haagse politie. Deze speelt in dr. De Jongs weergave der gebeurtenissen geen enkele rol, terwijl ik zijn opzienbarende getuigenis verderop in extenso zal weergeven. Jhr. Jan reisde ook niet met de beide politiemannen mee, zoals *De Telegraaf* abusievelijk had vermeld en zoals Van 't Sant later, in 1956, tegenover dr. De Jong herhaalde. Jhr. Jan van Vredenburg en diens vrouw stonden de twee politiemannen in de Brusselse Zuiderstatie op te wachten en na een kort onderhoud gingen de beide partijen elk huns weegs. Jhr. Jan had de afwikkeling immers geheel aan Van 't Sant overgelaten en dat deze een van zijn inspecteurs als getuige had meegenomen wekte extra vertrouwen.

Diezelfde dag, kort na vieren, troffen Van 't Sant en diens collega jhr. Jan van Vredenburg voor de tweede keer, ditmaal aan de Noorderstatie. De Haagse inspecteur zocht een eigen coupé op en tijdens een tête à tête in een andere eerste-klas-coupé las Van 't Sant aan jhr. Jan het volgende proces-verbaal voor:

‘Ik, François van 't Sant, Hoofdcommissaris van Politie te 's Gravenhage, tevens Commissaris van Rijkspolitie, verklaar op de door mij afgelegde ambtseed het navolgende:

Op zondag 4 december 1927, dinsdag 6 december 1927 en woensdag 7 december 1927 had ik verschillende malen te 's Gravenhage een onderhoud met mejuffrouw Elisabeth le Roi uit Bruxelles. Naar aanleiding van de met haar gehouden besprekingen en de mij door haar kenbaar gemaakte wensen heb ik mij op zaterdag 10 december 1927 begeven naar Bruxelles, alwaar mejuffrouw Le Roi mij als volgt verklaarde:

‘Ik ben genaamd Elisabeth le Roi, geboren te Riga, 3 oktober 1896. Mijn vader was Nederlander, mijn moeder is Belgische van geboorte. Mijn vader overleed 3 januari 1919 te New York. Hij was daar gedurende twee jaar werkzaam in een groot hospitaal als administrateur. Waar mijn moeder zich thans ophoudt weet ik niet. Ik vermoed in Antwerpen. Wij ontmoeten elkaar zo goed als nooit. De verhouding tussen haar en mij was steeds slecht. Zoals u bekend is geworden uit onderhouden in uw bureau te Den Haag tussen de heer Van Vreden-

burch en mij en u bestond er een intieme verhouding tussen de heer Van Vredenburg en mij. Het is u bij die onderhouden duidelijk geworden dat de heer Van Vredenburg erkende de vader te zijn van mijn zoon Henny le Roi, geboren te Parijs, 19 december 1924. U weet dat ik in het bezit ben van een brief van de heer Van Vredenburg, waarin deze erkent de vader van mijn kind Henny te zijn. Uit eigener beweging, zonder daartoe door u of wie ook te zijn aangespoord verklaar ik mij voldaan wanneer mijn voorstel is aangenomen omtrent de financiële regeling voor wat betreft de verdere opvoeding van mijn kind. Ik spreek uitsluitend van mijn kind en laat mijn persoon buiten deze regeling, omdat ik in de maand februari 1928 hoop te trouwen met een man die ik tijdens de omgang met de heer Van Vredenburg reeds kende en met wie ik, in gezelschap van Henny, die mijn aanstaande man bij ons huwelijk zal erkennen, via Engeland naar Amerika hoop te vertrekken waar mijn aanstaande man te Boston in betrekking komt bij een cargadoorsfirma. Ik verklaar u thans van u te ontvangen, waarvoor ik u met mijn onder deze aan u afgelegde verklaring geplaatste handtekening kwijting verleen, de somma van veertigduizend gulden, zegge f. 40 000.

Ik geef u hierbij ter vernietiging de brief, waarin de verklaring van de heer Van Vredenburg, waarin hij zegt niet te willen ontkennen de vader van mijn kind Henny te zijn, alsmede een negentiental brieven van de heer Van Vredenburg, die ik nog in mijn bezit heb.

Ik heb van geen van deze brieven afschrift of foto's genomen. Na het verbranden van deze twintig brieven, hetgeen ik u thans zie doen, bestaat er bij mij geen enkel geschrift meer, noch afschrift of foto daarvan, waaruit de bestaande verhouding tussen de heer Van Vredenburg en mij zou kunnen blijken.

In verband met mijn aanstaand huwelijk heb ik er zelf belang bij te zwijgen over alles, dat achter mij ligt.

Ik verklaar met de volgende door u voorgestelde regeling akkoord te gaan. Dit proces-verbaal zal, na door ons beiden te zijn getekend, in een verzegelde enveloppe worden gegeven aan de nabestaanden van de heer Van Vredenburg. Op deze enveloppe zal niet anders dan mijn naam worden vermeld. Wanneer ik ooit een poging zou wagen financiële steun van de nabestaanden van de heer Van Vredenburg te erlangen of op welke wijze dan ook gunsten van deze nabestaanden zou erlangen, kan de inhoud van dit proces-verbaal tegen

mij worden aangewend als bewijs dat de aangelegenheid betreffende mijn kind Henny en mij op 10 december 1927 met mijn volle goedkeuring werd geregeld. Ik zie van alle verdere aanspraken, in welke vorm ook, af. Ik zal het geld aanwenden voor de opvoeding van mijn zoontje Henny.'

Zij tekent, na voorlezing en volharding, met mij op 10 december 1927 te Bruxelles.

(get.) Elisabeth le Roi (get.) V. 't Sant

Hiervan opgemaakt, getekend en gesloten dit procesverbaal op 10 december 1927.

(get.) V. 't Sant

Aan de voorlezing van het document voegde Van 't Sant de mededeling toe, dat hij voorzichtigheidshalve de dame slechts de helft van de f. 40 000 had uitbetaald. De andere helft had hij achtergehouden tegen getekend reçu, om op die manier (zoals hij later voor de commissie van drie onder ede verklaarde) 'met de dame enige relatie te houden en daardoor enig toezicht op haar verdere houding te kunnen uitoefenen' - dit ook in verband met haar voorgenomen huwelijk, dat haar recht zou geven op uitkering van het restant.

Jhr. Jan betuigde zijn instemming met wat Van 't Sant gedaan had en toen hij even voorbij Antwerpen te Putten-Kapellen uitstapte moet hij het voldane gevoel gehad hebben dat er voor de familie geen verdere onaangenaamheden te duchten vielen. Maar wat had hij, de goedgebouwde landjonker, eigenlijk in ruil voor de f. 40 000 gekregen? De belofte dat het proces-verbaal hem zou worden toegezonden. Hij ontving het inderdaad spoedig daarna in een verzegelde enveloppe, met de vermaning die enkel te openen indien de dame onverhoopt ooit verdere chantagepogingen zou ondernemen. Hij had het stuk in de trein zelfs niet onder ogen gehad, net zo min als hij Elisabeth le Roi had gezien, of haar kind, of de voor zijn overleden broer compromitterende brieven, die nu in rook waren opgegaan. Dat stond tenminste in het proces-verbaal. Indien hij het op zijn gemak in de trein had kunnen bestuderen (waartoe Van 't Sant hem niet de gelegenheid gaf) zouden hem waarschijnlijk toch wel een paar verontrustende kleinigheden zijn opgevallen.

Het stuk was uiterst handig opgesteld, in schijnbaar onschuldige termen. Van 't Sant hield zichzelf totaal buiten schot: het initiatief was geheel van ELR uitgegaan. Omtrent de dreigementen die zij zou hebben geuit, dreigementen die Van 't Sant mondeling had overgebracht en die jhr. Jan er mede toe hadden bewogen over de brug te komen ten einde schandaal te vermijden, stond er geen woord in. Geen sprake van een dramatische confrontatie met de weduwe, al of niet compleet met de kleine Henny als levend bewijsstuk; geen sprake van een alarmerende scène bij het graf, ten overstaan van een gezelschap hoogwaardigheidsbekleders die met hun afgrijzen en met hun eigen figuur geen raad zouden hebben geweten. Neen, in dit document vocht een jonge ongehuwde moeder, die zich als minnares na jaren van liefdesdienst verlaten voelde en desondanks voor zichzelf niets begeerde, voor de toekomst van haar kind. Zoals het er allemaal stond was het eigenlijk om er de tranen van in de ogen te krijgen.

Door de gauwigheid van het voorlezen had jhr. Jan evenmin gekerkt dat één belangrijke kleinigheid ontbrak: Elisabeth le Roi's adres in Brussel. Toch is dat een ingewortelde hebbelijkheid bij politiemannen: behalve hoe je heet willen ze ook altijd meteen weten waar je woont. En hoe kon Van 't Sant met ELR in contact blijven zonder haar adres te weten? Blijkbaar had hij het toch ergens opgeschreven, want in een brief, gedateerd 29 februari 1928, meldde Van 't Sant aan jhr. Jan allereerst het aanmoedigende nieuwtje, dat de Amerikaanse consul de beide gelieven voorrang zou hebben gegeven bij het verlenen van een visum. Bij later onderzoek bleek dat dit een leugen was: de consul verklaarde dat dit nooit gedaan werd. Terloops zij hier vermeld dat ELR'S toekomstige echtgenoot Robert le Claire heette. De visum-voorrang stemde jhr. Jan gunstig voor de inwilliging zijnerzijds van een verzoek dat Van 't Sant namens ELR overbracht. Zij meende, ook al had zij formeel van alle verdere aanspraken afgezien, alsnog recht te hebben op zeventuizend gulden, deels bestaande uit maandgeld dat zij sinds de plotselinge dood van haar beschermer niet meer ontvangen had, en deels uit de vergoeding der reiskosten naar Amerika. Jhr. Jan heeft wellicht gedacht: 'We moeten het mens met aanhang zo gauw mogelijk kwijt,' en ter bespoediging maakte hij op 6 maart 1928 op de rekening van Van 't Sant bij Heldring & Pierson het gevraagde bedrag over.

Nu had ELR, zoals Van 't Sant tenminste voorgaf, f. 47 000 ontvangen - tegenwoordige waarde ongeveer een half miljoen gulden - en het was begrijpelijk dat jhr. Jan eindelijk enig resultaat wilde zien. Prompt na storting ontving hij een brief gedateerd 8 maart 1928: de hoofdcommissaris zou met het oog op het huwelijk naar Londen gaan. Op 27 maart 1928 ontving jhr. Jan echter een teleurstellend telegram: 'Londen onoverkomelijk bezwaar'. Maar een muis en een politieman als Van 't Sant zijn niet voor één gat te vangen. Vier dagen later arriveerde een telegram dat het huwelijk toch gesloten was, niet in Londen maar in Berlijn! Hoe had de hoofdcommissaris dat zo gauw voor elkaar gekregen? Zelfs de meest onjuridisch aangelegde doorsneeburger weet dat je om te kunnen huwen ter plaatse van het huwelijk een paar weken tevoren 'onder de geboden' moet, waarna het feit van de huwelijksvoltrekking later in de burgerlijke stand van je eigen woonplaats moet worden opgenomen.

Waarom, is de eerste vraag, waren ELR en haar duistere partner, Robert le Claire, om te beginnen niet in Brussel getrouwd waar ze, volgens Van 't Sant althans, woonden? Waarom die bijna vier maanden uitstel, terwijl Van 't Sant verzekerde de dame behoorlijk in de slappe was gezet te hebben, met de toezegging van een gelijkwaardig restant na huwelijksvoltrekking? Wat waren die plotselinge bezwaren in Londen? Waarom ineens Berlijn?

De oplossing lag, curieus genoeg, op diplomatiek niveau. Op de dag waarop Van 't Sant het huwelijk in Londen telegrafisch onmogelijk verklaarde, had hij van minister Beelaerts de opdracht ontvangen voor een vertrouwelijke missie te Berlijn. Dat heeft minister Beelaerts later voor de commissie van drie verklaard. Het is natuurlijk doodtoevallig dat die Berlijnse missie van Van 't Sant net samenviel met de hals over kop naar Berlijn overgeplaatste huwelijksvoltrekking, na afloop waarvan hij in hotel Central aan mevrouw Elisabeth le Claire, geboren Le Roi, het haar nog toekomstende saldo uitbetaalde.

Op het ogenblik van het zogenaamde huwelijk was jhr. Jan van Van 't Sants missie nog onkundig. Hij koesterde nog niet de minste argwaan, want anders had hij medio november 1928 niet aan Van 't Sant het totaal bedrag van diens onkostennota ad f. 585,- overgemaakt (een geflatteerd bedrag, want het dagreisje naar Brussel had hoogstens enkele tientjes gekost en de reis naar Berlijn werd door het ministerie van Buitenlandse Zaken betaald, maar dat kon Van 't

Sant natuurlijk niet zeggen op straffe van door de mand te vallen). Jhr. Jan was zelfs zo tevreden met Van 't Sant, dat hij de hoofd-commissaris als blijk van waardering voor de afwikkeling met een paarlen dasspeld had vereerd.

Deze tevredenheid nam niet weg, dat jhr. Jan zoetjesaan een afschrift van de huwelijksakte met erkenning van het kind wilde zien. Als gentleman liet hij Van 't Sant de tijd: zijn eerste brief over dit onderwerp is gedateerd 7 november 1929. De feiten en data die ik nu ga aanhalen zijn, evenals alle hiervoor vermelde welke op het huwelijk betrekking hebben, ontleend aan de ‘pleitmemorie’ opgesteld door mr. M. Hartog, de advocaat van jhr. Jan en jhr. Henri van Vredenburg, ten dienste van zijn pleidooi voor de latere commissie van drie. Dr. De Jong heeft dit stuk, omvang 21 vellen folio, blijkbaar niet onder ogen gehad. Anders had hij kunnen constateren, dat Van 't Sant zich in zijn antwoorden in bochten wringt als een paling die men (met behulp van een handje zand) stevig bij de staart heeft. Op jhr. Jans brief van 7 november 1929 antwoordt hij op 2 december, dat de stukken onder zegel in de safe bij Pierson liggen, maar dat hij bereid is ‘de door u gewenste bescheiden te verzamelen’. Antwoord van jhr. Jan: Wij hebben geen verzameling nodig, enkel afschrift van de huwelijksakte.

Op 2 april 1930 komt jhr. Jan op de zaak terug en wil ook graag de naam van het schip weten, waarmee het echtpaar Le Claire-Le Roi naar Amerika is vertrokken. Bij wijze van antwoord geeft Van 't Sant hem op 7 april daarop volgend de raad ‘uw naam liever niet in deze aangelegenheid te mengen’. Hij begeleidt deze grove intimidatie met duistere toespelingen op niet uit te sluiten onaangenaamheden en niet de verzekering dat er ‘meer geschied is’. Wat dat zou zijn verzwijgt hij.

Op een rappel van jhr. Jan van 24 mei 1930 antwoordt hij per 30 mei dat het echtpaar op 6 april 1928 per s.s. ‘Albert Ballin’ uit Hamburg naar Amerika was vertrokken. Van scheepsnaam en vertrekdatum had hij zich vanzelf gemakkelijk kunnen vergewissen toen hij begin april 1928 voor minister Beelaerts in Berlijn vertoefde. Elk reisbureau in Den Haag had hem trouwens eveneens deze inlichtingen kunnen verschaffen. Waarom dat dan niet dadelijk gemeld? Was hij bang voor nasporingen? Hij probeert tijd te winnen door het doen van pertinente mededelingen. Hij zegt bij het huwelijk tegen-

woordig te zijn geweest (waar het gesloten is verzuimt hij te vermelden) en zowel de huwelijksakte als de daarop voorkomende aantekening van erkenning te hebben gezien. Jhr. Jan wilde dat ook graag, zij het dan slechts in afschrift, maar op zijn desbetreffende, ditmaal scherpe brief van 10 oktober 1930 antwoordt de ervaren politiemann met de domme doodoener, dat een dergelijk afschrift voor particulieren niet te krijgen is!

Met waar engelengeduld laat de schijnbaar doodgoede jhr. Jan er nog een winter overheen gaan. Maar zijn terriër-aard is nu gewekt en in een ditmaal aangetekende brief van 22 maart 1931 zet hij Van 't Sant het mes op de keel. Deze antwoordt op 1 april dat jhr. Jan er maar liever mee uit moet scheiden; hij, Van 't Sant, moet zwijgen 'in het belang van velen die mij destijds hielpen'. Wie dat waren bleef alweer duister.

Tot zover deze duidelijke correspondentie, die dr. De Jong omdat hij het desbetreffende document, de pleitmemorie, niet kende, samenvat in de korte vermelding dat Van 't Sant 'louter onbevredigende antwoorden gaf'.

Van 't Sant wist niet wat hem boven het hoofd hing, want het engelengeduld van jhr. Jan was slechts schijn geweest. Zolang zijn schoonzuster nog in leven was kon hij voorzichtigheids- en piëteits-halve niet tot directe actie overgaan, maar niets belette hem om nasporingen te doen en tot dat doel twee vertrouwde personen te raadplegen. Dit waren zijn persoonlijke vriend Anton Ruys, consul-generaal van Nederland te Antwerpen, en mr. H. van Romburgh, die als consul-generaal te Brussel jarenlang een vertrouwd medewerker van gezant Van Vredenburg was geweest en die bovendien in zijn functie goede betrekkingen had onderhouden met de Belgische Sûreté. Voor hij deze beiden ging inschakelen had hij de verzegelde enveloppe met het proces-verbaal geopend. Allereerst ging hij onderzoeken of de daarin vermelde liaison van zijn broer met een Brusselse dame wel waar was. In het nagelaten dagboek van zijn broer stond geen woord dat daarop wees. Gezant Van Vredenburgs vaste chauffeur, zijn naaste medewerkers en leden van het huispersoneel die ook jarenlang in vaste dienst waren geweest, hadden evenmin ooit iets in die richting gemerkt. Hetzelfde gold voor familieleden en vrienden. Dit alles vormde geen bewijs, maar volgens het proces-verbaal zou de liaison jarenlang geduurd hebben en dan was het

toch wel merkwaardig dat daarvan nooit iets was uitgelekt.

De maandelijkse betalingen die gezant Van Vredenburg zogenaamd aan zijn maîtresse had gedaan leken even problematisch, want bij een gezamenlijke boekhouding zou mevrouw Van Vredenburg zoiets toch zeker hebben bemerkt. Consul-generaal Van Romburgh, die een intimus van de gezant was geweest, ging ervan uit dat jhr. dr. Van Vredenburg een veel te schrander man was geweest om, in de eigen stad nog wel, een buitenechtelijke verhouding aan te knopen. Inderdaad, afgezien ervan of hij daartoe al of niet in die jaren de neiging bezat, was hij te voorzichtig van aard om de vele vijanden van Nederland vat op hem te geven door daden in het persoonlijke vlak die hem bloot konden stellen aan chantage of aan publikaties die zijn loopbaan ongetwijfeld zouden hebben geschaad. De hele Belgische pers zou ervan hebben gelikkebaard: ‘Gezant der Nederlanden te Brussel in intieme relatie betrapt met jeugdige vriendin!’

In het betere genre Angelsaksische misdaadromans, gegrond op de werkelijke ervaringen van doorgewinterde speurders, ontmoet men herhaaldelijk de opmerking van de ene rechercheur, inspecteur of detective tegen de andere: ‘Ik kan niet geloven dat de verdachte dit gedaan heeft. *It just isn't in character,*’ de daad past helemaal niet bij het karakter van de verdachte. Maigret-lezers stuiten eveneens herhaaldelijk op dergelijke overwegingen die de pijprokende commissaris dan dwars tegen de keer van andermans onderzoek in doen gaan.

De nauwkeurige, consciëntieuze, behoedzame gezant Van Vredenburg was er de man niet naar om in zijn eigen standplaats, waar zijn doen en laten met argusogen gevolgd werd, een stiekeme verhouding te beginnen met een jonge vrouw, haar een kind te maken van wie hij haar voorzichtigheidshalve in Parijs liet bevallen, haar voortdurend financieel te steunen, maar geen enkele voorziening voor de toekomst te treffen - terwijl twee Nederlandse hoogleraren hem medio 1927 na medisch onderzoek dringend hadden aangeraden zich aan een ingewandsoperatie te onderwerpen, die inderdaad voor 1928 was beraamd. Iemand met een karakter als het zijne stelt dan zeker orde op zaken. En wat evenmin met zijn voorzichtige karakter overeenkomt is het schrijven van twintig minnebrieven naar een geliefde ter plaatse, één waarvan de tamelijk lamlendig

geformuleerde bekentenis bevat 'niet te willen ontkennen de vader van Henny te zijn'. Een man van zijn stijl zou een dergelijk document bij zijn notaris, zijn advocaat of bij een vertrouwd vriend hebben gedeponereerd.

En hoe had ELR trouwens aan Van 't Sant kunnen bewijzen dat die brieven van de gezant afkomstig waren? Dergelijke epistels schrijft men met de hand, zeker in die tijd toen het typen van persoonlijke brieven nog als onwellevend gold. Hoe kende Van 't Sant het handschrift van gezant Van Vredenburg? Men kan kwalijk veronderstellen dat de brieven geschreven waren op papier met het hoofd 'Gezantschap der Nederlanden'. En als ze toch getypt waren (een veronderstelling waar iets in zit omdat het handschrift van de gezant zeer moeilijk leesbaar was) dan had een oude politierot als Van 't Sant, die in dienst van koningin Wilhelmina bovendien een ruime ervaring met chantagezaken had opgedaan, rekening moeten houden met de mogelijkheid dat het vervalsingen waren in plaats van ze voetstoots als authentiek te aanvaarden. Nog eens: dit alles vormt, in juridische zin althans, geen bewijs dat gezant Van Vredenburg in de vier jaar voorafgaand aan zijn dood geen buitenechtelijke verhouding had gehad, maar de opgesomde feiten en overwegingen maken dit wel zeer onwaarschijnlijk.

Wat voor jhr. Jan de deur toe deed was het totaal negatieve resultaat van de nasporingen die consul-generaal Ruys op zijn verzoek had gedaan. Ruys, een handels- en scheepvaartman met vele relaties, kon om te beginnen in Brussel, met assistentie van consul-generaal Van Romburgh, snel vaststellen dat daar nooit een mejuffrouw Elisabeth le Roi had gewoond. In het register van het deftige hotel Paulez in Den Haag, waar zij van 4 tot 8 mei 1927 zou hebben geloged, was haar naam niet te vinden. In haar geboorteplaats Riga liep het onderzoek meteen vast, want daar bestond toentertijd helemaal geen burgerlijke stand. De huwelijksakte, die Van 't Sant voorgaf op 31 maart 1928 met eigen ogen te hebben gezien, moest op gezichtsbedrog van zijn kant berusten, want in de Berlijnse burgerlijke stand viel dienaangaande niets te vinden, zodat de normale registratie in de woonplaats Brussel vanzelf ook ontbrak. De rederijregisters te Hamburg vertoonden evenmin een spoor van het echtpaar Le Claire-Le Roi als de burgerlijke stand in Boston, waar Le Claire zogenaamd een baan zou hebben gekregen bij een cargadoor.

De weduwe van gezant Van Vredenburg was intussen in 1931 overleden en niets belette jhr. Jan meer om tot krachtdadige actie over te gaan waarbij man en paard genoemd werden. Op 28 november 1932 had te Antwerpen een bespreking plaats, waarbij Van 't Sant niet alleen jhr. Jan van Vredenburg tegenover zich vond maar ook diens advocaat, mr. M.H. Hartog uit Bergen-op-Zoom en consulgeneraal Ruys. Hij kreeg een deel van de feiten die argwaan hadden gewekt onder de neus gewreven; alleen verzweeg mr. Hartog heel slim dat de huwelijksakte van ELR onvindbaar was - hij vond het verstandig dit niet-bestaan van het enige officiële document in de zaak, dat Van 't Sant echter stijf en strak beweerde te hebben gezien, in reserve te houden. Van 't Sant kreeg met zoveel woorden te horen dat hij verdacht werd van oplichting. Zijn antwoord luidde dat hij misleid was; waarmee en op welke punten zei hij echter niet. Dan bleef er maar één uitweg, werd hem gezegd: Elisabeth le Roi op te sporen ten behoeve van een confrontatie. Elk fatsoenlijk man die verdacht werd van oplichting zou toch zeker alles doen om zijn naam te zuiveren? Dus kon hij er ook geen bezwaar tegen hebben, dat zijn ondervragers hem voor de onontbeerlijke opsporing een, zij het ruim bemeten, tijdslimiet stelden.

Opnieuw liet de arme misleide hoofdcommissaris, die als doorgewinterd politieman en gewiekst secret service-speurder stelselmatig verzuimd had ELR naar haar papieren en haar adres te vragen, de steeds neteliger zaak zielsrustig betijen. Pas bijna een jaar later, op 19 oktober 1933, verscheen er in het *Algemeen Politieblad* een verzoek tot opsporing dat letterlijk als volgt luidt:

2297. De hoofdcomm. v. pol. te 's Gravenhage verzoekt te worden bekendgemaakt met de verblijfplaats van:
 Elisabeth LE ROI, geb. te Riga 3 okt. 1896;
 M.C. LE CLAIRE, genoemd Robert le Claire, en
 Henny LE ROI, geb. te Parijs 19 dec. 1924,
 welke personen in dec. 1927 te Brussel woonachtig waren.
 Overname in alle dagbladen wordt verzocht.

In zijn paragraaf over Van 't Sant maakt dr. De Jong van dit opsporingsbericht geen gewag, hoewel het als document in de zaak van veel waarde is. In dit bericht deed Van 't Sant het namelijk als

hoofdcommissaris, als wetshandhaver dus, voorkomen dat hij opsporing verzocht van werkelijk bestaande personen. Toen dit opsporingsbericht slechts gevolgd werd door een grote stilte kreeg jhr. Jan er genoeg van. Namens zijn neef Henri diende hij bij de justitie een aanklacht tegen Van 't Sant in wegens oplichting. Het onderzoek werd toevertrouwd aan de procureur-generaal bij het Haagse gerechtshof. Een van de eerste dingen die de Haagse procureur-generaal van de Haagse hoofdcommissaris te horen kreeg, was dat 'Elisabeth le Roi' een valse naam was. Hij kon slechts vermoeden dat hij van meet af aan misleid was door een bedriegster... Waarom dan, zal men zich afvragen, had hij onder die valse naam haar opsporing verzocht? Het is niet bekend of de procureur-generaal aan de hoofdcommissaris die netelige vraag zelfs gesteld heeft. Wel is bekend dat Van 't Sant erin slaagde de Haagse procureur-generaal een rad voor de ogen te draaien. Hij, hoofdcommissaris van politie in de hofstad, zou een oplichter zijn? Hij die (zoals de procureur-generaal natuurlijk wist) het volle vertrouwen van koningin Wilhelmina genoot en haar, en daardoor het huis van Oranje, sinds vele jaren belangrijke diensten had bewezen? Enzovoorts. Het onderzoek siste uit als een natte vuurpijl: de beslissing van de Haagse procureur-generaal luidde echter, dat er onvoldoende grond was voor strafvervolging. Deze bijna dubbelzinnige formulering was voor de hoofdcommissaris in zijn hoge positie dermate onbevredigend en op het compromitterende af (zo vatte hij het tenminste op), dat hij om eervol ontslag verzocht. Dit werd, zoals reeds vermeld, per 1 januari 1935 verleend met behoud van pensioenrechten.

Maar daarmee was de zaak niet afgelopen; hij veranderde alleen van naam. De terriër Jan van Vredenburg had bloed geproefd en beraamde een tweede aanval. Het vervolg op de zaak-Van Vredenburg werd een zaak tegen François van 't Sant; en terwijl de eerste zich in het duister had afgespeeld zou de tweede duchtige opschudding verwekken.

De zaak tegen Van 't Sant: Het scheidsgerecht

Jhr. Jan van Vredenburg had de eerste ronde tegen Van 't Sant gewonnen en tevens verloren: de hoofdcommissaris had zijn ontslag moeten nemen, maar er was geen recht gedaan. De hoofdcommissaris had beseft dat zijn positie onmogelijk was geworden, niet door het enkele feit van de aangifte wegens oplichting, maar door de bewoordingen waarmee de procureur-generaal in Den Haag de zaak van zich had afgeschoven zonder dat er tegen de aangever een onderzoek was geopend wegens valse aangifte.

Als er dan geen veroordeling te bereiken viel wenste jhr. Jan toch een poging te doen om het ten onrechte betaalde bedrag van f. 47 000 terug te vorderen door middel van een civiel geding. Het kostte hem de nodige moeite om zijn neef Henri daartoe over te halen. Jhr. Jan had zijn neef pas na de dood van zijn schoonzuster verteld wat er, bij zijn weten, tijdens de dramatische dagen tussen 4 en 10 december 1927 en daarna was gebeurd. Jhr. Henri, die intussen juridische kennis en enige levenservaring had opgedaan, kwam tot de slotsom dat de zaak in het beginstadium op weinig gelukkige wijze was behandeld. Hij herinnerde zich een van de wijze levenslessen die zijn vader, een bekwaam jurist, hem gegeven had: speel nooit advocaat in eigen zaak. Waarom had jhr. Jan niet dadelijk de raadsman van de familie in de arm genomen, jhr. mr. W.M. de Brauw, die tevens rechtskundig adviseur was van het koninklijk huis? Jhr. De Brauw's zoon Jaap was bovendien een van jhr. Henri's studievrienden. Verder had jhr. Jan er vanzelfsprekend op moeten staan dat hij vóór de betaling minstens de belastende brieven te zien kreeg.

Deze waren even spoorloos verdwenen als de ten onrechte rijk begiftigde mejuffrouw ELR. Dat deze de vriendin van zijn vader geweest zou zijn leek jhr. Henri om tal van redenen onwaarschijnlijk. De allereerste was wel, dat het veronderstelde kind uit die illegale

verbintenis volgens het proces-verbaal 'Henny' zou heten. Henny, de roepnaam van Henri, zijn eigen naam! Het zou voor de hand hebben gelegen dat het kind dan een van de vier voornamen van zijn vader zou hebben gekregen, dus Carel, Gerard, Willem of Frederik. Maar in geen geval Henny. Ook omdat er al zeven volle jaren verlopen waren had jhr. Henri er een hard hoofd in of een civiel geding tegen Van 't Sant veel kans van slagen had. Hij liet zich echter overreden en stemde toe.

Jhr. Jan van Vredenburg had voor deze zaak al een advocaat geengageerd, mr. H.M. Hartog, firmant van het advocatenkantoor Hartog en Dirven te Bergen-op-Zoom. Mr. Hartog was een hard werkend, bekwaam en doodeerlijk man, die zich bij de voorbereiding veel moeite had gegeven en er absoluut van overtuigd was geraakt dat Van 't Sant een oplichter was. Het grote nadeel van deze keus was dat deze kleinsteedse advocaat Den Haag niet kende en niets afwist van de machten die daar achter de schermen werkzaam waren. Hoe de verhoudingen in Den Haag precies lagen wist hij blijkbaar evenmin. Zodra hij met Van 't Sant in contact getreden was ried hij de hoofdcommissaris aan om als verdediger jhr. De Brauw te kiezen, in de overtuiging dat deze zou adviseren de zaak in der minne te schikken. Met deze goedbedoelde raad aan de hoofdcommissaris beging mr. Hartog onwetend een grote blunder, want daardoor verschaftte hij zijn wederpartij de beste kruiwagen die deze kon krijgen. Anders dan de advocaat uit de provincie wist jhr. De Brauw, deken van de orde van advocaten, de weg door de Haagse politieke jungle. Bovendien realiseerde mr. Hartog zich blijkbaar niet wat het zeggen wilde dat zijn collega de juridische raadsman was van het koninklijk huis. Na prins Hendriks dood in 1934 betekende dit in de praktijk koningin Wilhelmina zelf, die sinds lange jaren in Van 't Sant een trouwe en door haar absoluut vertrouwde dienaar had gevonden. Dit kon allicht, zij het volkomen buiten hare majesteit om, de atmosfeer van het proces als een soort indirecte straling beïnvloeden. Ten slotte stemde mr. Hartog, op jhr. De Brauws verzoek, ook nog toe in arbitrage, hoewel de familie Van Vredenburg geen bezwaar had tegen een normaal proces. Jhr. De Brauws argument was het volgende. Indien zou blijken dat aan Van 't Sant weinig of niets kon worden verweten, zou een in het openbaar gevoerd rechtsgeding zijn naam niettemin kwaad hebben gedaan. Mr. Hartog ging

akkoord, omdat hij, met het indrukwekkende bewijsmateriaal dat hij verzameld had, overtuigd was dat hij de zaak zou winnen.

Het geding zou dus niet in het openbaar behandeld worden maar binnenskamers onderworpen aan het voor beide partijen bindend oordeel van drie scheidslieden. De wet zegt dat die drie daarbij 'als goede mannen zullen oordelen naar billijkheid'. Bij een arbitrage gaat het minder formeel toe dan bij een rechtszaak; de taak van de arbiters bestaat voornamelijk uit luisteren en daarna in onderling overleg een oordeel vellen. Voor de scheidslieden was Van 't Sant daarbij geen verdachte maar verweerder, door hen op voet van gelijkheid te behandelen met de eiser. Deze keuze van mr. Hartog voor arbitrage had echter een aantal nadelen. Hij genoot niet de bescherming die gelegen is in de omstandigheid dat de burgerlijke rechter voor het leven benoemd wordt en dus volkomen onafhankelijk is. Het tweede bezwaar was dat hij nu de mogelijkheid miste om in hoger beroep te gaan bij een gerechtshof en eventueel bij de Hoge Raad.

Veel hing dus af van de persoon der scheidslieden en van hun eigen instelling ten opzichte van eiser en verweerder. De door partij Van 't Sant gekozen arbiter was een man van portuur, jhr. mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, oud-minister-president, minister van Staat en voorzitter van de Tweede Kamer. Vermeldenswaardig in dit verband is dat Van 't Sant onder Ruys de Beerenbroucks laatste premierschap benoemd was tot ridder in de orde van de Nederlandse leeuw, als eerste hoofdcommissaris aan wie deze onderscheiding ooit was verleend. In elk geval was hij de invloedrijkste persoon van het trio dat, zoals reeds vermeld, verder bestond uit prof. jhr. mr. B.C. de Savornin Lohman, lid van de Eerste Kamer, en uit de door de twee genoemden als voorzitter gekozen jhr. mr. A.F.O. van Sasse van Ysselt, oud-president van het gerechtshof te Den Bosch.

Om het arbitrale vonnis, omvang zeventien bladzijden, nauwkeurig te lezen moet men wel even de tijd nemen, want de eerste volzin van dit geheel in juridische stijl opgestelde document beslaat al drie foliovellen. Na bestudering zal men tot de slotsom komen dat de drie arbiters er zich niet met een Jantje van Leiden van hebben afgemaakt. Alle zittingen werden bijgewoond door de procureur-generaal en advocaat-generaal bij het Haagse gerechtshof, die er voor zorgden dat de bevindingen en verhoren doorgegeven werden aan de minister

van Justitie, mr. Van Schaik. Toch krijg ik de indruk, niet dat zij de kool en de geit hebben willen sparen maar dat zij, gebruik makend van een ernstige fout van de eisers én van hun ruime bevoegdheid om het geschil in grote lijnen te beoordelen en niet op details te vitten, Van 't Sant, voor zover dit hun in eer en geweten mogelijk was, zoveel mogelijk hebben gespaard.

Arbiters bevonden zich in een moeilijke positie. Van 't Sant had hen voorgelogen (maar dat wisten zij niet) dat wijlen gezant Van Vredenburg een onecht kind had nagelaten bij ELR. Jhr. Jan van Vredenburg had onmiddellijk na de dood van zijn broer handelingen verricht die Van 't Sants bewering leken te bevestigen. Nu stelde mr. Hartog, dat ELR helemaal niet bestond en het kind dus automatisch evenmin. Aan de andere kant zei mr. Hartog in zijn repliek: 'De vraag of C. van Vredenburg een liaison had: wij bestrijden de mogelijkheid niet, doch wij zeggen: het is niet waarschijnlijk.' Ik kan mij voorstellen dat arbiters, dit alles tegen elkaar afwegend, Van 't Sants stelling waarschijnlijk hebben geacht. Hadden zij echter toentertijd geweten wat Van 't Sant eerst in 1956 bekende, namelijk dat het zogenaamde gezantenkind door prins Hendrik was verwekt, dan zou de arbitrage uiteraard totaal anders zijn verlopen.

Mr. Hartog had namens partij Van Vredenburg drie eisen gesteld. Ik geef de hoofdstelling die hij Van 't Sant voor de voeten wierp hier in zijn eigen woorden weer: 'Uw hele verhaal is verzonnen. Elisabeth le Roi bestaat niet en heeft nooit bestaan. U heeft door uw verzonnen verhaal Jan van Vredenburg bewogen u eerst f. 40 000 en daarna f. 7 585 ter hand te stellen, die u voor uzelf hebt behouden. M.a.w.: wij vragen van u teruggave van deze f. 47 585 die u door bedrog verkregen hebt. M.a.w.: u heeft zich schuldig gemaakt aan oplichting als bedoeld in art 326 W.v.S.' (Wetboek van Strafrecht).

Geen kleinigheid als aanklacht; maar evenmin een kleinigheid om een dergelijke krasse beschuldiging waar te maken. Want de bewijslast in dit civiel geding rustte op de eiser. En hoe kon mr. Hartog bewijzen dat de volgens hem niet bestaande ELR niet bestond? Hoe bewijst men het niet-bestaan van een niet bestaand persoon? De klassieke, Aristotelische logica wijst een dergelijke vraag als absurd af. Er bestaat in het Romeinse recht, dat op onze wetgeving veel invloed heeft uitgeoefend, een adagium: *Negativa non sunt probanda*

- Negatieve zaken kunnen niet bewezen worden. Hiervan werd mr. Hartog het slachtoffer.

In de redenering van arbiters speelden twee zaken een grote rol: de al of niet echtheid van de handtekeningen onder het procesverbaal plus het nog belangrijker feit, dat gezant Van Vredenburg vóór zijn dood Van 't Sant op diens bureau in Den Haag zou hebben bezocht in gezelschap van een heer én een blonde dame die ook volgens andere getuigenverklaringen Elisabeth le Roi kon zijn geweest.

Mr. Hartog had gesteld dat Van 't Sant onder het door hem opgemaakte proces-verbaal twee handtekeningen had gezet: die van hem zelf plus de handtekening van de denkbeeldige Elisabeth le Roi. Niet een nagemaakte handtekening dus maar een die volledig verzonnen was.

De procureur-generaal haalde er vier schrijfkundigen bij. Hier verzuimde mr. Hartog de gedroomde gelegenheid om een kernpunt in het geschil aan het oordeel van de onafhankelijke burgerlijke rechter te onderwerpen. Hij had namelijk gebruik kunnen maken van artikel 633 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. Dit artikel bepaalt, dat, indien in een arbitrage onderzoek moet plaatshebben naar de echtheid of onechtheid van geschriften ‘de scheidsmannen de partijen naar de gewone rechter zullen verwijzen’. Het is trouwens enigszins bevreemdend, dat de drie scheidslieden dit niet eigener beweging hebben gedaan.

Twee van deze experts, onder wie de bekende grafoloog en criminalistische expert Van Ledden Hulsebosch, verklaarden onder ede dat het volgens hen Van 't Sant zelf was die, behalve zijn eigen handtekening, ook de handtekening ‘Elisabeth le Roi’ had gezet. De twee andere kwamen tot de tegenovergestelde mening: de handtekening ‘Elisabeth le Roi’ was volgens hen niet uit Van 't Sants pen gevloeid.

Nu beriepen de arbiters zich op een tijdschriftartikel van de gezaghebbende jurist prof. Taverne. Deze had gesteld dat in een dergelijk meningsverschil, waarbij deskundigen vierkant tegenover elkaar staan, de mening van een van de beide groepen wijken moet ‘voor de van elders gebleken feiten’.

En wat waren deze feiten? Om te beginnen de ietwat vage verklaring van Van 't Sant, dat ‘in 1926 of 1927’ samen met gezant Van Vredenburg en een andere heer een dame bij hem gekomen was,

die door genoemde gezant aan hem werd voorgesteld 'niet beter te weten als mejuffrouw Le Roi'. Het gesprek bij die gelegenheid was volgens hem over het kind gegaan, geboren uit de relatie tussen de gezant en mejuffrouw Le Roi. De gezant had, zo verklaarde Van 't Sant, zowel de relatie als de geboorte daaruit van het kind volledig erkend. In de dame nu, die zich op 4 december 1927 bij hem vervoegde om haar nood te klagen had hij, Van 't Sant, onmiddellijk deze zelfde mejuffrouw Le Roi herkend.

Na deze belangrijke verklaring liet jhr. De Brauw als coup de théâtre drie getuigen opdraven, die delen van de verklaring van hun chef onder ede bevestigden. Alle drie getuigen waren, en dit dient terdege onderstreept te worden, zijn ondergeschikten. Als eerste verscheen Van 't Sants chauffeur, Jan Koolhof, die een beter geheugen en een grotere opmerkingsgave bleek te hebben dan zijn baas. Volgens hem was gezant Van Vredenburg (die hij herkend had van een foto in de krant - een bewering die arbiters uit hun vonnis weglieten) kort voor diens dood bij Van 't Sants bureau aan komen rijden met een auto. Daarin zaten ook een blonde dame en een heer die ruzie met haar had. Eerst waren de blonde dame en de gezant naar Van 't Sants werkkamer gegaan en een kwartier later de ruziënde heer. De dame was later nog 3 of 4 keer bij Van 't Sant verschenen, in elk geval één keer na de dood van de gezant.

Getuige Heinrich Nöhr, portier, verklaarde dat er na de dood van de gezant enkele malen een blonde dame bij Van 't Sant was gekomen 'die zeide of wel Van Vredenburg te zijn dan wel in de zaak-Van Vredenburg te komen'. Ten slotte bezwoer Van 't Sants secretaresse, mejuffrouw Timmermans, dat haar baas blijkens nota's ná 1927 betalingen had gedaan 'inzake van V.'. Blijkens de door haar getypte brieven hadden die betrekking op een dame die te Brussel thuishoorde en die een kind zou hebben van wijlen de gezant.

Mr. Hartog bracht tegen deze verklaringen, vooral tegen die van verweerder Van 't Sant, een aantal zeer zakelijke en soms treffende argumenten in die ik dadelijk zal opsommen. Ze werden door arbiters niet aanvaard. Toch hadden de drie heren enige moeite om tot een eensluidend oordeel te komen. Geen wonder. De getuigen die zij eigenlijk hadden moeten en willen verhoren waren niet beschikbaar. De gezant was overleden en omtrent een dode kan men ongestraft van alles en nog wat beweren. Mejuffrouw Le Roi moest ergens in

Amerika zijn in gezelschap van een man omtrent wie de arbiters enkel vage inlichtingen uit de tweede hand hadden via Van 't Sant. ELR had namelijk aan Van 't Sant verteld dat hij Robert le Claire zou heten en dat hij haar ‘amant de coeur’ oftewel hartelief was terwijl zij nog betrekkingen met gezant Van Vredenburg onderhield. Tenslotte bestonden de nota's en de brieven, waarover mejuffrouw Timmermans gesproken had, enkel bij haar zeggen. Die zouden mooi bewijsmateriaal hebben gevormd, maar Van 't Sant had ze vernietigd.

Arbiters kwamen daarom tot een zo voorzichtig oordeel, dat het op mij de indruk maakt van een porseleinen vaas in watten en houtwol verpakt. Het luidde als volgt: ‘Het is aannemelijk gemaakt dat kort voor en kort na de dood van de gezant jhr. dr. C. van Vredenburg te Brussel een blonde dame heeft bestaan tot welke die gezant in enige verhouding stond en met wie partij Van 't Sant financiële relatie had, zoals door deze wordt beweerd.’

Voorzichtiger kan het niet. Desondanks, dit zij hier dadelijk tussengevoegd, heeft dr. De Jong uit deze uitspraak de haastige en onjuiste conclusie getrokken, dat gezant Van Vredenburg volgens scheidslieden een verhouding had gehad met een blonde dame die identiek zou zijn met Elisabeth le Roi - een naam die de arbiters juist zorgvuldig vermeden hadden te noemen. En een verhouding te hebben met een blonde dame is iets heel anders dan tot haar ‘in enige verhouding te staan’. Het zij mij vergund op te merken dat ik tijdens mijn lange leven tot een aantal blonde vrouwen in enige verhouding heb gestaan, terwijl ik er een eed op wil afleggen dat ik met geen enkele, van deze dames althans, naar bed ben geweest.

Maar dit tussendoor. Arbiters bedienden zich vervolgens van dit voorzichtige oordeel om op grond van de ‘van elders gebleken feiten’ de uitspraak van de twee experts, die de opinie van mr. Hartog hadden ondersteund, opzij te schuiven. De handtekening ‘Elisabeth le Roi’ was nu, volgens arbiters, definitief *niet* gezet door Van 't Sant. Een redenering, veroorloof ik mij op te merken, die juridisch wellicht correct is, maar die mijn waarschijnlijk primitief rechtsgevoel niet bevredigt.

Toen dit eenmaal (volgens arbiters) vaststond vonnisten zij als volgt: ‘...het zogenaamd ambtsedig proces-verbaal van partij Van 't Sant is mede ondertekend door een persoon die *zich uitgaf* voor

Elisabeth le Roi en die *beweerde* een brief te hebben van wijlen de gezant Van Vredenburg, waaruit *zoude* blijken dat deze de vader was van haar kind Henny.’

Daarmee was de primaire eis van partij-Van Vredenburg afgewezen, maar de door mij gecursiveerde woorden in de tekst van dit deel van het arbitrale vonnis dat aan een behoedzame eierdans doet denken, tonen wel aan dat deze eerste overwinning van partij-Van 't Sant naar een Pyrrusoverwinning zweemde.

Mr. Hartogs pleidooi nam uren in beslag. Ik bepaal mij daarom tot zijn voornaamste tegenwerpingen. De eerste tegenwerping gold de naam van de dame. Tegen de procureur-generaal had Van 't Sant verklaard dat ‘Elisabeth le Roi’ niet de werkelijke naam was. Maar bij zijn verhoor (onder ede) door arbiters verklaarde hij het tegenovergestelde. Gezant Van Vredenburg zou haar aan hem hebben voorgesteld als ‘Elisabeth le Roi’ en na een zo langdurige liaison zou de gezant toch heus wel haar werkelijke naam weten.

Wat, vroeg mr. Hartog zich verder af, was de onaannemelijke en ongerijmde reden die gezant Van Vredenburg zou hebben genoopt om het feit van een liaison, waarvan niemand in Brussel vier jaar lang iets had gemerkt, uitgerekend in Den Haag te gaan meedelen aan de hoofdcommissaris, die hij nauwelijks kende, hem daarbij aan zijn maîtresse zelf plus haar hartsvriend voor te stellen en als toppunt van mededeelzaamheid de bekentenis af te leggen dat hij bij haar een kind had verwekt en dat hij haar dit feit ook nog schriftelijk had bevestigd? Deze keuze van biechtvader en de uitgebreidheid van de biecht deden toch, zacht gezegd, ietwat bevreemdend aan. De werkelijke reden voor het bezoek bleef duister, maar alles wees erop dat het niet een delicate aangelegenheid geweest kon zijn die de gezant zelf gold. Deze had trouwens, betoogde mr. Hartog, tevoren aan minister Beelaerts meegedeeld dat hij de hoofdcommissaris spreken moest. Dit doet men toch niet, wanneer er een vrouwenkwestie in het spel zou zijn.

In de pleitmemorie van mr. Hartog vond ik bovendien de volgende aantekening: ‘De HC heeft echter aan de heer Ruys later het doel van dit bezoek meegedeeld en hem de daarop betrekking hebbende bescheiden getoond. Dit betrof een geheel andere kwestie dan de onderhavige.’ Ik vermeld dit slechts volledigheidshalve, daar deze bescheiden die als bewijsstukken konden dienen niet meer te

achterhalen zijn.

Wat de getuigenverklaringen van Van 't Sants drie ondergeschikten (geen van allen politiefunctionaris en dus niet aan ambtseed gebonden) betrof merkte mr. Hartog op, dat de chauffeur en de portier wel over een 'blonde' dame hadden gesproken, maar dat zij op generlei manier aannemelijk hadden gemaakt dat deze identiek zou zijn met de zich noemende Elisabeth le Roi. Er zullen op het bureau van de hoofdcommissaris wel meer blonde dames gekomen zijn. Verder was het opmerkelijk dat de hoofdcommissaris de naam van de dame nooit vervolledigd had met iets wat ook maar uit de verte op een signalement leek, terwijl het zich in het hoofd prenten van uiterlijke kenmerken toch een soort beroepsafwijking van de politieman is.

Van de verklaring van de secretaresse mejuffrouw Timmermans, dat zij nota's had gezien die over zeer hoge betalingen liepen en dat die door Van 't Sant gemerkt waren 'inzake v.V.', liet mr. Hartog geen stuk heel. Mejuffrouw Timmermans noch Van 't Sant hadden bewezen dat deze betalingen werkelijk waren gedaan. Verder kon Van 't Sant, als hij betalingen voor zichzelf deed, het door een dergelijke aantekening gemakkelijk doen voorkomen alsof ze voor Van Vredenburch waren gedaan. Alles wees erop, dat dit een truc was om zich eventueel een bewijs voor later te verschaffen. De nota's bestonden trouwens niet meer, daar had Van 't Sant wel voor gezorgd, evenmin als de door mejuffrouw Timmermans getypte brieven die het bewijs zouden vormen, dat de betalingen betrekking hadden op een dame uit Brussel die een kind had van de gezant.

Hoezeer mr. Hartog gelijk had met zijn twijfel (veroorloof ik mij hier tussendoor op te merken) blijkt wel uit Van 't Sants latere bekentenis aan dr. De Jong. Er was geen onecht kind van de gezant en de hoofdcommissaris had dus in koelen bloede aan zijn secretaresse gefingeerde brieven met leugenachtige inhoud zitten dicteren over het zogenaamde onechte kind van de gezant. Brieven die hij vervolgens vernietigd had - en dit alles enkel om zich bij voorbaat een getuige te verschaffen voor latere eventualiteiten. Dit wijst toch wel op het diabolisch vernuft van een door en door oneerlijk man. Blijft, behalve het zogenaamde vaderschap, Van 't Sants bewering omtrent de liaison tussen de gezant en ELR, waarvan de onwaarschijnlijkheid in het voorgaande mijns inziens genoegzaam is aangetoond.

Nu ELR's bezoek aan Den Haag. De gezant was in de avond van de 3e december 1927 in Brussel plotseling overleden. Hoe was ELR dat zo gauw te weten gekomen? De volgende morgen al stond zij op de mat bij Van 't Sant, die 'toevallig' op zijn bureau zat hoewel het een zondag was. Diezelfde middag verscheen zij opnieuw bij de hoofdcommissaris, die er in die tussentijd in geslaagd was zowel burgemeester Patijn als oud-minister Van Karnebeek te raadplegen - wat op die zondag gemakkelijk ging omdat beiden zo goed als zeker thuis waren, ook omdat het de volgende dag St. Nicolaas was. Die raadpleging was essentieel, want hij had beider naam nodig als introductie bij jhr. Jan van Vredenburg.

Waarom die gloeiende haast? vroeg mr. Hartog zich af. Indien ELR en de gezant inderdaad zo lang en zo nauw gelieerd waren geweest als Van 't Sant voorgaf, dan had zij toch kunnen verwachten dat gezant Van Vredenburg op de een of andere wijze voor haar en haar kind gezorgd zou hebben en zou zij niet hals over kop naar Van 't Sant gehold zijn met een plan, waarin een sterk chantage-element stak. Heel vreemd was verder dat hij noch haar tijdelijke adres in Den Haag wist noch haar woonadres in Brussel. Omtrent Den Haag wist hij enkel dat zij vanuit hotel Paulez getelefoneerd had - wat volgens de directie voor een niet-gast onmogelijk was. En waarom voor de 10e december een afspraak in Hotel Metropole te Brussel, terwijl zij een appartement in de stad had - al wist hij daarvan alweer het adres niet, wat erg onhandig geweest zou zijn indien hij onverhoopt had moeten aftelegraferen?

Wat Van 't Sants bezoek aan Brussel betreft toonde mr. Hartog overtuigend aan hoezeer Van 't Sant zich bij zijn verklaringen in tegenstrijdigheden en onwaarschijnlijkheden had verward. Zijn argumenten schenen evenwel tot de arbiters niet door te dringen. Op hun vraag antwoordde Van 't Sant dat hij voor zijn onderhoud met ELR in Hotel Metropole een conferentiekamer had gehuurd, terwijl hij de hem begeleidende Haagse inspecteur bij de deur op post had gezet. Op de vraag waar die conferentiekamer zich bevond had hij geantwoord: dadelijk links van de ingang. Het was mr. Hartog echter gebleken dat dit de gewone conversatiezaal was, waar steeds gasten zitten. Daar ga je geen uitvoerig proces-verbaal opmaken en in tegenwoordigheid van vreemden twintig mille uitbetalen. Even dreigde de hele zaak voor Van 't Sant mis te lopen door een verklaring van de

Haagse inspecteur van politie, die de hoofdcommissaris indertijd naar Brussel had begeleid. In 1928 had deze zijn ontslag genomen bij het Haagse korps. Door mr. Hartog als getuige gedagvaard verklaarde hij, dat hij die 10e december 1927 in Hotel Metropole helemaal niet op post had gestaan, terwijl er ook geen sprake was geweest van het huren van een aparte kamer. De arbiters toonden zich echter niet geneigd om op deze krasse tegenspraak in te gaan door het stellen van verdere vragen. Zij verrieden evenmin hun gedachten toen mr. Hartog de verweerder, Van 't Sant, in de kwestie van de brieven op een reeks onwaarschijnlijkheden en tegenspraken betrapte.

Van 't Sant had verklaard dat mejuffrouw Le Roi, toen hij haar volgens afspraak in het hotel trof, de compromitterende brieven niet bij zich had. Onwaarschijnlijk, meende mr. Hartog, want zij wist waarover het onderhoud ging. Daarop was Van 't Sant volgens zijn zeggen samen met haar in een taxi naar haar appartement gereden. Waar haar woning zich bevond wist hij echter niet. Vreemd, vond mr. Hartog, had hij haar dan aan de taxichauffeur niet het adres horen opgeven? Zelfs de richting waarin de taxi gereden was kon Van 't Sant niet aanduiden, omdat het volgens hem donker was geweest. Een leugen, riposteerde mr. Hartog, want de rit had plaatsgevonden tussen 2 en 4 uur n.m.

Van 't Sant had voorts verklaard dat hij aan ELR te haren huize f. 20 000 had uitbetaald, 'waarna hij aldaar het ambtsedig procesverbaal had opgemaakt'. Zo staat het tenminste in het arbitrale vonnis. Uit zijn proces-verbaal bleek dat het een kwestie van gelijk oversteken was geweest: ELR kreeg het geld en Van 't Sant kreeg de twintig brieven, die hij daarop in haar bijzijn verbrandde. Die verbranding zou dus 'aldaar', dat wil zeggen in haar appartement, gebeurd zijn. Van 't Sant had echter eerder verklaard dat hij de brieven in Hotel Metropole verbrand zou hebben, waarop jhr. Jan van Vredenburg er aanstonds op had gewezen dat er in het hotel enkel centrale verwarming was en geen enkele kachel of open haard. Hoe verbrandt men dan twintig brieven? In een asbakje soms?

Het is in dit verband opvallend, dat de drie arbiters in hun uitvoerig vonnis deze voor Van 't Sant netelige kwestie van de brievenverbranding zorgvuldig in het duister lieten. Toch vormden deze brieven een kardinaal probleem, waarop mr. Hartog daarom nog dieper inging. Waarom moesten deze brieven terstond worden verbrand? Het

zou toch veel logischer geweest zijn dat Van 't Sant er tenminste één van de twintig, de brief namelijk waarin de gezant zogenaamd zijn onecht kind Henny erkende, eerst aan jhr. Jan van Vredenburg zou hebben laten lezen. Enkel dit ene overtuigende bewijsstuk al zou voorkomen hebben dat jhr. Jan later argwaan kreeg. Merkwaardig was ook dat toen jhr. Van Karnebeek om een afschrift van deze sleutelbrief gevraagd had, Van 't Sant hem een 'uittreksel' stuurde van, zoals hij schreef, 'ongeveer' dezelfde inhoud.

Daarna kwam mr. Hartog over de raadselachtigheden rond het huwelijk tussen ELR en Robert le Claire te spreken (zie bladzijde 34), culminerend in de mystificatie dat de voltrekking binnen een wettelijk onmogelijke termijn plotseling van Londen naar Berlijn zou zijn verplaatst - omdat Van 't Sant daar toevallig op dienstreis heen moest. Ten slotte analyseerde de advocaat de uitvoerige briefwisseling tussen Van 't Sant en de wantrouwig geworden jhr. Jan van Vredenburg (bladzijde 35): de uitvluchten van de hoofdcommissaris, de pogingen tot uitstel en doodzwijgen, de nauwelijks verholten dreigementen.

Ook het financiële aspect van de zaak had mr. Hartogs aandacht. Hierover schrijft dr. De Jong: 'Er werd door de commissie veel aandacht besteed aan Van 't Sants financiële omstandigheden; die werden door de firmanten van Heldring & Pierson volledig opgehelderd - een van de weinige punten waarop de zaak tot klaarheid kwam.' Dit is bepaald onjuist. Van 't Sants bankiers toonden enkel aan dat de f. 47 000 niet op zijn rekening ten hundert terechtgekomen was, behoudens, voor korte tijd, de f. 7 000, die jhr. Jan had overgeschreven. Zo slim was hij wel. Hij had alle gelegenheid om het geld op een veiliger plaats te storten, bijvoorbeeld in het buitenland, of het in een brandkast te leggen en geleidelijk te gebruiken. Het bijna samenvallen van de betaling van f. 40 000 met de bouw van de villa 'Windekind', op grond die hij drie dagen na zijn Brusselse reis aankocht, bleef volledig onopgehelderd.

Mr. Hartog had gelijk met te stellen: de beweringen van Van 't Sant zijn grotendeels oncontroleerbaar en als ze wel controleerbaar zijn, blijken ze onjuist. Maar daarmee kwam hij bij de commissie van drie niet ver. Door een juridisch correcte maar, voor mijn gevoel tenminste, wonderlijke redenering waren de drie arbiters ertoe gekomen de handtekening van 'Elisabeth le Roi' onder het proces-

verbaal als echt te erkennen, wat de erkenning van haar lijfelijk bestaan insloot. Daarmee was mr. Hartogs hoofdstelling verworpen, namelijk dat ELR niet bestond en nooit bestaan had, zodat Van 't Sant zich onder valse voorwendsels f. 47 000 van de familie Van Vredenburg had toegeëigend. En mr. Hartog kon haar niet-bestaan onmogelijk bewijzen.

Mr. Hartog had waarschijnlijk gelijk toen hij in de samenvatting van zijn pleidooi stelde, dat de strafrechter Van 't Sant veroordeeld zou hebben wegens oplichting en meened. Maar een objectief en onafhankelijk strafrechter zou én Van 't Sant, die dan in het beklagdenbankje zou hebben gezeten, én de getuigen veel scherper hebben verhoord, terwijl hij zeker zou zijn ingegaan op de vele tegenstrijdigheden en onwaarschijnlijkheden in Van 't Sants verklaringen. Maar de arbiters hadden met dit alles niets te maken; hun ging het slechts om het al of niet aannemelijke van de hoofdstelling.

In zijn eindconclusie liet mr. Hartog zich over de persoon Van 't Sant zeer kras uit, als volgt: 'Wat weten wij van het karakter en de moraliteit van Van 't Sant? Alleen datgene wat ogenschijnlijk is. Het zou niet de eerste maal zijn dat een persoon die ogenschijnlijk door en door fatsoenlijk is, later blijkt een schurk te zijn of geweest te zijn. Politieschandalen zijn meer voorgekomen, al zijn ze in Nederland een zeldzaamheid.'

De drie arbiters wisten dat het onderwerp van deze filippica jarenlang de geheime raadsman van de koningin was geweest en de onverbloemde en vooralsnog onbewezen beschuldigingen van de Brabantse advocaat zullen hen wellicht tot nog meer terughoudendheid hebben aangezet.

Van het hele pleidooi van mr. Hartog, dat in elk geval de persoon en de moraliteit van Van 't Sant in een uitermate twijfelachtig licht stelt, vindt men bij dr. De Jong geen woord terug en hij maakt evenmin duidelijk dat mr. Hartog namens partij-Van Vredenburg behalve de hoofdeis nog twee andere eisen gesteld had.

Dr. De Jong moest natuurlijk rekening houden met zijn beperkte plaatsruimte, maar in een zaak als deze, waarin het juist op de details aankomt, geven bekortingen en samenvattingen al gauw een scheef beeld. Dr. De Jong huppelt over vele zaken heen en dan in het bijzonder over die welke voor Van 't Sant belastend zijn.

De subsidiaire eis, die mr. Hartog stelde namens jhr. Jan van Vre-

denburch, in deze optredend namens zijn neef jhr. Henri van Vredenburg, luidde als volgt: 'Wij hadden aan u, Van 't Sant, de gehele afwikkeling van deze zaak toevertrouwd, hetgeen u trouwens zelf had aangeboden. Gij waart dus onze lasthebber, wat u volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek verplichtte tot het afleggen van een behoorlijke rekening en verantwoording. Wat dat betreft bent u in gebreke gebleven. Indien u er niet in slaagt ten genoegte van de arbiters aan te tonen dat u de door ons gefourneerde f. 47 000 werkelijk hebt uitgekeerd aan de zich noemende Elisabeth le Roi, eisen wij dat gij veroordeeld wordt tot teruggave aan ons van dit bedrag plus rente.'

Wat in de uitspraak van de scheidslieden opvalt is de vermanende toon, terwijl de hoge heren zich zelfs enige ironie veroorloofden, en dan nog wel met een dubbele bodem. Een deel van de lastgeving, merkten zij op, bestond daaruit te voorkomen dat genoemde vrouw nog iets zou doen 'waardoor de nagedachtenis van wijlen de gezant verder zou worden geschandvlekt - iets, waarin partij Van 't Sant zozeer is geslaagd dat sedert diens optreden in deze zaak bedoelde vrouw zo spoorloos is verdwenen, dat de eiser thans niets anders meer veronderstelt dan dat zij nooit heeft bestaan'. De arbiters dreven op die manier, zij het goedmoedig, de spot met mr. Hartogs stelling dat ELR niet bestond. Maar als men tussen de regels door leest verbaasden zij zich tevens over de hocus-pocus activiteiten van Van 't Sant, die op een onverklaarbare manier een vrouw in het niet liet verdwijnen.

Voor het overige kwam de uitspraak neer op een aantal vaderlijk aandoende vermaningen aan het adres van jhr. Jan van Vredenburg, in de trant van: 'Dan had u maar wijzer moeten wezen. U heeft het proces-verbaal, dat als kwitantie diende voor de uitbetaling van f. 40 000 zonder enig protest aanvaard. Toen Van 't Sant later namens Elisabeth le Roi om een nabetaling van f. 7 000 vroeg heeft u die aanstonds vrijwillig voldaan. Ten slotte heeft u Van 't Sant, doordat u hem zijn onkosten ad f. 585 vergoedde, in de waan gebracht dat de zaak nu uit de wereld was, waardoor hij ertoe gekomen is om alle bescheiden die op de zaak betrekking hadden te vernietigen, zodat hij zijn rekening en verantwoording niet meer met bewijsstukken kan staven. Wij verklaren u daarom in uw subsidiaire vordering niet ontvankelijk.'

In hun oordeel over mr. Hartogs derde, geheel subsidiaire vordering, gaven de arbiters Van 't Sant eindelijk een geduchte veeg uit de juridische pan. Deze derde eis van mr. Hartog kwam hierop neer: ‘Gij, Van 't Sant, hebt van ons opdracht gekregen gelden uit te betalen aan een vrouw, die volgens u een verhouding met jhr. C. van Vredenburg heeft gehad, uit welke verhouding een kind zou zijn geboren. Deze opdracht hield vanzelf in het geld enkel uit te keren indien haar beweringen juist waren. Door dit in geen enkel opzicht te onderzoeken hebt ge u aan grof verzuim schuldig gemaakt. Dit nalaten van een behoorlijk onderzoek heeft ons een schade berokkend van f. 47 585, een bedrag dat ge ons dient te vergoeden.’

Ditmaal oordeelden arbiters dat beide partijen schuld hadden. Zij wezen jhr. Jan van Vredenburg opnieuw op zijn goedgegeloovigheid, maar Van 't Sant kreeg werkelijk ernstige verwijten te horen, waarvan men bij dr. De Jong geen letter terugvindt. Volgens arbiters had hij zich wel degelijk aan ernstige verzuimen schuldig gemaakt. Hij, Van 't Sant, was in gebreke gebleven aan te tonen waar de zogenaamde Elisabeth le Roi verblijf hield ‘[...] en dat dientengevolge haar identiteit niet is komen vast te staan’. Hij had aan jhr. Jan van Vredenburg meegedeeld dat zij met Robert le Claire in Berlijn was gehuwd, waarbij haar zoontje Henny was gewettigd. Daarvan was echter niets gebleken, evenmin als dat dit kind op 19 december 1924 te Parijs zou zijn geboren. Van 't Sant had aan jhr. Jan van Vredenburg ook nog meegedeeld dat het jonge echtpaar Le Claire met kind per s.s. ‘Ballin’ uit Hamburg naar Noord-Amerika zou zijn afgereisd. Ook dit had Van 't Sant niet kunnen aantonen. Bij alle door partij-Van Vredenburg gedane nasporingen waren Van 't Sants desbetreffende mededelingen onjuist gebleken ‘waardoor het wantrouwen van partij-Van Vredenburg jegens hem [Van 't Sant] begrijpelijkerwijs is opgewekt geworden en deze daarin aanleiding heeft gevonden tot dit proces’.

Eindelijk klare taal, zou men denken. Van 't Sant werd door arbiters op belangrijke punten als onbetrouwbaar gekenschetst. Men zou logischerwijze denken dat zij hierin aanleiding zouden hebben gevonden om ook Van 't Sants overige verklaringen nog eens nauwkeurig onder de loep te nemen, daar nu overtuigend gebleken was dat hij het met de waarheid niet altijd even nauw nam. Dit vereiste, zou men zeggen, de billijkheid die zij als arbiters dienden te betrachten.

Maar neen, zover wensten (of dorsten?) de scheidslieden niet te gaan. Zij draaiden zich eruit door aan de zaak een spitsvondige juridische wending te geven. Op het gladde ijs waarop zij zich hadden gewaagd volvoerden zij een meesterlijke pirouette. Uit dit alles volgt nog niet, verklaarden zij, ‘dat bedoelde van een hoofdcommissaris van politie allermint goed te keuren behandeling van zaken, ook in aangelegenheden, die niet in de eigenlijke zin van het woord behoren tot zijn ambtelijke taak, oplevert opzet of verzuim bij de uitvoering van de hem opgedragen last’. En waarom niet? Omdat partij-Van Vredenburg *niet* had kunnen aantonen dat Van 't Sant aan Elisabeth le Roi het geld *niet* had afgedragen, terwijl zij daarentegen had nagelaten ‘te maken het schandaal dat men van haar vreesde’ en ter voorkoming waarvan het geld aan Van 't Sant was verstrekt.

Op deze handige, maar juridisch volstrekt toelaatbare wijze verscholen de arbiters zich achter de regel dat in een civiel geding in beginsel op de eisende partij de bewijslast ten aanzien van diens stellingen rust. Als mr. Hartog namelijk had kunnen bewijzen dat ELR niet bestond, dan had zij geen geld in ontvangst kunnen nemen en onmogelijk schandaal kunnen maken. Maar mr. Hartog was van een onbewijsbare stelling uitgegaan en dit peperden de juridisch ervaren arbiters hem bij het scheiden van de markt nog eens in. En hun uitspraak, waarbij zij ook de geheel subsidiaire vordering als ongegrond verklaarden, eindigde met een hernieuwde vermaning aan het adres van de naar hun oordeel onvoorzichtige en al te goedgelovige jhr. Jan van Vredenburg. Hij had het ook aan zichzelf te wijten, schreven zij, dat Van 't Sant al die ongegronde beweringen had kunnen doen, want hij had steeds maar betaald zonder nadere uitleg te vragen of overlegging van bewijsstukken te eisen.

Aldus werd de naïeve deugd bestraft en de perfide leugenachtigheid beloond, zij het dan niet geheel. In het vonnis van arbiters over de geheel subsidiaire eis werd de leugenachtigheid van Van 't Sant weliswaar niet expliciet genoemd, maar zij was er wel duidelijk in verweven. Dat kon hij zich voor gezegd houden, net als de vaststelling van arbiters, dat hij bij de uitoefening van zijn taak als hoofdcommissaris wel een heel eind buiten zijn boekje was gegaan. Maar per slot hadden arbiters hem toch gered, zij het door een vonnis dat hen zelf niet geheel bevredigde, ook omdat tal van punten niet waren opgehelderd. Dat is misschien ook de oorzaak dat zij vrijwillig

afzagen van het honorarium dat zij zelf hadden kunnen vaststellen. Als onkostenvergoeding, en er waren vele en lange vergaderingen geweest, kenden zij zichzelf gedrieën het luttele bedrag toe van f. 171,50. Ook dat kon Van 't Sant zich ter harte nemen, die voor een dagreisje naar Brussel, plus voor een reis naar Berlijn welke reeds door het Rijk was betaald, aan jhr. Jan van Vredenburg f. 585 in rekening had gebracht.

Jhr. Jan van Vredenburg nam het teleurstellende vonnis, zijn optimistische aard getrouw, goedsmoeds op. De hoofdcommissaris had zijn ontslag moeten nemen en dat beschouwde jhr. Jan als een morele overwinning.

Bij een ander oprecht man, minister Van Schaik van Justitie, was het arbitrale vonnis echter slecht gevallen. Reeds voor de benoeming van de drie arbiters had hij een strafrechtelijk onderzoek tegen Van 't Sant bevolen, dat hij ook na de uitspraak liet doorzetten. Ruim een maand later, in augustus 1935, deden, zoals reeds vermeld, rijksrechercheurs een huiszoeking in Van 't Sants villa 'Windekind', bij zijn secretaresse en bij een van zijn gepensioneerde oud-medewerkers. Die huiszoekingen haalden de kranten, evenals het daaropvolgend besluit van de Haagse rechtbank om een extra rechter-commissaris aan te stellen, die de zaak verder moest uitzoeken.

Deze mr. A.W.J. van Vrijberghe de Coningh trok op zijn beurt een Leidse inspecteur van politie aan, die de niet onaangename taak kreeg toebedeeld speurreisjes te maken naar alle wereldsteden waar Elisabeth le Roi gewoond had of gewoond zou hebben: Brussel, Parijs, Londen, Berlijn, Hamburg, New York, Boston. Voor het scheidsgerecht had Van 't Sant volgehouden dat Elisabeth le Roi de ware naam van de geheimzinnig verdwenen dame was. Onder die naam had hij trouwens reeds in 1933 verzocht om haar opsporing, waarmee mr. Van Vrijberghe nu twee jaar later van voren af aan begon. Het hele traject was namelijk al jaren geleden door de Antwerpse consul-generaal Ruys en diens relaties vergeefs afgespeurd. Wat de Leidse inspecteur, die het allemaal dunnetjes overdeed, in werkelijkheid ondernam was het zoeken in zeven hooibergen naar een niet-bestaande naald.

Mr. Van Vrijberghe ondervroeg ook nog bijna tweehonderd personen. Laat ik, bij gebrek aan zijn dossiers, even aannemen dat het er 198 waren. Maar de man die dan nr. 199 had moeten worden riep hij

niet op, ook al was deze de belangrijkste getuige van allemaal. Het was de Haagse ex-inspecteur van politie, die op de tiende december 1927, de sleuteldag van de affaire, zijn toenmalige chef François van 't Sant naar Brussel had vergezeld. In een later hoofdstuk zal hij op het toneel verschijnen.

Dit hoofdstuk kan gevoeglijk worden afgesloten met de stapel dossiers die mr. Van Vrijberghe verzamelde. Processen-verbaal van ondervragingen bij de vleet - maar geen Elisabeth le Roi. Zijn opdracht had veel weg van een jacht op gemzen in een Hollandse polder en toen hij twee jaar later zijn wild nog niet in het vizier had gekregen gaf hij het op. Het onderzoek tegen Van 't Sant werd gesloten verklaard.

Deze afloop was even teleurstellend als onbevredigend, want Van 't Sants rol in de zaak-Van Vredenburg en het mysterie-Elisabeth le Roi waren onopgehelderd gebleven.

Het Santjong-verhaal

Pas eenenveertig jaar later, in 1979, naderde het mysterie schijnbaar zijn oplossing toen dr. De Jong in zijn deel 9 over Londen de veelbelovende zin neerschreef: 'Wat was in werkelijkheid gebeurd?' Na deze de nieuwsgierigheid prikkelende aankondiging volgde de reeds vermelde onthulling, dat ELR's zoontje Henny niet door gezant Van Vredenburg was verwekt maar door hertog Hendrik, prins der Nederlanden. Maar voordat dr. De Jong de volgens hem ware toedracht van zaken weergaf nam hij eerst een paar slagen om de arm. Hij was niet in staat om alles op te helderen. Wat hij bieden ging was een relaas, ontleend aan mededelingen over de zaak-Van Vredenburg die hem in 1955 en 1956 werden gedaan 'door Gerbrandy en, vooral, door Van 't Sant zelf - mededelingen die met elkaar klopten'. Er bleven vragen over, vervolgde dr. De Jong, maar die vielen niet meer te beantwoorden omdat zijn beide zegslieden intussen waren overleden, terwijl niemand van degenen die de achtergronden kenden meer in leven was. 'Wij zien intussen geen reden te twijfelen,' concludeerde dr. De Jong, 'aan de wezenlijke juistheid van hetgeen Gerbrandy en Van 't Sant ons verteld hebben, en zulks vooral daarom niet omdat hun overeenstemmende relaas naar ons oordeel de enige constructie vormt, die de kern van wat in deze zaak geschied is begrijpelijk maakt.'

Het eerste wat in deze passage opvalt is het naar voren schuiven van de Londense premier Gerbrandy om de voor sommigen ietwat dubieuze figuur Van 't Sant te dekken. Dr. De Jong gebruikt Gerbrandy hier als een soort goudmerk voor het waarheidsgehalte van Van 't Sants mededelingen. De vraag mag en moet echter gesteld worden of Gerbrandy een onafhankelijke getuige was. Van wie had hij zijn wijsheid? Van Van 't Sant soms? Want voor hij in Londen kwam wist hij van de zaak-Van Vredenburg volgens eigen verklaring

niet meer af dan wat er in de kranten had gestaan.

Deze vraag is ook bij anderen opgekomen. Kort na het verschijnen van deel 9 vroegen twee redacteuren van *de Volkskrant* aan dr. De Jong of het waar was dat zijn kennis omtrent Van 't Sant ‘misschien op één bron was terug te voeren: Van 't Sant zelf’. Neen, antwoordde dr. De Jong, er waren drie bronnen: 1. de vooroorlogse perspublicaties; 2. Van 't Sant zelf; 3. Gerbrandy. ‘Deze drie bronnen gaven mij voldoende grond onder de voeten.’ Omtrent Gerbrandy vermeldt dr. De Jong dan verder in het *Volkskrant*-interview dat deze, voor hij Van 't Sant in Londen voor het eerst sprak, zijn licht al had opgestoken bij Beelaerts van Blokland, vice-president van de Raad van State, en ‘vermoedelijk’ bij Tets van Goudriaan, kabinetschef van koningin Wilhelmina. Gerbrandy had zijn kennis over Van 't Sant dus om te beginnen uit de tweede hand; en wat wisten trouwens zijn twee zegslieden?

Dit openbaart dr. De Jong zelf, ietwat onnadenkend, op pagina 861 van zijn deel 9: ‘*Wij achten het niet onmogelijk* [mijn cursivering] dat beiden als naaste adviseurs van de koningin de moeilijkheden waarin Van 't Sant zich bevonden had op zijn minst in grote trekken kenden.’ Gerbrandy's indirecte kennis omtrent Van 't Sant berustte dus uiteindelijk op mededelingen van twee adviseurs van de Kroon, die *misschien* wel iets wisten, en dan nog in grote trekken.

Hiermee heeft Gerbrandy dunkt mij als onafhankelijke getuige afgedaan. Maar daarmee is de kous niet af.

Indien, zoals De Jong zegt, de relazen welke hem over de zaak-Van Vredenburg gedaan werden door Gerbrandy en door Van 't Sant, werkelijk met elkaar overeenstemden, dan valt er in onmiddellijk verband met het voorgaande slechts één conclusie te trekken. Op een door dr. De Jong niet aangeduid tijdstip tussen 1940 en 1955 moet Van 't Sant dan aan Gerbrandy hebben meegedeeld, dat hij in 1927 het vaderschap van Henny le Roi ten onrechte aan gezant Van Vredenburg had toegeschreven en dat, volgens hem, de werkelijke vader prins Hendrik was. Gerbrandy had dan als jurist voor zichzelf de gevolgtrekking moeten maken dat Van 't Sant zich tegenover de familie Van Vredenburg minstens aan bedrog en valsheid in geschrifte had schuldig gemaakt, terwijl hij tegenover de drie scheidslieden deze valsheid in geschrifte met een meineed had bekrachtigd. Ik acht het daarom niet aannemelijk dat Van 't Sant deze medede-

lingen reeds in de zomer van 1940 zou hebben gedaan. Ik kan mij namelijk kwalijk indenken, dat een minister van Justitie een persoon die zulke misdrijven op zijn kerfstok had tot chef van een inlichtingendienst zou benoemen.

Heeft Van 't Sant zijn verhaal eerst na de oorlog aan Gerbrandy gedaan, dan blijft de verontrustende vraag open waarom de jurist Gerbrandy de niet-jurist De Jong niet gewezen heeft op de juridische consequenties van dit verhaal.

Begrijpt dr. De Jong niet, dat hij met zijn onbewezen bewering omtrent de overeenstemmende relazen van Gerbrandy en Van 't Sant een smet werpt op de nagedachtenis van de Londense premier? Deze jurist zou dan immers jaren lang kennis hebben gedragen van misdrijven zonder een kik te geven.

De enig overblijvende andere mogelijkheid is, dat de consequenties van Van 't Sants mededelingen niet tot Gerbrandy zijn doorgedrongen. Dit zou dan niet pleiten voor de intelligentie van de expremier. Zo zou ik door kunnen gaan met veronderstellingen. Blijft het feit, dat dr. De Jong in deze passage opnieuw - veel directer dan verderop in verband met koningin Wilhelmina zal blijken - iemand die zich niet meer kan verdedigen medewetenschap aanwrijft van misdrijven, waarvan De Jong zelf blijkbaar de draagwijdte niet heeft overzien.

Blijven de vooroorlogse perspublicaties, die 'tamelijk' ver gingen. Dr. De Jong is ervan 'overtuigd dat een groot aantal hoofdredacteuren uit die tijd heel goed wist wat er aan de hand was'. Weer moet ik helaas de vervelende opmerking maken dat 'overtuigingen' en 'vermoedens' en 'iets niet onmogelijk achten' in wetenschappelijke geschiedschrijving niet op hun plaats zijn.

En als die hoofdredacteuren destijds zo goed wisten wat er aan de hand was, waarom hadden ze die kennis dan niet gepubliceerd? Eenvoudig omdat ze tot de wrange slotsom waren gekomen, dat de zaak, ondanks een langdurig gerechtelijk onderzoek, onopgelost was gebleven: in juni 1938 werd, zoals reeds vermeld, het dossier gesloten. En kort daarna, met de crisis van München en vervolgens de oorlogsdreiging, hadden de mensen wel iets anders aan hun hoofd dan de wederwaardigheden van een gesjeesde hoofdcommissaris. De *Haagse Post* was nog het verst gegaan met de veronderstelling dat de zaak in 's lands belang gesloten was met het oog op bepaalde reputa-

ties. Ook dat is nebulus, maar voor dr. De Jong in zijn Volkskrantinterview van november 1979 was de zaak klaar als een klontje. Met ‘gewoon gezond verstand’ kon je, aldus dr. De Jong, uit de perspublicaties de conclusie trekken ‘dat er een bepaald buitenechtelijk kind verdonkeremaand moest worden’. Inderdaad deden er, zoals ik me uit mijn Haagse jeugd herinner, in Den Haag tenminste, geruchten de ronde over een buitenpaleiselijk kind van prins Hendrik. Maar die geruchten circuleerden al in het begin van de jaren twintig, dus lang vóór de zaak-Van Vredenburg, en het bleven geruchten.

Van de drie door dr. De Jong aangeduide bronnen die hem tenminste voldoende grond onder de voeten gaven, blijft er dus, kritisch beschouwd, slechts één over: François van 't Sant, de getuige in eigen zaak. Geen enkel verantwoordelijk historicus zal op één getuige bouwen. Maar dat is nog niet eens het ergste. Dr. De Jong gewoon gezond verstand, en zijn kennis van historische methoden, hadden hem moeten waarschuwen dat hij, geheel afgezien van de al of niet betrouwbaarheid van Van 't Sant als getuige, door de publicatie van het Santjong-verhaal zijn door hard en degelijk werken terecht verworven reputatie van betrouwbaar historicus op het spel zette.

Want het Santjong-verhaal is geen historisch document. Dr. De Jong bezocht Van 't Sant in zijn officiële functie, maar de twee lange gesprekken in 1956 vonden plaats onder vier ogen, dus zonder getuigen. Een bandrecorder is blijkbaar niet gebruikt en dr. De Jong verzuimde, onvoorzichtig genoeg, om zijn uitgewerkte aantekeningen door de heer Van 't Sant te laten waarmerken om op die manier aan de sensationele onthullingen tenminste enige authenticiteit te verlenen. Daarom is het hele Santjong-verhaal, zoals het nu in deel 9 staat, als historisch document waardeloos.

Dr. De Jong kennende wil ik gaarne aannemen dat Van 't Sant het zo en niet anders gezegd heeft. Dan blijft, en in dit geval zeker, het onderzoek over dat Droysen in zijn standaardwerk *Grundriss der Historik* voor elke historicus tegenover zijn getuigen vanzelfsprekend en gerechtvaardigd acht: de vraag naar hun morele betrouwbaarheid. Dr. De Jong ziet, zoals reeds vermeld, ‘geen reden te twijfelen aan de wezenlijke juistheid van hetgeen (Gerbrandy en) Van 't Sant ons verteld hebben’. Zijn gebrek aan twijfel aan Van 't Sants geloofwaardigheid is evenwel nergens op gegrond, terwijl er juist

redenen voor twijfel te over zijn. De eerste reden tot gerechte twijfel valt te lezen in de vooroorlogse kranteberichten, die dr. De Jong als een van zijn drie bronnen over Van 't Sant aanhaalt. Op 2 en 3 juli 1935 publiceerden de dagbladen het volledige arbitrale vonnis. Uit een passage daaruit (die dr. De Jong nergens vermeldt) valt te concluderen dat arbiters op sommige punten Van 't Sants verklaringen dermate twijfelachtig achtten, dat zij jhr. Jan van Vredenburgs argwaan, die hem tot een proces wegens oplichting gebracht had, volkomen begrijpelijk vonden.

Nu van twee dingen één. Of dr. De Jong kende het arbitrale vonnis (met inbegrip van deze kritische passage) voordat hij naar Van 't Sant ging, óf niet. Kende hij het, dan was hij óf naïef toen hij Van 't Sants relaas voor zoete koek opat, óf bevooroordeeld. Beide houdingen zijn met verantwoorde geschiedschrijving onverenigbaar. Kende hij het arbitrale vonnis, waarin de rode waarschuwingslamp tegen Van 't Sants onbetrouwbaarheid op sommige punten duidelijk opflikkert, daarentegen niet voor hij Van 't Sant bezocht, dan was hij in zijn bronnenstudie tekort geschoten.

Dr. De Jongs bronnenstudie over Van 't Sant was trouwens toch al onvolledig. Er bestaat een archiefwet, die openbaarmaking van vele officiële stukken, waaronder gerechtelijke dossiers, gedurende vijftig jaar verbiedt. Deze wet geldt echter niet voor het werk van het instituut voor oorlogsdocumentatie, dat daarom bijvoorbeeld kon beschikken over alle dossiers van de naoorlogse bijzondere rechtspleging. Als directeur van dit instituut had dr. De Jong dus bij het ministerie van Justitie het dossier kunnen opvragen met de verhoren, die de Haagse procureur-generaal Van 't Sant afnam, de dossiers met alle verhoren en notulen van beraadslagingen door de drie arbiters en ten slotte het mammoet-dossier van mr. Van Vrijberghe de Coningh. Nergens blijkt dat dr. De Jong ook maar iets in die richting heeft ondernomen. Dergelijke dossiers worden volgens voorschrift van de archiefwet eens in de tien jaar uitgezift en dan naar openbare archieven overgebracht. Gewone stervelingen kunnen er dus pas tegen het jaar 1988 een blik in slaan.

Maar er is meer. Uit Van 't Sants eigen relaas blijkt dat hij in december 1927 en later een aantal misdrijven had gepleegd, die hem als geloofwaardig getuige eens en vooral diskwalificeerden. Na een uitvoerige inleiding (waarover ik mij verderop een paar opmerkingen

zal veroorloven) begint het eigenlijke verhaal dat Van 't Sant in 1956 aan dr. De Jong vertelde en dat ik wegens de kritiekloze vereenzelving als ‘het Santjong-verhaal’ aanduid, aldus:

“‘Elisabeth le Roi’ (wij gebruiken aanhalingstekens omdat de naam die Van 't Sant later gebruikte, gefingeerd was) was, aldus Van 't Sant jegens ons, een jonge vrouw met wie prins Hendrik in de eerste helft van de jaren '20 een relatie onderhouden had. Als gevolg daarvan was een zoon geboren waaraan de moeder de naam Henry gaf.’

Dit moeten we allemaal op goed geloof aannemen, zonder nadere gegevens of enig bewijs, hoewel het hele verdere relaas hierop berust. Alleen het bestaan van prins Hendrik is een feit, dat van ELR en van haar kind kan net zo goed een verzinsel zijn.

‘Op een gegeven moment [welk moment?] verbrak de moeder de relatie met de prins en reisde naar België. Hij verzocht toen gezant Van Vredenburg haar namens hem te benaderen. De gezant slaagde daarin maar kwam zelf, aldus weer Van 't Sant, zo onder haar bekoring dat ook hij een relatie met haar aanging.’

Zoals het er staat, in hoge mate onrealistisch en onwaarschijnlijk. Gezantschappen ontvangen herhaaldelijk verzoeken tot opsporing, die dan automatisch worden doorgegeven aan het consulaat dat de verbinding onderhoudt met de landelijke en plaatselijke politie. Consul-generaal Van Romburgh te Brussel en consul-generaal Ruys te Antwerpen zijn geen van beiden ooit met een dergelijk verzoek benaderd en ik zie gezant Van Vredenburg kwalijk zelf door Brussel toeren, als postillon d'amour voor prins Hendrik op zoek naar... naar ‘Elisabeth le Roi’.

Maar dat was toch een door Van 't Sant verzonnen naam, zoals deze later aan de Haagse procureur-generaal verklaarde? Blijkbaar was Van 't Sant dus in zijn gesprek met dr. De Jong in 1956 totaal zijn verklaring van 1935 tegenover de commissie van drie vergeten, dat de gezant zelf Elisabeth le Roi onder die naam aan hem had voorgesteld.

En wat die vriendendienst van gezant Van Vredenburg aan de prins betreft: indien de gezant ooit direct een dergelijk verzoek van de prins zelf ontvangen had, zou hij ongetwijfeld zijn chef en aangetrouwde neef minister Van Karnebeek op de hoogte hebben gebracht. Prins Hendrik en de gezant waren allesbehalve intimi.

En wat wilde prins Hendrik eigenlijk van zijn voormalige maîtresse? Daarover bewaart Van 't Sant, en dus ook dr. De Jong, het stilzwijgen. Heeft dr. De Jong dat niet aan Van 't Sant gevraagd? Logischerwijze had de gezant na zijn geslaagde verleidingspoging tijdens zijn eerstvolgende audiëntie de prins moeten opbiechten: ‘Het spijt me, koninklijke hoogheid, maar het resultaat van uw verzoek is te mijnen voordele uitgevallen.’ Maar laat ik niet op mijn beurt aan het fantaseren slaan. Over de onwaarschijnlijkheid van de hele liaison tussen de gezant en ELR is in het voorgaande al het nodige gezegd.

‘In tegenstelling tot prins Hendrik was de gezant welgesteld,’ gaat het verhaal dan verder. ‘*Men moet wel aannemen* [mijn cursivering] dat hij het was die aan “Elisabeth le Roi” maandelijks betalingen deed. Daaruit vloeide voort dat zij, toen de gezant op 3 december 1927 overleed haar, *naar wij aannemen*, enige bron van inkomsten verloor.’

Ik vind het onverantwoordelijk en strijdig met alle consciëntieuze methoden van geschiedschrijving, dat 's rijks historicus een sinds lang overledene, die zich niet meer verweren kan, met een ‘maintenée’ oftewel in correct Frans ‘femme entretenue’ opzadelt, met geen ander bewijs dan de beweringen van een politioneel leugenaar. En is dr. De Jong zo wereldvreemd, dat hij niet weet dat de ‘liefde’ van dergelijke dames doorgaans deelbaar is? Maar de hartevriend, ‘Robert le Claire’, bracht blijkbaar geen geld in het laatje en dr. De Jong *neemt aan* dat niemand anders bankbiljetten onder ELR's kouseband schoof. Maar laten we verdergaan naar de volgende fantastische alinea, ditmaal geheel van Van 't Sant afkomstig.

“Elisabeth le Roi” vervoegde zich onmiddellijk na het overlijden van de gezant bij Van 't Sant en zei hem dat zij, als hij er niet zorg voor droeg dat de familie-Van Vredenburg met f. 40 000 over de brug kwam, schandaal zou maken in dier voege dat zij, met Henny aan de hand, bij de begrafenis van de gezant aanwezig zou zijn om er haar relatie met deze bekend te maken.’

Dit is andere en dreigender taal dan de brave uiteenzetting in het latere proces-verbaal, dat een verlaten moeder zo graag voor de opvoeding van haar vaderloze zontje wilde zorgen! Naar aanleiding van deze passage heeft de Haagse redacteur van *De Telegraaf*, B. Lulofs, na de verschijning van deel 9 in een kritisch artikel de logische vraag gesteld, waarom hoofdcommissaris Van 't Sant ELR niet met-

een heeft gearresteerd wegens poging tot chantage. Nu komt het in de spreektaal gebezigde woord ‘chantage’ niet voor in onze wetgeving, die een onderscheid maakt tussen ‘afpersing’, welke met geweld of dreiging met geweld gepaard gaat, en ‘afdreiging’, zijnde het zich wederrechtelijk bevoordelen door bedreiging met smaad, of openbaring van een geheim. Aan dit laatste nu maakte ELR zich volgens Van 't Sants relaas schuldig en dit zou hem inderdaad niet alleen de bevoegdheid hebben verleend, maar de verplichting hebben opgelegd haar ter plaatse, dat wil zeggen in zijn bureau, te arresteren waarna hij haar, met toestemming van de officier van justitie, in voorlopige hechtenis had kunnen houden tot na de begrafenis. Door ELR niet te arresteren maar met haar mee te werken maakte Van 't Sant zich dus tenminste schuldig aan medeplichtigheid aan afdreiging.

Van 't Sant heeft dit deel van zijn relaas wel uitermate onvoorzichtig geformuleerd. In 1935 had hij voor arbiters blijkens hun vonnis verklaard, dat ‘ELR zelfs van plan was naar de begrafenis te gaan’. Twintig jaar later, in zijn gesprek met dr. De Jong, werkte hij zijn vroegere verklaring uit tot een macabere variant op een geliefd thema van het Engelse melodrama: het deftige society-huwelijk, dat op het allerlaatste moment mislukt. Als de Anglicaanse priester de ritueel voorgeschreven formule uitsprekt: ‘Is er iemand binnen de muren van deze kerk die tegen dit huwelijk enig geldig bezwaar waar kan maken?’ stort zich, tot onthutsing van de dames in lange jurk en heren in jacquet, door het middenpad een haveloze gestalte met loshangend haar bliksemsnel op de verblekende bruidegom en drukt hem, met een vernietigende blik terzijde op de bezwijmende bruid, een krijsende zuigeling in de arm onder de kreet: ‘Ziehier, aterling, het resultaat van uw duivelse verleidingskunsten!’

Van 't Sant nu maakte met necrofiele fantasie van het huwelijk een begrafenis, waar ELR onverhoeds niet tot het altaar maar tot de groeve doordrong om daar, met een waarschijnlijk huilende Henny aan de hand, kracht bij te zetten aan haar financiële eisen, omdat zij de gezant minstens vier jaar lang liefdesdiensten had bewezen.

Van 't Sant heeft dit allemaal vernuftig bedacht, maar het is net iets te mooi om te geloven en er een traan bij weg te pinken.

Dr. De Jong vervolgt dan: ‘Voor Van 't Sant stond vast dat dan onvermijdelijk ook haar relatie met prins Hendrik zou uitkomen.’ Dit

is de eerste zin die erop wijst, dat Van 't Sant alles in het werk wilde stellen om prins Hendrik, en daarmee het huis van Oranje, tot elke prijs buiten de affaire te houden. Maar deze zin is allerminst overtuigend: door een publieke demonstratie, die iedereen zou doen denken dat Henny het kind van gezant Van Vredenburg was, zou ELR's vroegere relatie met prins Hendrik juist verborgen zijn gebleven.

Nu ben ik gevorderd tot de meest bedrieglijke zin van het hele Santjong-verhaal. ‘Hij [Van 't Sant] zag geen andere uitweg [om de minstens vier jaar geleden afgelopen relatie tussen prins Hendrik en ELR te verduisteren] dan onmiddellijk contact op te nemen met de broer van de overleden gezant, jhr. Jan van Vredenburg, aan wie hij, *de betrokkenheid van prins Hendrik verzwijgend*, van het dreigement van “Elisabeth le Roi” vertelde.’

Wat dr. De Jong hier in een bijzin wegstopt, meende ik door cursivering juist naar voren te moeten halen. Want dit korte bijzinnetje is dodelijk voor Van 't Sants reputatie. Dit bijzinnetje betekent, de lezer zal het reeds begrepen hebben, dat Van 't Sant het vaderschap van het jongetje Henny aan gezant Van Vredenburg toeschreef, terwijl hij het werkelijke vaderschap, dat van prins Hendrik, verzweeeg.

Noch de ex-politieman noch de geschiedschrijver hebben bij hun onderhoud in 1956 blijkbaar in de gaten gehad dat deze paar woorden voor Van 't Sant een deellijke zelfbeschuldiging inhielden. Zijn, zij het indirecte, bekentenis namelijk, bijna dertig jaar na de daad, dat hij indertijd, in december 1927, misbruik makend van zijn autoriteit de familie Van Vredenburg tijdens dagen van rouw en ontreddeering op het lijf gevallen was met een baarljke leugen.

Van 't Sant bekende dus aan dr. De Jong, dat hij indertijd jhr. Jan van Vredenburg had belogen en misleid, onder andere door het bestaan voor te wenden van belastende brieven van de gezant aan ELR. En daarbij was het niet gebleven. Hij klopte de familie ook nog f. 40 000 uit de zak, die jhr. Jan niet gefourneerd zou hebben wanneer er geen kind was geweest, zogenaamd door de gezant verwekt. Van 't Sant maakte zich dus schuldig aan oplichting, althans aan medeplichtigheid daaraan. Maar daarmee is de reeks van zijn misdrijven nog niet voltooid. Hij begaf zich naar Brussel, zogenaamd om de f. 40 000 aan ELR uit te keren en maakte naar aanleiding van deze transactie een ambtsedig proces-verbaal op, waarin hij alle gegevens omtrent haar persoon vervalste. Dat waren twee misdrijven in één

klap: hij maakte zich schuldig aan valsheid in geschrifte en schond willens en wetens zijn ambtseed. Nu vraag ik mij werkelijk af welke waarde men nog kan hechten aan onverschillig welke verklaring van een man, die zich in een en dezelfde zaak aan een dergelijke serie misdrijven schuldig maakt.

Maar wie niet twijfelt aan de betrouwbaarheid van Van 't Sant is dr. De Jong. Hij verzuimt het zorgvuldig om ook maar één van de opgesomde misdrijven werkelijk in het licht te stellen door ze met name te noemen. Toegegeven, Van 't Sants leugen over het vaderschap van ELR's zoontje Henny vindt men verstoep in een bijzin en verderop in het Santjong-verhaal vind ik een even obscure als vage voetnoot, luidende: 'Had Van 't Sant opening van zaken gegeven, dan zou aangetoond zijn dat hij de f. 47 000 niet in zijn eigen zak gestoken had, maar tevens, en op zijn minst, dat hij op ambtseed een valse verklaring had afgelegd.' De valsheid in geschrifte geeft dr. De Jong dus toe. Maar uit deze voetnoot blijkt tevens (wat dr. De Jong wederom niet vermeldt) dat Van 't Sant zich in elk geval medeplichtig had gemaakt aan oplichting, onverschillig of hij de f. 47 000 voor zichzelf had behouden of aan ELR had uitgekeerd. (Ik herinner eraan, dat de drie arbiters enkel voorzichtig hadden geconcludeerd, dat niet bewezen was dat Van 't Sant de f. 47 000 niet aan ELR had uitgekeerd - hetgeen niet betekent dat hij ze wél had uitgekeerd.)

Maar wat doet het er allemaal toe, zal en mag dr. De Jong mij tegenwerpen - waar het eigenlijk om gaat is toch dat Van 't Sant al het mogelijke in het werk stelde om de relatie tussen ELR en prins Hendrik te verduisteren om zodoende de reputatie van prins Hendrik en die van het huis van Oranje te redden? Maar waarom, vraag ik dan weer, moesten daarvoor zulke eigenaardige wegen worden bewandeld en misdadige middelen worden gebruikt? En was al dat geknoei bovendien werkelijk nodig voor het beoogde doel? 'Wat was natuurlijker geweest,' schrijft dr. De Jong een paar zinnen verder, 'dan dat Jan van Vredenburg bij de overhandiging van dat hoge bedrag (f. 40 000) aanwezig was geweest. Maar dat wilde Van 't Sant tot elke prijs voorkomen.' Waarom? Om de reputatie van prins Hendrik te redden was dat niet nodig. Van 't Sant had daar een geheel andere reden voor, die ik in het volgende hoofdstuk zal vermelden.

'Sterker nog,' vervolgt dr. De Jong, "'Elisabeth le Roi"' moest niet alleen onbekend blijven, maar ook met maximale spoed samen met

haar zoontje uit Europa verdwijnen en dan op zulk een wijze, dat geen opsporingsambtenaar en geen nieuwsgierige journalist ooit een spoor van haar zou kunnen vinden.’

Deze redenering is volstrekt onlogisch. Op diezelfde dag, waarop ELR allereerst aan jhr. Jan van Vredenburg onbekend moest blijven, ontstond het ambtsedige proces-verbaal dat gezant Van Vredenburg als de vader van ELR's zoontje Henny aanwees, waardoor prins Hendrik totaal uit het beeld verdween. En waarom moesten ELR plus kind ‘met maximale spoed’ (die trouwens nog bijna vier volle maanden in beslag nam!) uit Europa verdwijnen? Tijdens haar minstens vierjarig verblijf in Brussel had toch geen haan naar haar gekraaid? Had wie dan ook haar (onbekende) naam ooit in verbinding gebracht met prins Hendrik? En wat belette haar, als ze het geld eenmaal binnen had, in de eerste de beste haven van boord te gaan en naar Brussel terug te keren? Of zelfs naar Den Haag, om daar een nieuwe afdreigpoging op touw te zetten, ditmaal gericht op Henny's ware vader, prins Hendrik? Is het trouwens niet verwonderlijk dat prins Hendrik, die dienstbetoon in het amoureuze vlak altijd naar vermogen trachtte te belonen, ELR plus baby zonder een cent naar Brussel had laten vertrekken, waar ze onbekende bestaansbronnen had gehad totdat gezant Van Vredenburg zich zogenaamd over haar ontfermde? De kleine Henny was geboren in 1924 en Van 't Sant kon, als harer majesteits vertrouwde medewerker in delicate zaken, sinds 1920 beschikken over een rekening bij Heldring & Pierson, waaruit, zoals dr. De Jong vermeldt (pagina 855) ‘af en toe aanzienlijke betalingen verricht moesten worden’.

Waarom had Van 't Sant zijn volmacht op die rekening niet gebruikt om na Henny's geboorte moeder plus kind toen al ‘met maximale spoed’ uit Europa te laten verdwijnen? Maar wat belette ELR om dan in 1928, 1929 of later weer op te duiken in Van 't Sants bureau aan de Laan Copes van Cattenburgh in Den Haag en te verklaren: ‘Die Robert le Claire, die nietsnut, heeft er de f. 40 000 in een mum van tijd doorgelapt. Met mijn laatste geld ben ik uit Amerika teruggekomen. Ontferm u mijner, of ik ga straks met Henny aan de hand naar Café Riche aan 't Buitenhof, waar Henny's werkelijke vader, zoals ik weet, om een uur of vijf dikwijls met een aantal heren borrelt.’

Ja, wat dan? Dan zou Van 't Sant haar waarschijnlijk netjes heb-

ben afgekocht met geld uit de Heldring & Pierson-rekening, en de naam van prins Hendrik zou weer niet zijn genoemd. Wat opnieuw de dringende vraag aan de orde stelt waarom Van 't Sant zich bij ELR's chantagepoging van december 1927 zo nodig van andermans geld moest bedienen.

Ik heb bovenstaande voorbeelden voornamelijk gegeven om aan te tonen dat Van 't Sants verbanningsmaatregelen tegen ELR enkel in theorie iets uithaalden. Maar laat ik nu tot het vervolg van het Santjong-verhaal terugkeren. Het is de lezer nu trouwens wel bekend: ELR ontvangt f. 47 000 en vertrekt met kind vanuit Hamburg naar Noord-Amerika (en niet vanuit Antwerpen naar Zuid-Amerika zoals dr. De Jong abusievelijk schrijft). Jhr. Jan van Vredenburg wordt op den duur wantrouwig, dient bij de Haagse procureurgeneraal een vergeefse aanklacht in wegens oplichting, Van 't Sant krijgt eervol ontslag en de commissie van drie arbiters begint haar werkzaamheden.

Op dit punt commentarieert dr. De Jong: ‘...ter bescherming zowel van zichzelf als van de koningin maakte Van 't Sant het de commissie onmogelijk achter de identiteit van Elisabeth le Roi te komen.’ En even verderop: ‘...alleen door voortgezette misleiding zijnerzijds kon bevorderd worden dat de naam van de prins niet werd genoemd.’

Dit is volkomen nonsens, op de zelfbescherming van Van 't Sant na. Er is geen sprake van dat de naam van de prins genoemd kon worden. De namen in het geding waren die van gezant jhr. C. van Vredenburg en die van Elisabeth le Roi. En deze laatste, een creatuur van Van 't Sant (zelfs, zoals verderop blijken zal, een creatie) was in Van 't Sants versie de enige die de naam van prins Hendrik had kunnen noemen. Maar zij was tevens, zoals hij in een ambtsedig proces-verbaal had vastgelegd, een omkoopbare afdreigster die in ruil voor geld bereid was te zwijgen en spoorloos te verdwijnen.

Neen, waar het uitsluitend om ging was Van 't Sants zelfbescherming; toen hij eenmaal begonnen was met liegen moest hij er noodgedwongen mee doorgaan. Want als hij in de commissie van drie opening van zaken had gegeven, dan had hij aan de door hem aangewezen arbiter, jhr. mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, de serie door hem in 1927 begane misdrijven moeten bekennen, waar dr. De Jong overheen huppelt, maar waaruit deze jurist de consequenties had

moeten trekken. Indien jhr. Ruys de Beerenbrouck ervaren zou hebben, dat Van 't Sant zich schuldig had gemaakt aan 1. medeplichtigheid aan afdreiging; 2. misleiding en bedrog; 3. medeplichtigheid aan oplichting; 4. valsheid in geschrifte; 5. schending van ambtseed, en dit alles bekroond door 6. meened bij zijn verhoor door arbiters, dan zou deze drievoudige ex-premier, minister van staat en voorzitter van de Tweede Kamer op zijn beurt om redenen van zelfbescherming de verdere verdediging van Van 't Sant zeker hebben neergelegd, gesteld al dat hij deze bij volledige opening van zaken zou hebben aanvaard.

Het Santjong-verhaal besluit dan met het vergeefse onderzoek van mr. Van Vrijberghe, die twee jaar lang de door Van 't Sant vervalste gegevens naspeurde. 'De zaak bleef dus onopgehelderd, maar Van 't Sant was in de afgrond gevallen. Ter wille van de koningin en van het huis van Oranje had hij zijn goede naam opgeofferd,' concludeert dr. De Jong.

Van 't Sant had zijn goede naam echter niet opgeofferd, maar zelf verspeeld doordat hij de slachtoffers van zijn 'welwillende bemiddeling' zo lang met voorwendsels en verzinsels om de tuin had geleid tot ze in arren moede een aanklacht wegens oplichting tegen hem hadden ingediend, die hij ook voor een hem welgezind scheidsgerecht niet volledig kon ontcrachten, omdat hij volgens het oordeel van arbiters als hoofdcommissaris ver buiten zijn boekje was gegaan, zich in de behandeling van een hem toevertrouwde zaak aan ernstige verzuimen schuldig had gemaakt en onjuiste inlichtingen had verschaft.

Van 't Sant sleepte er tegenover dr. De Jong in 1956 prins Hendrik bij om zijn malversaties te dekken. In 1935 moet hij dat al tegenover koningin Wilhelmina hebben gedaan om in haar ogen een martelaarsrol te kunnen spelen. Want hoe anders is de alinea te verklaren, waarin 's rijks geschiedschrijver, zij het waarschijnlijk onbewust, Van 't Sant sauveert ten koste van de koningin? 'Het spreekt vanzelf dat koningin Wilhelmina hem voor zijn houding en vooral ook voor het offer dat hij gebracht had, ten diepste erkentelijk was. Nadien vertrouwde zij niemand méér dan Van 't Sant; wie had ooit zo overtuigend kunnen bewijzen dat hij haar vertrouwen waard was?'

Mijns inziens suggereren deze bewoordingen, zonder dat zij vergezeld gaan van enigerlei bewijs, dat koningin Wilhelmina geweten

zou hebben hoe Van 't Sant de naam van prins Hendrik had gesauveerd ten koste van die van haar gezant in Brussel; kortom, dat zij, de Landsvrouwe, zijn, zacht gezegd, hoogst onbetamelijk gedrag ten nadele van een vooraanstaand landsdienaar had gedoogd om het Oranje-blazoen onbesmet te houden. Toegegeven, zij had de schijn tegen zich doordat zij Van 't Sant na zijn ontslag in haar particuliere dienst nam tegen het zeer hoge salaris van f. 12 000 - thans (1980) gelijk aan de jaarwedde van een secretaris-generaal.

Dit stelt de moeilijk te beantwoorden vraag aan de orde: wat wist koningin Wilhelmina van de zaak-Van Vredenburg? Hier kan men helaas slechts vermoedens uiten. Dr. De Jong had het haar tijdens een van zijn vertrouwelijke na-oorlogse gesprekken kunnen vragen, maar nergens blijkt dat hij dit heeft gedaan.

Oorspronkelijk zal Van 't Sant wijselijk hebben gezwegen. Tegenover 'zijn vereerde gebiedster', vermeldt dr. De Jong, 'betrachtte hij steeds een zo groot mogelijke discretie.' Toen de zaak echter in 1935 voor scheidslieden kwam en er perspublicaties volgden waaruit bleek dat harer majesteits geheime raadsman van oplichting was beschuldigd, moet Van 't Sant zijn 'gebiedster' wel hebben ingelicht, tot op zekere hoogte dan. Een koning of een koningin heeft het drukker en beschikt over minder vrije tijd dan zelfs tegenstanders der monarchie denken. Koningin Wilhelmina zal zich wel vergenoegd hebben met de conclusies van het uitvoerige en moeilijk leesbare arbitrale vonnis en die waren, globaal beschouwd, voor haar factotum niet ongunstig. Misschien heeft hij haar 'eerlijk' de achtergrond opgebiecht, voor zover dat in zijn kraam te pas kwam. Om een vroegere escapade van de - intussen overleden - prins te dekken, een escapade, die verder volgens hem zonder gevolgen was gebleven, kan hij haar hebben verteld, dat hij in zijn proces-verbaal een aantal feiten niet geheel waarheidsgetrouw had voorgesteld, wat toen de argwaan van jhr. Jan van Vredenburg had opgewekt, met als gevolg de aanklacht wegens oplichting. Hij had alle gelegenheid om tegenover de koningin de nobele rol van martelaar te spelen, die ter wille van háár de reputatie van prins Hendrik zelfs na diens dood was blijven verdedigen. En per slot van rekening was toch ook hij door de slimme ELR volkomen misleid, zoals hij tegenover de Haagse procureur-generaal had volgehouden? Op die manier kan hij haar volkomen onkundig hebben gehouden van de ware achtergrond.

Dr. De Jong doet het voorkomen alsof hare majesteit haar ‘vertrouwde medewerker’ voornamelijk voor zijn opofferende houding in de zaak-Van Vredenburg ‘ten diepste erkentelijk’ was. Maar die erkentelijkheid zal zonder twijfel zijn gehele langdurige dienstbetoon, sinds 1920 al, gegolden hebben. Hoeveel had hij in die tijd niet voor haar opgeknapt!

Dr. De Jongs lange inleiding tot zijn Santjong-verhaal is in dit opzicht overduidelijk. De grote moeilijkheden begonnen toen prins Hendrik na de eerste wereldoorlog het jaargeld verloor, dat hij sinds 1901 uit het groothertogdom Mecklenburg had ontvangen. Hij werd toen volledig afhankelijk van het geld dat zijn gemalin hem gunde, want ons toenmalige parlement was te gierig en te onverstandig om de prins-gemaal een vast jaargeld toe te staan. Maar prins Hendrik was royaal in zijn liefhebberijen en hij liet onnadenkend niet een losse cent maar hele duizendjes rollen - die hij niet bezat. Zodoende verstrikte hij zich in financiële knopen, waaruit hij herhaaldelijk gered moest worden door geldmagnaten als zijn jachtvriend A.G. Kröller en andere Rotterdamse havenbaronnen. Maar soms maakten afdreigers en afdreigsters misbruik van prins Hendriks amoureuze perikelen door het zenden van chantagebrieven rechtstreeks naar de koningin zelf. Het overgrote deel van het volk zag in eerbied tegen het Oranjehuis op, de koningin zelf beschouwde de band tussen Nederland en Oranje als onverbreekelijk, het Oranjehuis mocht dus niet in opspraak komen, schandalen die dreigden moesten daarom worden verdoezeld en uitgedoofd. Met deze zeer vertrouwelijke en geheime taak belastte hare majesteit de ervaren politiemans François van 't Sant. Met behulp van een rijk gedoteerde zwijggeldrekening, waarover hij bij de koninklijke bankiers, Heldring & Pierson, beschikken kon, kweet hij zich van die taak zo voortreffelijk, dat de vorstin haar factotum inderdaad zeer erkentelijk geweest moet zijn. Ook door zijn discretie toonde hij zich de jaren door haar vertrouwen waard.

In dat verband zijn er echter twee dingen die dr. De Jong niet in het licht stelt. Het eerste is dat Van 't Sant tijdens de twee gesprekken die hij in 1956 met dr. De Jong voerde, dit koninklijke vertrouwen schond door aan dr. De Jong het volgens hem werkelijke vaderschap van Henny le Roi te verraden. Men stelle zich het tafereel voor. Daar zat 's rijks geschiedschrijver aan de voeten van de hoog-

bejaarde ex-hoveling te luisteren naar het spannende relaas van een overjarig hofgeheim, verteld door dezelfde man die meened had gepleegd en zijn goede naam had opgeofferd om, volgens zijn zeggen, ditzelfde geheim veilig te bewaren en daardoor de reputatie van het huis van Oranje te redden. En dit, terwijl zijn ‘vereerde gebiedster, jegens wie hij steeds een zo groot mogelijke discretie betrachtte’ nog in leven was!

En nog zes volle jaren leven zou. Wist de bedaagde vorstendienaar, plotseling in zijn drang naar persoonlijk eerherstel tot flapuit geworden, wat 's rijks geschiedschrijver doen zou met de sensationele indiscreties, die deze blijkbaar klakkeloos geloofde? Zou het niet vanzelfsprekend geweest zijn dat Van 't Sant zijn toehoorder had laten beloven niets hierover te publiceren tot na het overlijden van koningin Wilhelmina en tot na zijn eigen dood? Waarbij hij dan nog verwaarloosde, dat zijn onthullingen evenzeer pijnlijk zouden zijn voor de troonopvolgster, koningin Juliana? Over een dergelijk, eigenlijk vanzelfsprekend, embargo op de publikatie zwijgt dr. De Jong. In zijn eerder aangehaalde Volkskrant-interview zegt hij slechts, dat hij de onthullingen van Van 't Sant in zijn eerste deel, ‘Het Voorspel’, had kunnen publiceren, maar dat hij ze onder zich had gehouden van 1956 tot 1979, het jaar waarin deel 9 over Londen verscheen, omdat ze in dat deel ‘functioneel’ waren. Tevens ontkende hij uitdrukkelijk, dat het Van 't Sant om eerherstel te doen zou zijn geweest want, zo preciseerde hij, deze genoot het vertrouwen van de hele koninklijke familie. Maar Van 't Sant moet wel blind geweest zijn om niet te beseffen dat hij daarbuiten door bijna niemand wezenlijk vertrouwd werd; en waar het hem om ging was publiek eerherstel, zij het postuum.

Het tweede punt betreft de delicate vertrouwensverhouding tussen hare majesteit en haar getrouwe dienaar. Dr. De Jong laat zich daarover als volgt uit: ‘Het spreekt vanzelf, dat koningin Wilhelmina voor zijn houding en vooral ook voor het offer dat hij gebracht had ten diepste erkentelijk was... Omgekeerd, tegenover de erkentelijkheid die zij jegens hem koesterde, stond de grenzeloze eerbied die hij voor haar had; hij zag hoog tegen haar op, hij begeerde niet anders dan de trouwste van haar dienaren te zijn...’

Ik meen dat de relatie psychologisch iets ingewikkelder lag dan de hier door dr. De Jong gesuggereerde, bijna masochistische verhou-

ding tussen meesteres en kwispelstaartende hond aan haar voeten. Vorsten en hun gunstelingen die hun vertrouwelijke opdrachten uitvoeren, raken onherroepelijk van elkaar afhankelijk. Zij verkrijgen, en dat des te meer naarmate de vertrouwensrelatie langer voortduurt, macht over elkaar waarvoor 'chantagemacht' soms een te sterk woord is en soms niet. Zij zijn deelgenoot in elkaars geheimen, maar dan zo dat de gunsteling sterker staat naarmate hij zijn opdrachtgever/geefster minder details over zijn werk in het verborgene hoeft mede te delen. Hun geheime bondgenootschap in de bestrijding van het kwaad dat hen bedreigt, maakt dat zij over elkaar geen kwaad woord kunnen horen en elkaar de hand boven het hoofd móeten houden. De geschiedenis uit vroeger eeuwen levert voorbeelden te over, dat de noodlotsketen die beiden verbond de vorst zo ging knellen, dat hij ten einde raad zijn gunsteling naar een andere wereld zond waar aardse geheimen voorgoed veilig zijn. Ik voeg dit er slechts aan toe om aan te duiden, dat ook in de bestbedoelde gevallen de verhouding altijd een riskante zijde heeft, zeker voor de gunsteling.

In de zaak-Van Vredenburg kon Van 't Sant aan het gevaar de gunst van zijn rechtlijnig denkende, calvinistisch opgevoede vorstin te verspelen op het nippertje ontsnappen door zijn handigheid en door haar wereldvreemdheid. Toen zij, nadat de eerste dreigementen met chantage haar hadden bereikt, rauw en onverwacht kennis maakte met de haar onbekende wereld van het berekende en welbewust op een kwetsbaar punt gerichte kwaad, voelde zij zich volslagen hulpeloos. En ik beschouw het als diep tragisch dat deze vrouw met haar hoge idealen toen de hulp moest inroepen van een Van 't Sant, die zich met zijn slimheid en scherp verstand weldra voor haar onontbeerlijk wist te maken. Toen zij zijn hulp inriep had zij zich tevoren waarschijnlijk op grond van rapporten een oordeel kunnen vormen over zijn bekwaamheden; maar hoe kon zij, wier zwakke punt een mangel aan mensenkennis was, aanstonds een zo gecompliceerd karakter beoordelen? De bedoeling was dat hij haar werktuig zou zijn, maar op den duur werd zij het zijne waar het de verwezenlijking van zijn haken naar volledig eerherstel betrof en zijn streven naar benoeming in hoge functies, die dit eerherstel in het openbaar moesten bezegelen.

Wie enig inzicht wil krijgen in de licht-, maar vooral in de scha-

duwzijden van een soortgelijk verbond, zou de moeite moeten nemen om de boeiende roman van Balzac te lezen *Splendeurs et misères des courtisanes*. De ontsnapte galeiboef Jacques Collin alias Vautrin maakt daarin van de jonge edelman Lucien de Rubempré zijn werktuig om door te dringen in de rijke Parijse 'beau monde'. De mondaine successen van De Rubempré stralen op hem af en maken hem gelukkig. Het was iets dergelijks wat Van 't Sant op den duur niet meer kon ontberen: leven in de glorie die van een vorstin afstraalde. En wat dit betreft waren de eerste oorlogsjaren in Londen dé tijd van zijn leven.

Maar zijn grote ambitie, in het bevrijde Nederland directeur van politie te worden, ging ondanks de steun van zijn vorstin niet in vervulling, niet alleen omdat hij in bezet gebied een te veel besproken figuur bleef, maar ook omdat hij zich door zijn voortdurende intriges in Londen te veel vijanden had gemaakt. De Nederlandse illegaliteit bleef erop aandringen dat hij uit de onmiddellijke omgeving van de vorstin moest verdwijnen en op advies van Churchill en Eden moest koningin Wilhelmina er onder protest toch in toestemmen, dat haar op dit punt - verdenking van verraad van de illegaliteit - ten onrechte belasterde secretaris haar villa te Maidenhead verliet. Praktisch betekende dit enkel dat hij niet meer bij haar aan tafel at. Deze bittere teleurstelling werd gevolgd door een tweede, toen hij zijn vorstin niet naar het bevrijde vaderland mocht vergezellen, waar zij zich uit de illegaliteit een nieuwe particuliere secretaresse koos. Maar hij behield de functie van raadsadviseur van het koninklijk huis. Wat dit praktisch betekende kan men lezen in bovengenoemde roman van Balzac. De schrijver maakt daarin (door de mond van Vautrin) de wijze opmerking:

‘Les grands ne protègent que ceux qui rivalisent avec leurs meubles, ceux qu'ils voient tous les jours, et qui savent leur devenir quelque chose de nécessaire, comme le divan sur lequel on s'assied.’ - ‘De vooraanstaanden beschermen enkel diegenen die concurreren met hun meubelen, diegenen die zij dagelijks zien en die erin slagen zich nuttig en nodig te maken, zoals de divan waarop men zich neerzet.’

Zo eindigde hij, die eens achter de schermen zoveel invloed bezeten had en daarom door zovelen was benijd - als huismeubel in het huis van Oranje. Hij kon die achteruitzetting kwalijk verkroppen en

toen dr. De Jong hem in 1956 opzocht nam hij zijn kans waar.

Met zijn eerste versie, waarin hij gezant Van Vredenburg zowel minnaar van Elisabeth le Roi maakte als vader van haar kind, had hij weinig succes geboekt, want deze fantasie had hem ten slotte zijn betrekking als hoofdcommissaris van politie in de hofstad gekost. Hij had een twintigtal jaren de tijd gehad om er over na te denken dat deze lezing onvoldoende overtuigend klonk en om een andere versie te verzinnen, die een aantal voordelen bood. Door terug te grijpen op de hardnekkige geruchten van indertijd over een buitenechtelijk kind van prins Hendrik, kreeg deze tweede versie al dadelijk een aureool van waarschijnlijkheid. Het inschakelen van de prins verschaftte Van 't Sant de mogelijkheid zich voor te doen als martelaar, die het prinselijk geheim ten eigen koste had beschermd. ELR'S liaison met gezant Van Vredenburg had hij gehandhaafd, want anders was de afwijking van de eerste versie zo groot geworden dat deze tweede toch onwaarschijnlijk ging klinken.

In zijn hang naar eerherstel vergat Van 't Sant echter iets belangrijks wat zijn luisteraar, dr. De Jong, eveneens over het hoofd zag. De tweede versie betekende onder andere dat Van 't Sant zelf bekende hoe hij tegenover arbiters had zitten liegen toen hij de gezant op zijn bureau liet bekennen de vader te zijn van ELR'S kind Henny en de schrijver van een brief die dit bevestigde. Enkel deze leugens al, onderstreept door een meened, maakten ook zijn tweede versie van a tot z verdacht.

Op de dag van de publikatie van deel 9, dinsdag 16 oktober 1979, berichtte de *Haagse Courant* in een hoofdartikel, dat jhr. mr. Henri van Vredenburg, de zoon van de overleden gezant, na lezing van dr. De Jongs concept van deel 9 aan de historicus had geschreven: 'Je gaat af op het verhaal van een meenedige.' Waarop dr. De Jong deze kritiek ter zijde had geschoven 'omdat de meened in een evidente noodsituatie is gebeurd'. In het voorgaande hoop ik in voldoende detail te hebben aangetoond, dat deze 'evidente noodsituatie' helemaal niet bestond.

Dr. De Jong achtte publikatie van het Santjong-verhaal onontbeerlijk, omdat dit relaas antwoord gaf op de vraag: 'Hoe kwam het dat Van 't Sant, die al in '41 in verzetskringen in bezet gebied beschouwd werd als de grote verrader in Londen, in bijzondere mate het vertrouwen genoot van koningin Wilhelmina?' (deel 9, pagina 853).

Hiervoor was dit verhaal volstrekt overbodig. Het blind vertrouwen van de koningin in haar factotum dateerde al uit de jaren 20 en 30. En de geruchten dat Van 't Sant een verrader van het verzet zou zijn - wat hij nooit geweest is - vallen daarnaast geredelijk te verklaren uit de neiging in Nederlandse ondergrondse groepen om eigen falen in de moeilijke conspiratieve techniek (een vak dat nog geleerd moest worden) over het hoofd te zien en de vele arrestaties gedurende 1940-41 liever toe te schrijven aan een verrader in Londen: de wolf Van 't Sant, die al sinds jaren in een kwaad gerucht stond.

Wat blijft er dan nog van het hele verhaal over? Dr. De Jongs bewering (pagina 853) dat het ‘de enige constructie vormt die de kern van wat in deze zaak [de zaak-Van Vredenburg] geschied is, begrijpelijk maakt’. In het voorgaande heb ik juist aangetoond, dat het Santjong-verhaal de zaak-Van Vredenburg onbegrijpelijk maakt door het werkelijk gebeurde te wurgen in een warnet van leugens. Er is trouwens helemaal geen zaak-Van Vredenburg; er is een zaak-Van 't Sant.

Van 't Sant, de met fantasie begaafde leugenaar, die zijn leugens met een meened bekrachtigde. Daarom is het verhaal vanaf de eerste woorden verdacht. Ze luiden: ‘Elisabeth le Roi was, aldus Van 't Sant jegens ons, een jonge vrouw...’

Op deze naam van een jonge vrouw, Elisabeth le Roi, berust het hele verhaal. Want zonder jonge vrouw geen prinselijke minnaar, geen buitenechtelijk kind (dat eerst als koekoeksei in het Van Vredenburg-nest wordt gelegd), geen afdreigpoging, geen zwijggeld, of liever verdwijngeld, geen aanklacht wegens oplichting, geen scheidsgerecht, geen verloren reputatie ter wille van het Oranjehuis. Zonder die naam, of liever, zonder lijfelijke gestalte achter die naam, helemaal niets. En niemand heeft Elisabeth le Roi ooit in levenden lijve gezien - behalve Van 't Sant.

Elisabeth le Roi is de troefkaart onderin een kaartenhuis. Wanneer men die kaart wegtrekt, stort het hele handig en vingervlug opgezette bouwsel in elkaar. Zodoende komen we dus eindelijk aan de kardinale vraag toe:

Heeft Elisabeth le Roi bestaan?

Elisabeth le Roi heeft nooit bestaan

Voor wie doordenkt zijn er meer redenen te vinden voor Elisabeth le Roi's niet-bestaan dan voor haar bestaan. Om te beginnen heeft niemand haar ooit gezien behalve, naar zijn zeggen, Van 't Sant zelf en hij heeft nooit iets losgelaten dat op een persoonsbeschrijving lijkt. Ik zal de enige niet zijn wiens nieuwsgierigheid door zijn verhalen geprikkeld werd. Hoe zag de jonge vrouw eruit die er, volgens hem, in slaagde eerst een prins en daarna een gezant te verleiden, terwijl zij intussen ook nog een hartsvriend had? Was zij blond of donker, slank of mollig, klein of rijzig? Hoe liep zij, hoe kleepte zij zich? Hoe keek zij uit haar ogen - was haar blik donker en smeulend of helder en quasi-onschuldig? En de klank van haar stem? Maar op geen enkele vraag is meer een antwoord mogelijk - of trouwens ooit mogelijk geweest. Een speciale rechter-commissaris heeft twee jaar naar haar gezocht en laten zoeken, in vijf verschillende landen, gelegen in twee werelddelen. Maar om ELR te lokaliseren zou het voor mr. Van Vrijberghe de Coningh voldoende geweest zijn om zich rechtstreeks naar de villa 'Windekind' aan de Nieuwe Parklaan te begeven. Want daar verbleef zij, zij het onzichtbaar: in Van 't Sants brein.

Waarom kon deze zaak zich zo lang voortslepen? Omdat de gerechtelijke autoriteiten, en in hun kielzog 's rijks geschiedschrijver, allen gebiologeerd bleven door Van 't Sants reputatie en status. In hun aller ogen leek het eenvoudig onmogelijk dat de hoofdcommissaris van politie te 's-Gravenhage, bovendien geheim raadsman van het hof, een leugenaar en bedrieger zou kunnen zijn. Deze tussen 'gentlemen' voor de hand liggende veronderstelling speelde hij met grote koelbloedigheid uit. Daarom, toen ELR verdween en onvindbaar bleek, kreeg niemand, behalve jhr. Jan van Vredenburg en mr. Hartog, het in zijn hoofd om de zaak om te draaien en ter oplos-

sing van de vele raadselen van de hypothese uit te gaan die zonder twijfel in het brein van een Sherlock Holmes en van een Maigret zou zijn opgekomen: ‘Hoe presenteert de zaak zich wanneer wij er nu eens van uitgaan dat ELR *niet* bestaat?’

Dan worden opeens vele dingen begrijpelijk en logisch, die eerst onverklaarbaar of onwaarschijnlijk leken.

Waarom gaf Van 't Sant in zijn proces-verbaal aan ELR een overleden vader, een verdwenen moeder en een geboorteplaats waar geen burgerlijke stand bestond?

Waarom legde deze politieman niet onomstotelijk haar identiteit vast door het vermelden in het proces-verbaal van het nummer van haar Nederlandse paspoort en de bijzonderheden van haar Belgische ‘eenzelvigheidskaart’?

Waarom kende Van 't Sant noch ELR'S tijdelijke adres in Den Haag, noch haar permanente adres in Brussel?

Wat was de ware reden voor Van 't Sants aandringen bij jhr. Jan van Vredenburg, dat ELR'S bezoek aan de weduwe Van Vredenburg en haar tegenwoordigheid bij de begrafenis tot elke prijs moesten worden belet?

Waarom mocht jhr. Jan van Vredenburg niet bij de uitbetaling in Brussel van de f. 40 000 aanwezig zijn en waarom kreeg hij niet minstens vóór verbranding door Van 't Sant de brief te zien, waarin wijlen gezant Van Vredenburg zijn vaderschap erkende van ELR'S zoontje Henny?

Waarom mochten ELR en Robert le Claire niet in Brussel trouwen?

Omdat het niet-bestaan van ELR door niemand mocht worden vastgesteld, want dan zou gebleken zijn dat niet zij, maar hij de bedrieger was. Dus moest zij, zijn werktuig, onzichtbaar en onvindbaar achter de schermen blijven en, net als de beweerde brieven, na gebruik zo spoedig mogelijk voorgoed verdwijnen - zoals een misdadiger die in de vrees leeft verdacht te worden zo snel mogelijk het corpus delicti, waarmee hij het misdrijf gepleegd heeft, onvindbaar maakt.

Het was een geslepen idee van Van 't Sant om als werktuig voor zijn misdrijf, de oplichting, een niet-bestaand persoon te creëren, wier niet-bestaan niet en nooit bewezen kon worden, zoals mr. Hartog tegenover scheidslieden tot zijn schade ervoer. Ook ik, of wie

dan ook, kan onmogelijk het wettig en overtuigend bewijs leveren dat ELR niet bestaan heeft; dergelijke negativa zijn niet bewijsbaar, noch logisch noch juridisch. Ik kan slechts redenen aanvoeren die aannemelijk maken, dat ELR zo goed als zeker niet bestaan heeft.

Toen Van 't Sant ELR eenmaal geschapen had en zij haar eerste, succesvolle rol gespeeld had in het oplichtingsspel, werd zij de geest uit de fles die hij zo snel mogelijk kwijt moest zien te raken. Haar niet kind plus de f. 40 000 'opvoedingsgeld' in België te laten achtte hij te riskant. Wat, indien jhr. Henri, de jurist die minder naïef was dan zijn oom, de zaak later eens zou gaan uitzoeken, rekenschap zou eisen en de vraag zou stellen: 'Hoe staat het met de door mij bekostigde opvoeding van Henny?' Dus bedacht Van 't Sant aanstonds een huwelijk en de verdwijning van het denkbeeldige echtpaar naar een ander werelddeel. Daarvoor organiseerde hij een tweede uitbetaling, ten bedrage van f. 7 000. Maar nu kwam hij in de knoei, want zijn denkbeeldige personen moesten reële en dus controleerbare handelingen uitvoeren: allereerst een huwelijk sluiten en dan scheepspassage boeken naar Amerika. Zoals reeds vermeld maakte hij zich daarmee verdacht. Na talloze uitvluchten kon hij de huwelijksakte niet te voorschijn toveren noch de overtocht per s.s. 'Ballin' waarmaken, terwijl hij - last but not least - evenmin kon aantonen dat er uit zijn denkbeeldige Elisabeth te Parijs, op 19 december 1924, een kind Henny geboren was (ik herhaal die datum hier, omdat die straks een rol gaat spelen in een klinkend argument). Eerder had hij zich reeds verdacht gemaakt toen hij, in het nauw gedreven door jhr. Jan en mr. Hartog, in het officiële politiebld om opsporing verzocht van Elisabeth le Roi, terwijl hij aan de Haagse procureur-generaal had verklaard dat deze naam een fictie was - een verzoek tot opsporing, waarbij de naam voorts niet zoals gebruikelijk gecompleteerd werd door een foto en/of een persoonsbeschrijving, terwijl de geboortedatum van Robert le Claire ontbreekt, hetgeen opsporing illusoir maakt.

Wanneer Elisabeth le Roi handelend optrad, dan moest dat om de fictie te kunnen handhaven steeds gebeuren zonder andere getuigen erbij dan Van 't Sant zelf. Eenmaal, en wel dadelijk bij het begin, heeft hij in dit opzicht een fout gemaakt, die echter pas een halve eeuw later bleek, namelijk toen hij zich op 10 december 1927 naar Brussel liet vergezellen door een toen nog intiem medewerker, een

Haags inspecteur van politie die reeds herhaaldelijk missies voor zijn chef had uitgevoerd. Hij nam deze inspecteur mee om jhr. Jan van Vredenburg ervan te overtuigen (wat deze ook zonder meer aannam) dat hij, Van 't Sant, bij de uitbetaling van de f. 40 000 aan ELR een officiële getuige wenste.

Deze getuige is, wat dr. De Jong blijkbaar niet wist, nog steeds in leven. Ik heb hem niet opgespoord. Dat deed de Haagse redacteur van *De Telegraaf*, B. Lulofs.

Toen er op de dag van de officiële publikatie van dr. De Jongs deel 9 in de Nederlandse pers ellenlange artikelen verschenen, waarin onder andere ook omstandig vermeld werd dat de bij zijn leven zo zeer verguisde Van 't Sant nu, zij het postuum, in ere was hersteld, namen bij mijn weten drie bladen op die dag en ook in nabeschouwingen een kritisch standpunt in. *Het Binnenhof* twijfelde aan de juistheid van een aantal mededelingen. *De Haagse Courant* publiceerde, naast een uitvoerige verklaring van jhr. mr. Henri van Vredenburg onder de duidelijke kop: 'Nooit geloofd in verhaal Van 't Sant', het resultaat van de nasporingen van redacteur Kuyten die erop wezen, dat prins Hendrik onmogelijk de vader van Henny le Roi geweest kon zijn. Kort daarna gebruikte redacteur De Kok in twee hoofdartikelen de kwalificatie 'Peyton Place in Nederland' en 'keukenmeidenroman'.

Telegraaf-redacteur B. Lulofs schreef een paar scherpe kolommen, waarin hij dr. De Jong verweet met zijn onthullingen moreel over de schreef te zijn gegaan. Behalve op goedkope sensatiezucht maakte hij ook aanmerking op wetenschappelijke onnauwkeurigheden. Een van de brieven die Lulofs daarna ontving was afkomstig van bovengenoemde oud-inspecteur van de Haagse politie. Lulofs voerde een vraaggesprek met hem en publiceerde dit op 3 november 1979 onder de titel 'Liet dr. De Jong zich misleiden?'

De oud-inspecteur, wiens naam niet genoemd werd, deed in het interview zulke opzienbarende mededelingen over Van 't Sants gedragingen te Brussel op 10 december 1927 - de dag die ik steeds als de sleuteldag in de hele affaire had beschouwd - dat ik Lulofs verzocht een gesprek voor mij te willen aanvragen. De oud-inspecteur stond dit bij uitzondering toe, op de strikte voorwaarde dat ik zijn naam niet vermelden zou.

Tegenover degenen die daarom bij voorbaat dit getuigenis wellicht

van twijfelachtige waarde zullen beschouwen, kan ik slechts verklaren dat de man voor het handhaven van zijn anonimiteit redenen opgaf die ik respecteer.

Laat ik hem als A. aanduiden. A. is een rijzige, zeer krasse man, die juist de leeftijd der zeer sterken had bereikt. Hij was volkomen helder van geest. Tijdens ons gesprek, dat uren duurde, kwam ik, de methoden indachtig die rechercheurs en rechter-commissarissen bij hun ondervragingen toepassen, meer dan eens plotseling op reeds behandelde punten terug. De nieuwe mededelingen klopten dan steeds met de vorige.

A. verklaarde mij dat hij in 1928 eigener beweging ontslag had genomen bij de Haagse politie, omdat de uitvoering van Van 't Sants opdrachten spanningen met zich meebrachten die hij op den duur niet meer kon verwerken. Men zal zich de verklaring van burgemeester Bosch ridder van Rosenthal herinneren, dat Van 't Sant als hoofdcommissaris voortdurend met andere dingen bezig was. De praktische uitvoering van zulke 'bijzondere opdrachten' vertrouwde Van 't Sant dikwijls aan A. toe. De oud-inspecteur gaf mij een paar voorbeelden; ze betroffen de bereddering van chantagezaken, waarin leden van de Haagse 'beau-monde' verwickeld waren geraakt. Toen ik als oud-Hagenaar de naam van een der betrokkenen geraden meende te hebben, verzocht hij mij die te verzwijgen. Uit het hele gesprek bleek dat A. een discreet man was; anders zou hij ook de opzienbarende bijzonderheden over die tiende december 1927 niet ruim een halve eeuw voor zich hebben gehouden. Ze nu aan mij te kunnen vertellen, zoals hij het reeds aan Lulofs had gedaan, was echter duidelijk een grote opluchting voor hem.

Nu kreeg ik eindelijk de feiten te horen waardoor mr. Hartogs stoutmoedige, zij het juridisch onbewijsbare, stelling 'Elisabeth le Roi bestaat niet', in hoge mate aan waarschijnlijkheid won. In een van de knapste Sherlock Holmes-verhalen, 'Silver Blaze', maakt de altijd sceptische detective, wanneer voor anderen de zaak alweer in kannen en kruiken is, een van zijn vernuftige dwarsliggende opmerkingen:

'Maar daarmee is het opmerkelijke gedrag van de hond nog niet verklaard.'

'Wat was daar dan opmerkelijk aan? De hond heeft de hele nacht niet geblaft.'

‘Dat is nu juist het opmerkelijke’, zei Holmes koel.

Dat de hond juist niets gedaan had was voor Sherlock Holmes de sleutel van het Silver Blaze-raadsel. En net zo is de sleutel tot het raadsel-Elisabeth le Roi het simpele feit dat Van 't Sant, uit Den Haag naar Brussel gekomen om ELR in opdracht van jhr. Jan van Vredenburg een grote som gelds uit te betalen, *helemaal niets deed*. Hij verrichtte geen enkele van de handelingen die hij in 1935 onder ede voor het scheidsgerecht beschreef. Hij huurde in Hotel Metropole geen kamer voor zijn bespreking met ELR, er kwam geen ELR opdagen noch enige andere dame, hij reed niet met haar per taxi naar haar appartement toen zij zogenaamd de zogenaamd belastende brieven vergeten bleek te hebben en hij maakte ook geen proces-verbaal op. Hij gedroeg zich als dagjestoerist, en dat nog niet eens, want een dagjestoerist zou minstens Manneke Pis en de Sint Goedele zijn gaan bekijken. Alles wat hij deed was eten, drinken en de tijd doodslaan.

Ziehier het verslag van de oud-inspecteur:

‘Op 9 december 1927 belde de hoofdcommissaris mij en droeg mij op om voor de volgende dag twee retours eerste klas Den Haag-Brussel te gaan kopen. Ik moest hem de tiende om 9 uur 's ochtends op het perron van Hollands Spoor treffen. Wij reisden samen en er is geen sprake van dat jhr. Jan van Vredenburg met ons meereisde, zoals dr. De Jong schrijft. Pas tussen Antwerpen en Brussel begon Van 't Sant mij het doel van de reis uit te leggen.

Op het perron van de Zuiderstation in Brussel stonden jhr. Jan van Vredenburg en diens echtgenote ons op te wachten. Ze droegen allebei rouwkleding. Ik hield mij tegenover deze adellijke familie wat achteraf, maar de hoofdcommissaris riep mij en stelde mij aan het echtpaar voor. Daarna gingen wij uit elkaar. De hoofdcommissaris en ik reden naar het Hotel Metropole op de Place de Brouckère, waar wij in de eetzaal de lunch gebruikten. Na het eten liep het al tegen tweeën. De hoofdcommissaris had intussen tegen de ober die ons bediende, gezegd dat hij een conferentiekamer wilde huren. De ober zei: ‘Meneer, daarvoor moet u bij de receptie wezen.’

Maar de hoofdcommissaris ging niet naar de receptie. Er werd geen kamer gehuurd en ik ontken dat de hoofdcommissaris tijdens de namiddag met iemand anders dan met mij gesproken heeft. Na de lunch liepen we door het hotel naar de stille zijvleugel. Daar is

een uitgang naar een zijstraat van de drukke boulevard. Dicht bij die uitgang is een zitje. We dronken daar thee en bleven verder zitten niks tot even half vier. We zijn toen op ons gemak naar de Noorderstatie gewandeld. De hoofdcommissaris en jhr. Jan van Vredenburg gingen samen in een lege eerste-klas-coupé zitten. Hij had mij uitgeduid dat ik een andere coupé moest zoeken. Bij de voorlezing van het proces-verbaal ben ik dan ook niet tegenwoordig geweest. Het was klaarblijkelijk de bedoeling van de hoofdcommissaris mij van de jonker vandaan te houden. Begrijpelijk, want bij de voorlezing van het proces-verbaal zou ik misschien een vreemd gezicht hebben getrokken. Van 't Sant heeft later verklaard, dat hij mij voor de conferentiekamer op post had gezet. Dat is een aperte leugen! Er was geen conferentie, er was geen Elisabeth le Roi, er is volgens mij nooit een Elisabeth le Roi geweest. Toen ik 's avonds thuis kwam heb ik mijn vrouw het verhaal gedaan en gezegd dat ik mij misbruikt voelde. Ik had als stroman gediend in een duistere zaak.'

Ik kan slechts verklaren, dat de simpele manier waarop de oud-inspecteur dit verhaal deed mij de indruk gaf dat het uit de mond kwam van een oprecht man. Een paar details die hij gaf, zoals het zitje bij de stille zijuitgang waar de twee onopgemerkt anderhalf uur doorbrachten, konden trouwens kwalijk verzonnen zijn.

Ik vroeg: 'Maar waarom heeft u dit alles later niet tegenover de scheidslieden verklaard, toen u door mr. Hartog als getuige was gedagvaard?'

De stem van de oude man trilde van verontwaardiging: 'Daartoe hebben ze me de gelegenheid niet gegeven! Ik werd ook niet met mijn vroegere chef geconfronteerd, wat voor een rechtbank zeker gebeurd zou zijn. Na mijn eerste antwoorden werd de ondervraging afgebroken, de griffier riep mij bij zich en eer ik het wist stond ik met mijn dertien gulden getuigegeld op straat. Ze hebben mijn ontkenningen over de conferentiekamer en over het op wacht staan eenvoudig onder de tafel geveegd. En later ben ik nooit meer door wie dan ook ondervraagd. Die speciale rechter-commissaris, die ze later hebben aangesteld, heeft mij nooit als getuige opgeroepen.'

'Maar om terug te komen op Elisabeth le Roi...'

'Een verzinsel uit het brein van een meesterlijke leugenaar!' onderbrak hij mij ditmaal heftig. 'En niemand die het vermoedde, iedereen liep erin, want Van 't Sant was een gladde prater, op en

top een man van de wereld, hij maakte op mensen die niet zoals ik zijn duistere kant kenden, een uitermate betrouwbare indruk.’

‘Een laatste vraag die u, als oud-politieman, bekend zal zijn. Wat was Van 't Sants werkelijke motief?’

‘Geldzucht,’ antwoordde hij kort. ‘Hij had nooit geld genoeg. En het vreemde is dat hij het niet nodig had voor uitpattingen. Zo was hij niet. Een zo fatsoenlijk man, dat het onmogelijk leek hem te verdenken. Dat was juist zij grote kracht.’

Ik heb lang over het getuigenis van de oud-inspecteur nagedacht voor ik het in dit boek opnam. Maar om te beginnen meende ik een verzuim van dr. De Jong te moeten herstellen. Dr. De Jong schrijft dat van allen die de achtergronden kenden en wier namen hij noemt, er niet één meer in leven is. Dan vraag ik mij toch af waarom hij wel de moeite genomen heeft om mejuffrouw Timmermans op te sporen, Van 't Sants secretaresse die over haar baas niets dan goeds te vertellen had, en niet deze veel intiemer medewerker, die zich samen met Van 't Sant op het glibberige pad waagde van de chantagebereddering. Dit werk in de schaduw, waarbij het mogelijk niet steeds even regulier zal zijn toegegaan, vervlocht deze beiden in wederzijdse medeplichtigheid. En zo diep was het litteken van die band, dat de oud-inspecteur nu nog, veertien jaar na de dood van zijn voormalige chef, niet met naam en toenaam als diens aanklager wilde optreden. Het waren geen late wraakgevoelens die hem er toe brachten eerst aan redacteur Lulofs te schrijven en daarna mij een onderhoud toe te staan. Maar hij kon dit stuk geschiedvervalsing rond de zogenaamde Elisabeth le Roi niet onweersproken laten, waarbij hij dr. De Jong als het zoveelste slachtoffer beschouwde van de innemende sprookjesverteller Van 't Sant.

Van 't Sants versie en die van zijn voormalige inspecteur staan lijnrecht tegenover elkaar. De eerlijkheid gebiedt dus te vermelden dat zij, zuiver juridisch beschouwd, elkaar opheffen. Iedere lezer mag voor zichzelf uitmaken aan welke versie hij of zij de voorkeur geeft. Want ik wil niet, zoals arbiters indertijd deden, de keuze tussen die versies laten afhangen van de bewijskracht, verschaft door ‘van elders gebleken feiten’. Toch zijn twee daarvan even curieus als overtuigend. De vader van een kind moet ongeveer negen maanden voor de geboorte gemeenschap hebben gehad met de moeder. We-

reldvreemd genoeg is dit simpele biologische feit bij geen enkel gerechtelijk onderzoek in deze zaak aan de orde gesteld.

Op de dag dat dr. De Jongs deel 9 verscheen, schreef de *Haagse Courant*: ‘Uit eigen onderzoek bleek ons dat prins Hendrik in wat men de “kritieke periode” in 1924 zou kunnen noemen in geen geval officieel in Brussel is geweest. Als het bewuste kind op 19 december 1924 is geboren en prins Hendrik zou de vader zijn geweest, dan maken biologische wetten het noodzakelijk dat hij en de bewuste vrouw in maart van datzelfde jaar contact met elkaar hebben gehad.

De prins maakte van 4 tot en met 27 maart een reis naar Spanje. Met de “Heemskerk” stak hij op de vierde maart over van Marseille naar Barcelona. Vanuit Barcelona maakte hij een reis van ongeveer drie weken dwars door Spanje. In Pasajes, nabij San Sebastian, is hij weer aan boord van de inmiddels omgevaren “Heemskerk” gestapt, die hem naar Hoek van Holland bracht. Op de 27e maart kwam het schip aan.’

Het eerder door Van 't Sant beweerde vaderschap van jhr. dr. C. van Vredenburg wordt ontzenuwd door de volgende gegevens uit diens uitgebreide dagboek. Op 3 februari 1924 kreeg de gezant griep. Hij bleef in Brussel thuis tot de behandelende arts hem toestond op reis te gaan. Van 2 maart tot 5 april waren de gezant en zijn vrouw op reis in Italië. Na terugkeer volgde een bijzonder drukke tijd met onder andere een bezoek van minister Van Karnebeek in Brussel, tot de gezant op 27 april 1924 in zijn dagboek noteerde: ‘Eindelijk een rustige zondag.’

Conclusie: toen Van 't Sant dadelijk na de dood van de gezant hals over kop zijn plan de campagne opmaakte, heeft hij bij benadering een datum in 1924 gekozen om zijn werktuig Elisabeth le Roi in Parijs te laten bevallen van een kind, dat ten tijde van de chantage-dreiging ongeveer drie jaar zou zijn, net oud genoeg om het aan de hand mee te kunnen nemen naar een begrafenis.

Haastige spoed is zelden goed, zeker bij het opmaken van een proces-verbaal onder ambtseed. En om met dit proces-verbaal te eindigen: wanneer het verslag van de oud-inspecteur van de Haagse politie waar is, waaraan ik niet twijfel, dan moet Van 't Sant het kant en klaar bij zich hebben gehad toen hij naar Brussel vertrok om het daar zogenaamd met Elisabeth le Roi op te maken. Dit had dan

moeten gebeuren tussen 2 en 4 uur namiddag. Mr. Hartog heeft tegenover scheidslieden betoogd, dat volgens zijn ervaring het opmaken van een dergelijk proces-verbaal zeker 1 1/2 uur in beslag zou nemen. Het overschrijven alleen al kostte vijftig minuten. In die korte tijdsruimte van twee uur zou Van 't Sant bovendien nog met ELR naar haar appartement zijn gereden (adres onbekend), daar het proces-verbaal hebben opgemaakt en laten ondertekenen, vervolgens f. 20 000 hebben uitgeteld, daarna nog eens twintig brieven hebben verbrand en ten slotte via Hotel Metropole, waar hij zijn metgezel moest ophalen, naar de Gare du Nord zijn gereden om de trein van vier uur te halen. Alweer zo'n kleine praktische onmogelijkheid die als een dode vlieg de pot zelf van het Santjong-verhaal stinkend maakt.

En hiermee nemen wij afscheid van Elisabeth le Roi. Het enige zichtbare spoor dat zij op aarde achterliet was een handtekening en die was volgens twee experts nog gezet door haar schepper, Van 't Sant. De man die met zoveel overtuigingskracht fantasieën wist voor te dragen, dat zelfs 's rijks historicus er zich door in de luren liet leggen.

Ik wil niet pretenderen, dat bovenstaande versie van de gebeurtenissen ‘de enige constructie vormt die de kern van wat in deze zaak geschied is begrijpelijk maakt’. zoals dr. De Jong als inleiding tot zijn, of liever Van 't Sants, weergave zegt. In het algemeen twijfel ik aan unieke oplossingen in verhalen die niet meer geheel opgehelderd kunnen worden, omdat de doden er het zwijgen toe doen. De historica Lucy M. Salmon zegt terecht in haar boek *Historical material*, dat in alle historische beschrijvingen eindeloze groeperingen en hergroeperingen van een kaleidoscopische verscheidenheid niet alleen mogelijk maar onvermijdelijk zijn. De Nederlandse historicus dr. G. Puchinger drukt iets dergelijks korter uit in zijn kritiek op dr. De Jongs deel 1 tot en met 3: ‘Er zijn immers geen definitieve geschiedverhalen.’

De meest waarschijnlijke constructie is dus wellicht die, welke het meeste opheldert. En ik durf wel te zeggen dat, Van 't Sants bewezen neiging tot valse verklaringen in aanmerking genomen, de hypothese dat Elisabeth le Roi niet bestaat en nooit bestaan heeft meer duidelijk maakt dan dr. De Jongs principiële gebrek aan twijfel aan Van 't Sants waarheidsliefde.

Uitdrukkelijk zij hieraan toegevoegd, dat ook het uitgangspunt ‘ELR heeft nooit bestaan’ niet alles verklaart. De reden voor het bezoek van gezant Van Vredenburg aan Van 't Sants bureau, samen met een blonde dame en een heer, blijft bijvoorbeeld onopgehelderd. Dr. De Jong maakt op dit bezoek slechts een vage toespeling en ik kan over dit punt slechts vermoedens uiten.

Het is denkbaar dat de gezant in Brussel op de hoogte gebracht werd van een poging tot chantage op een belangrijk persoon in Nederland. Men hoeft daarbij niet allereerst aan prins Hendrik te denken. De gezant achtte toen de zaak wellicht belangrijk genoeg om bij een van zijn routine-bezoeken aan Den Haag de hoofdcommissaris, die bij zijn weten dergelijke affaires afwikkelde, persoonlijk op de hoogte te brengen. Mr. Hartog uit daarnaast in zijn pleitmemorie het vermoeden dat het dit bezoek was, dat Van 't Sant het idee verschafte voor zijn latere complot.

Hoe dit ook zij - het zou de zo verdienstelijke en populaire historicus dr. De Jong niet misstaan indien hij, de nederigheid tegenover de feiten indachtig welke Geyl het ware kenmerk van de geschiedschrijver achtte, in een volgende druk van zijn deel 9 zou kunnen erkennen, dat in de zaak-Van 't Sant meer dan één enkele constructie mogelijk is. Te meer, omdat er sinds de publikatie van deel 9 nieuwe feiten bekend zijn geworden. Zoals te voorzien was na dr. De Jongs geruchtmakende onthullingen ging een aantal journalisten dadelijk speuren naar ‘ELR’ en ‘Henny’. Maar de hardnekkigste onder hen, verslaggeefster Jos Hagers van *De Telegraaf*, ontdekte twee weken later reeds een vriendin en een zoon van prins Hendrik met aanzienlijk betere papieren van herkomst. Uit een verhouding van de prins met de in Den Haag wonende weduwe Mien Abbo-Wenneker (die later in het huwelijk trad met luitenant der infanterie Lier) was in 1918 een zoon geboren, die de namen Albrecht Willem kreeg. Prins Hendrik schonk de moeder een spaarbankboekje met f. 100 000 en kende haar een maandgeld toe van f. 1 000, waar Van 't Sant later de helft van afknabbelde.

Deze nieuwe ontdekking roept tevens nieuwe twijfels op aan de juistheid van het hele Santjong-verhaal. Want in dit geval was er geen sprake van dat mevrouw de weduwe M. Abbo-Wenneker ‘niet alleen onbekend moest blijven, maar ook met maximale spoed samen met haar zoontje uit Europa moest verdwijnen’ (deel 9, pagina 856).

Niets van al dit opgewonden ELR-gedoe; zij bleef voorlopig rustig in de Haagse Van der Doesstraat wonen, op wandelafstand van het paleis Noordeinde.

Van 't Sant was toen, in 1918, nog niet aan bod. Later heeft hij, volgens de verklaring van mr. A. Lier (die thans rustig ergens in Brabant woont), wel moeite gedaan om moeder en kind naar Nederlands-Indië te laten vertrekken, maar daar kwam niets van. Op den duur nam hij zelfs nauwelijks voorzorgen om te beletten dat de vroegere relatie van de dame, die nu mevrouw Lier heette, met prins Hendrik zou uitkomen. Volgens mr. A. Lier kwam Van 't Sant zijn moeder regelmatig in haar latere woonplaats Rijswijk opzoeken, 'altijd vergezeld van vijf rechercheurs'. En als kleine jongen bracht Albrecht Lier zelfs een keer een bezoek aan zijn natuurlijke vader in diens werkkamer in het Rode Kruis, waarvan prins Hendrik voorzitter was. Volgens mr. Liers verklaring aan de journaliste Jos Hagers nam zijn moeder hem soms ook mee naar het Buitenhof. Wanneer prins Hendrik dan met zijn borrelvrienden uit café Riche kwam, maakte hij voor mevrouw Lier een buiging en nam zijn hoed af.

Merkwaardig is dat mr. Albrecht Lier een jongere broer heeft, die Henny heet. Was het deze naam die bij Van 't Sant opkwam toen hij begin december 1927 haastig een doopnaam moest verzinnen voor het denkbeeldige kind van de niet bestaande Elisabeth le Roi?

Nogmaals: een slim bedacht maar slecht uitgewerkt komplot, dat juist door de 'onthullingen' van een halve eeuw later op bedrog bleek te berusten.

Twee voetnoten

In het hoofdstuk ‘Het Santjong-verhaal’ heb ik twee voetnoten uit dr. De Jongs tekst opzettelijk buiten beschouwing gelaten. Beide zijn namelijk verwarringwekkend. De eerste gaat uit van een veronderstelling; in de tweede spreekt de schrijver een ander deel van zijn eigen tekst tegen. Bovendien bevat deze tweede voetnoot een verrassend nieuw element. Net zoals de doodgewaande Sherlock Holmes zou ELR na een mysterieuze afwezigheid (die in haar geval volle zeventien jaar duurde) als een duveltje uit een doosje weer zijn opgedoken. Zowel correctheids- als volledigheidshalve mag ik deze wonderbaarlijke wederkomst dus niet onbesproken laten. Beide voetnoten gaan uit van dr. De Jongs opvatting dat ELR werkelijk bestaan heeft. De eerste voetnoot (deel 9, pagina 857) luidt als volgt:

‘Het valt op dat in de belangrijkste van de brieven van de overleden gezant die “Elisabeth le Roi” blijkens het proces-verbaal van 10 december '27 in haar bezit zou hebben, de overleden gezant niet méér verklaard had dan “niet te willen ontkennen de vader van Henry te zijn”. Daarbij zou men kunnen veronderstellen dat de gezant, op grond van zijn verknochtheid aan het Huis van Oranje, de toezegging gedaan had dat hij, als de zaak ooit zou uitkomen, het vaderschap van Henry op zich zou nemen.’

De ‘men’ die ‘zou kunnen veronderstellen’ is uiteraard dr. De Jong zelf.

Uit hoofde van zijn functie en maatschappelijke status moet jhr. dr. C. van Vredenburg zeker verknocht geweest zijn aan het huis van Oranje als belichaming van de monarchale staatsvorm. Zijn persoonlijke gedachten over de verschillende leden van dit huis zijn een tweede. Aan wie zou gezant Van Vredenburg een toezegging, als

door dr. De Jong verondersteld, hebben kunnen doen? Dr. De Jong verzuimt dit te vermelden. De enige persoon die daarvoor in aanmerking kwam was prins Hendrik, volgens Van 't Sant de eigenlijke vader van 'Henny' (die door dr. De Jong stevast 'Henry' wordt genoemd).

Nu blijkt uit het dagboek van gezant Van Vredenburg dat de prins en hijzelf allesbehalve intimi waren. Het past verder geenszins bij gezant Van Vredenburgs voorzichtige karakter om zonder vrijwarende documenten, op een veilige plaats ondergebracht, klakkeloos de erfenis te willen aanvaarden van andermans buitenechtelijke verhouding. Zijn officiële positie in België was uiterst kwetsbaar en hij zou een dergelijke stap zeker nimmer hebben overwogen zonder er eerst zijn minister in te kennen. En ook daarvoor bestaat geen schijn of schaduw van bewijs.

Ik kan daarom deze voetnoot enkel zien als een poging om langs een omweggetje het bestaan van de onzichtbaar gebleven compromitterende brieven te 'bewijzen' en daardoor, indirect, het bestaan van de eveneens permanent onzichtbare figuur Elisabeth le Roi, aan wie deze brieven zogenaamd waren gericht.

De tweede voetnoot op de boven aangeduide bladzijde is nog verwarringwekkender. Ziehier de tekst:

'Gerbrandy en Van 't Sant hebben ons in '56 meegedeeld dat "Elisabeth le Roi" in '45 aan Van 't Sant had doen weten dat zij bereid was alsnog onder ede de ontvangst van de f. 47 000 te bevestigen. Gerbrandy en Van 't Sant hadden toen overleg gepleegd met mr. Van Vrijberghe de Coningh, rechter-commissaris in de zaak-Van 't Sant in de periode '36-'38, en daarbij was de conclusie bereikt dat men er wijs aan zou doen, de zaak te laten rusten.'

Deze voetnoot slaat op de volgende zinsnede uit het Santjongverhaal:

'Elisabeth le Roi had toen [bij haar vertrek naar Amerika in 1928] in totaal f. 47 000 ontvangen: tweemaal f. 20 000 en de nabetalings van f. 7 000.'

De taak van een voetnoot in een wetenschappelijke publikatie is het

documenteren, nader toelichten of bewijzen van een passage in de tekst. Brengt de boven aangehaalde voetnoot enig overtuigend bewijs dat Van 't Sant de aan hem toevertrouwde bedragen inderdaad aan ELR had uitgekeerd? Kan een nieuw sterk verhaal, volslagen ongedocumenteerd, gedaan door een man die er zeer persoonlijke opvattingen over waarheidsliefde op nahield, als bewijs gelden? Voor dr. De Jong blijkbaar wel. Voor mij niet; want deze voetnoot bewijst niet alleen niets en verklaart ook niets nader, maar werpt daarentegen een aantal nieuwe vragen op, waaronder een zeer verontrustende.

De verontrustende en verbazingwekkende omstandigheid is, dat Van 't Sant in 1956 aan dr. De Jong twee verhalen deed, waarin hij feiten vermeldde die elkaar volkomen tegenspreken.

In het Santjong-verhaal vertelt Van 't Sant in 1956 aan dr. De Jong dat hij in 1927 ter wille van de reputatie van het huis van Oranje tegen ELR krasse maatregelen had genomen: “‘Elisabeth le Roi’ moest niet alleen onbekend blijven maar ook met maximale spoed samen met haar zoontje uit Europa verdwijnen en dan op zulk een wijze dat *geen opsporingsambtenaar* en geen nieuwsgierige journalist *ooit een spoor van haar zou kunnen vinden*’ (cursivering van mij).

Inderdaad zocht de rechter-commissaris, mr. Van Vrijberghe de Coningh, als chef van een opsporingsploeg twee jaar lang vergeefs land en zand af naar de onvindbare ELR. Maar nu brengt dr. De Jong, uitgerekend op dezelfde pagina (857) van zijn deel 9, zij het dan in kleine lettertjes, een tweede verhaal dat Van 't Sant hem eveneens in 1956 deed. En uit dat tweede verhaal blijkt dat Van 't Sant in 1945 de spoorloos verdwenen ELR aan dezelfde opsporingsambtenaar die haar nooit had mogen ontdekken op een presenteerblaadje kwam aanbieden! Gold Van 't Sants oorspronkelijke motief, dat de reputatie van het huis van Oranje tot elke prijs beschermd moest worden, nu plotseling niet meer? Juist ter wille van die reputatie had hij toch zijn goede naam opgeofferd? En zijn ‘vereerde gebiedster’ was toch nog in leven? De tegenspraak tussen Van 't Sants beide verhalen wordt door dr. De Jong niet verklaard - zo hij die al heeft opgemerkt.

Dr. De Jong verklaart evenmin waarom mr. Van Vrijberghe weigerde om op het aanbod in te gaan. Als een geschiedschrijver zijn lezers raadseltjes opgeeft kan hij het hun niet euvel duiden dat zij zelf aan het raden gaan. Eén motief van mr. Van Vrijberghe kan ik

mij wel indenken - steeds veronderstellende dat deze na al zijn vergeefse zoek nog aan het bestaan van ELR geloofde. ‘Laten we nu wel wezen, meneer Van 't Sant,’ hoor ik hem in mijn verbeelding zeggen, ‘volgens uw eigen verklaring was deze dame een bedriegster, die u misleid heeft bij het opmaken van een proces-verbaal vol vervalste gegevens. Door daar een handtekening onder te zetten maakte zij zich schuldig aan valsheid in geschrifte. Welke waarde kan en mag ik toekennen aan een eed van een dergelijk persoon? We zitten bovendien met de vervelende omstandigheid dat u de enige werkelijke bewijsstukken, de door haar getekende kwitanties, zelf heeft verbrand. Tegenover de commissie van drie heeft u trouwens zelf al onder ede verklaard de f. 47 000 aan haar te hebben afgedragen, waarna deze commissie tot de voor u niet geheel bevredigende conclusie kwam, dat niet is aangetoond dat u dit niet zou hebben gedaan. U begrijpt nu wel waar ik heen wil. Lijkt het u dan niet beter om stille dingen stil te laten?’

Zo kan het gegaan zijn - of anders. De afgelegde dossiers van mr. Van Vrijberghe de Coningh zijn voor mij niet toegankelijk; voor dr. De Jong daarentegen wel.

Curieus is ook een andere omstandigheid die dr. De Jong niet vermeldt, namelijk waarom Van 't Sant zonder meer in mr. Van Vrijberghes afwijzing berustte. Elk eerlijk man, die daadwerkelijk ten onrechte van oplichting is beschuldigd, zal toch zeker alles op haren en snaren zetten om zijn naam gezuiverd te krijgen. Van 't Sant liet het bij een poging, waardoor hij in elk geval aan de weet kwam hoe Justitie in 1945 tegenover hem stond. Was dat misschien het enige wezenlijke doel van zijn démarche bij mr. Van Vrijberghe? Wilde hij met het oog op een toekomstig verblijf binnen Nederland de zekerheid verkrijgen, dat de in 1938 door mr. Van Vrijberghe gesloten zaak gesloten zou blijven?

Om enig licht te werpen op deze duistere voetnoot lijkt het beter op het jaar te letten, waarin Van 't Sant zijn démarche ondernam: 1945. (Dr. De Jong vermeldt datum noch plaats van het onderhoud, terwijl hij evenmin duidelijk maakt wanneer, waarvandaan en op welke wijze ELR aan Van 't Sant zou hebben doen weten dat zij bereid was tot een eedsaflegging.)

De Van 't Sant van 1945 was, wat positie en invloed betreft, nog slechts een schim van de ‘éminence grise’ die in 1940 in Londen on-

beschaamd tegen minister Dijkhoorn dorst te zeggen: ‘Als u zaken hebt van belang met hare majesteit, kent u mij dan daarin, want hare majesteit doet niets buiten mij om.’ Hij stond toen hoog aangeschreven bij een vorstin die hem haar particulier secretariaat had toevertrouwd, terwijl zij hem tevens als haar particulier detective gebruikte om de politieke inlichtingen te verzamelen die de door haar toentertijd gewantrouwde ministers haar, onverstandig genoeg, onthielden. Verder was hij nog belast met de zorg voor haar persoonlijke veiligheid, een taak waarvan hij zich voortreffelijk kweet, terwijl hij op haar wens en mede door haar invloed aan het hoofd kwam te staan van de eerste geheime dienst, die verbinding zocht met bezet gebied. Ook in die functie deed hij het helemaal niet slecht, voornamelijk omdat hij zijn taak beperkte tot het leveren van geschikte agenten aan de Britse geheime dienst.

Maar in de zomer van 1941 begon zijn macht al af te brokkelen: het koninklijk secretariaat en de leiding van de geheime dienst in dezelfde hand bleken, ook op staatsrechtelijke gronden, onverenigbaar. Het was vooral Indië's landvoogd, jhr. Tjarda van Starckenborch Stachouwer, die op een beëindiging van deze cumulatie van functies aandrong en toentertijd was hij praktisch de enige hoge gezagsdrager naar wie koningin Wilhelmina met ontzag luisterde. Maar wat Van 't Sant per slot de nek brak en in de zomer van 1943 tot zijn verwijdering uit de koninklijke villa leidde, waren de voortdurende rapporten uit bezet gebied dat hij een verrader en geheim handlanger van de SD zou zijn. Zelfs de tragische debâcle van het Englandspiel werd hem, volslagen ten onrechte, op de hals geschoven.

Waarom was Van 't Sant voorbestemd tot zondebok? Omdat hij voor de oorlog zwaar in opspraak was geraakt en toch in Londen vlak naast de troon kwam te zitten, zij het dan slechts op een bureaustoel. Wij, Nederlanders, zijn een eigengereid volk. Ons eigen gedrag of wangedrag is onze eigen zaak (‘bemoei je met je eigen’ is een stereotiep volksgezegde). Maar o wee wanneer gezagsdragers ook maar iets over de schreef gaan. Aan hun moreel gedrag stellen wij de allerhoogste eisen.

De koninklijke gunst kon de kwade geur die rond Van 't Sants figuur hing niet wegnemen. Een onbesproken vorstin diende een onbesproken secretaris te hebben; dat werd de grondoorzaak van zijn machtsverlies.

Het schervengericht van de illegaliteit veroordeelde hem tot verbanning uit de onmiddellijke koninklijke nabijheid, zij het op deels volslagen onjuiste gronden. Zelfs koningin Wilhelmina kon op dit punt geen conflict riskeren met een illegaliteit die zij had voorbestemd tot fundament van haar droombeeld - een totaal vernieuwd Nederland.

Aan het firmament van de macht waren Van 't Sant én Gerbrandy in 1945 ondergaande sterren en mr. Van Vrijberghe had niet de minste reden om zich moeilijkheden en complicaties op de hals te halen ter wille van een persoon die koningin Wilhelmina, zij het nolens volens, ten slotte ook als haar particulier secretaris had moeten laten vallen. Bovendien had mr. Van Vrijberghe de hele zaak-Van 't Sant in 1938 voor gesloten verklaard. In 1945 kwam Van 't Sant bij hem, niet met nieuwe feiten en bewijzen die een heropening van het dossier zouden hebben gerechtvaardigd, maar met een vaag verhaaltje - dat hij trouwens verzuimde waar te maken, nadat de rechter hem geraden had liever te berusten.

Daarom vraag ik mij met verwondering af wat dr. De Jong bewogen heeft om zijn lezers ook nog dit verhaal op te dissen, dat eigenlijk een doorzichtige poging is om het hersenspinsel Elisabeth le Roi opnieuw leven in te blazen. Voor mijn gevoel heeft deze tactiek iets weg van primitieve magie: het voortdurend herhalen van een naam om daardoor een fantasiegestalte geloofwaardig te maken. Op de eerste twee bladzijden van het Santjong-verhaal komt de naam Elisabeth le Roi veertien maal voor, en de veertiende maal is ze nog ongeloofwaardiger dan de eerste - eenvoudig omdat haar bestaan nergens bewezen wordt.

De paragraaf-Van 't Sant in dr. De Jongs deel 9 illustreert de gevaren van contemporaine geschiedschrijving op grond van eenzijdige gesprekken; het risico, dat de historicus zich zó laat inpakken door een boeiend en boeiend verteld verhaal dat zijn kritische aandacht verslapt, en het niet minder grote gevaar van spontane of geleidelijk groeiende sympathie voor de persoon van de verteller, waardoor twijfel aan diens oprechtheid wegvalt - een twijfel, waarvoor een historicus tegenover een figuur als Van 't Sant toch zeker goede gronden had.

Nu bezat François van 't Sant een charme, die voor sommige mensen onweerstaanbaar was, terwijl hij anderen juist meteen op

hun hoede deed zijn. Ik zou dit niet zo positief durven zeggen, indien tijdens de paar ontmoetingen onder vier ogen die ik tijdens de Londense periode met hem had, ik die charme niet aanstonds had gevoeld - wat iets anders is dan erdoor beïnvloed worden. Hij was mij te slijmerig en vleierig - een opmerking die ik eveneens van anderen heb gehoord, ook van vrouwen. Maar andere vrouwen vonden hem 'een mooie man' en liepen met hem weg (waar ik dadelijk bij wil voegen dat hij geen rokkenjager was). Zijn twee secretaresses, mejuffrouw Timmermans uit zijn Haagse periode en mevrouw Jones-Maks in Londen, wilden geen van beiden een kwaad woord over hem horen. En het is toch wel opmerkelijk dat sommige Engelandvaarders, die Londen bereikten met de opdracht van hun ondergrondse groep om hem te vermijden of zelfs te vermoorden, na een aantal ontmoetingen gedwee uit zijn hand aten. Te vermijden was hij trouwens voor hen niet, want het was een onderdeel van zijn taak alle Engelandvaarders, zodra deze de Britse en Nederlandse veiligheidscontrole waren gepasseerd, aanstonds bij de koningin te brengen.

In zijn aardige en zeer lezenswaardige boek van oorlogsbelevissen *De vierkante maan* geeft de voormalige adelborst Gerard Dogger een treffend beeld van dit geleidelijk ingesponnen worden door een man, die hij volgens opdracht van zijn groep juist uit de weg moest gaan.

Is het dr. De Jong tijdens zijn twee lange gesprekken met Van 't Sant in 1956 net zo vergaan? Of heeft hij zich wellicht laten beïnvloeden door de omstandigheid, dat prinses Wilhelmina (die hem ten behoeve van zijn geschiedschrijving haar gehele Londense archief ter inzage gaf) haar 'éminence grise' vanaf 1920 tot aan haar dood toe voortdurend ten volle bleef vertrouwen, ook al werd haar gunsteling nog zo verguisd? Maar koningin Wilhelmina had daar redenen voor die ten nauwste verband hielden met haar irrationeel getinte levensovertuiging. Voor haar vormden Oranje en Nederland een onverbrekkelijk historisch verbond, waarin ook zij een werktuig was om Gods bijzondere bedoelingen met haar land en haar volk te verwezenlijken. Dit bracht met zich mee dat het volksgeloof aan dit historisch verbond onaangetast moest blijven en dit vereiste weer dat het Oranjeblazen onbevlekt bleef. Van 't Sant slaagde er veertien jaar lang als vorstelijk vertrouweling in de prinselijke sporen

naar compromitterende zijpaden zodanig uit te wissen, dat zijn opdrachtgeefster hem haar onvoorwaardelijk vertrouwen schonk.

Voor een historicus als dr. De Jong, die van het beginsel uitgaat dat geschiedschrijving vóór alles openhartig moet zijn, zou vanzelfsprekend geen enkele irrationele beweegreden moeten gelden die tot verdoezeling van feiten kan leiden ter wille van de instandhouding van mythen. En nu is het opvallende dat in zijn deel over Londen zijn heldere kijk op de zwakke kanten van koningin Wilhelmina's groot en ferm karakter gepaard gaat met een blind en dus irrationeel geloof in de waarheidsliefde van haar gunsteling. Die zwakke kanten van Wilhelmina waren, behalve een eigenzinnigheid die zij blijkbaar van haar voorvaderen had geërfd, wereldvreemdheid en gebrek aan mensenkennis, beide een onvermijdelijk gevolg van een Victoriaansvorstelijke opvoeding ver van de wereld van alledag en ver van haar doodgewone onderdanen. Ook op de nadelen van Wilhelmina's mythisch geloof in haar gedroomde 'heldenvolk' werpt De Jong een scherp licht. Hoe valt deze kritische kijk op een vorstin, die tijdens en na de oorlog de door het volk meest beminde en kritiekloos vereerde Oranje na Willem de Zwijger werd, onder één noemer te brengen met de voortdurende vergoelijking van een man, die tussen morgenkoffie en middagsherry een meened pleegde met een gemak dat op routineuze minachting voor de waarheid wijst? Dr. De Jong tekent in zijn oeuvre menig rap portret, al gaan sommige schetsen niet diep. Waarom faalde zijn mensenkennis totaal toen hij tegenover Van 't Sant kwam te staan?

Dr. De Jongs deel 9 over Londen bevat een aantal meesterlijke hoofdstukken. Het hoofdstuk over het technisch uiterst ingewikkeld Englandspiel toont hem als een scherpzinnig speurder, die elk detail nasuffelt, zodat hij erin slaagt zelfs het minutieuze onderzoek van de parlementaire enquêtecommissie op onderdelen te verbeteren. Zijn verslag over de daden van onze koopvaardij in oorlogstijd munt uit door levendige beschrijving, terwijl het goed gekozen anekdotische materiaal er een epische dimensie aan geeft. Bijzonder boeiend is het hoofdstuk getiteld 'De strijd om de macht', waarin hij even nauwkeurig als objectief de conflicten beschrijft tussen vorstin en ministers over vorm en inhoud van het na-oorlogse staatsbestel. In dit hoofdstuk staat alles op zijn plaats, elk detail werkt overtuigend, de bronnen zijn onbetwistbaar en men ziet de taferelen

van deze uiteindelijk overbodige strijd tegen een hardnekkige poging tot, zij het tijdelijk, vorstelijk absolutisme zich onttollen als de opeenvolgende scènes van een tragikomedie. Na de bevrijding viel de macht namelijk niet volgens Vondels woord toe aan wie haar begeerde, in casu de soeverein, maar aan de weldra weer soevereine volksvertegenwoordiging. Evenveel lof verdient het uitstekend afgewogen hoofdstuk over regering en bestuursvoorziening, eindigend met een opsomming van de verdiensten van een vorstin ‘die de moed, de kracht en de fantasie opbracht om in de zomer van '40 de naam en de positie van Nederland te redden’. Maar al deze hoofdstukken zijn opgebouwd op basis van stapels authentieke documenten en ze werden geschreven met de uitsluitende bedoeling om geschiedenis uit te beelden, zo helder en objectief mogelijk. In hun doorwrochttheid lijken ze op massieve eikehouten meubels, waar de paragraaf over Van 't Sant bij afsteekt als een wrak getimmerte.

Van de toch al schaarse authentieke documenten is een spaarzaam en misleidend gebruik gemaakt. Waarom liet dr. De Jong uit het arbitrale vonnis, geveld door de commissie van drie, het voor Van 't Sants oprechtheid vernietigende gedeelte weg, op één zin na die enkel diens buiten-ambtelijke activiteiten kritiseert? Waarom gaf dr. De Jong niet het ongunstige oordeel weer van mr. dr. Bosch ridder van Rosenthal, waarin deze Haagse burgemeester zijn onmiddellijke ondergeschikte, de hoofdcommissaris Van 't Sant, ten voeten uit tekent als een doortrapte, voor niets terugdeinzende intrigant - en daarentegen wel een versie uit de tweede hand, afkomstig van Bosch van Rosenthals zoon, waarin deze zijn vader over Van 't Sant enkel laat zeggen: ‘Het is een wonderlijke man, ik kan absoluut geen hoogte van hem krijgen’?

De historicus dr. J.J. Poelhekke zegt ergens in zijn Frederik Hendrik-biografie ‘dat het een historicus nu eenmaal niet gegeven is iets helder te vertellen wanneer zijn bronnen troebel zijn’. En de troebele bron voor het troebele Santjong-verhaal was Van 't Sant, en Van 't Sant alleen, de meinedige fantast die een prinsenkind uit zijn mouw schudde, dat door 's rijks historicus werd geadopteerd.

Aanhangsel: Dr. de Jong als geschiedschrijver

Dr. De Jongs deel 9 is ook zonder de uitvoerige paragraaf over Van 't Sant opmerkelijk genoeg. Door het grondwettelijk bepaalde karakter van onze staatsinrichting blijft de binnenskamerse relatie tussen koning(in) en kabinet aan de openbaarheid onttrokken. Met verlot van het staatshoofd zelf was dr. De Jong in staat om deze vertrouwelijke verhouding, wat de Londense jaren betreft, helder te belichten. Dit is een unicum in onze staatkundige geschiedenis, want zelfs de parlementaire enquêtecommissie hield zorgvuldig rekening met het artikel in onze grondwet dat de kroon onschendbaar verklaart en de ministers verantwoordelijk.

Alleen daardoor reeds is dit deel 9 een opzienbarende aflevering geworden in een geschiedkundig oeuvre, dat nu al als een standaardwerk wordt beschouwd, ook wegens de ontzagwekkende hoeveelheid gedetailleerde informatie die erin is verwerkt. Op den duur zullen er waarschijnlijk kortere samenvattingen over hetzelfde onderwerp verschijnen, minder breedvoerig en dus overzichtelijker. Indien ze een wetenschappelijk karakter dragen zullen ze echter onvermijdelijk voetnoten bevatten waarin verwezen wordt naar 'De Jong, KNITWO, deel x bladzijde y'.

Deel 9 over Londen wordt, volgens de flaptekst, 'gekenmerkt door volstrekte openhartigheid'. Er worden in dit deel reputaties gemaakt en gekraakt, zonder aanzien des persoons, want 'geschiedschrijving moet openhartig zijn, anders moet je het nalaten' (De Jong, *de Volkskrant*, 19-10-'79). Daarom juist dient de schijnbaar iconoclastische vraag gesteld te worden of de roep van bijna-onfeilbaarheid die dr. De Jong zich allengs (en dit grotendeels verdiend) heeft verworven, ook voor dit gehele deel 9 mag gelden, dat net zoals de vorige delen monumentaal is opgebouwd uit een reeks monografieën. In het algemeen dringt de vraag zich op of een bouwwerk

van een dergelijke omvang foutloos kan worden opgeleverd.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden lijkt het beter eerst na te gaan welke eisen de wetenschap der geschiedschrijving stelt. Deze mogen dan ook gesteld worden aan een werk als het onderhavige. Dr. De Jong heeft herhaaldelijk in interviews de nadruk gelegd op het wetenschappelijke karakter van zijn oeuvre, waarvoor hij, en hij alleen, de verantwoording draagt.

De geschiedschrijver werkt zoals elke vakman volgens bepaalde geijkte methoden. Terwijl ik dit neerschrijf springt op het netvlies der herinnering een beeld uit mijn kindertijd: de kaartenbakken waarin mijn vader de gegevens verzamelde en rangschikte die hij nodig had bij het schrijven van zijn *Geschiedenis der Nederduits-Hervormde Kerk in Zuid-Afrika*. Elk van de alfabetisch gerangschikte kaarten bevatte een feit, een aanhaling of een verwijzing. Het waarom van dit tijdrovende voorbereidende werk werd mij pas duidelijk toen ik op rijper leeftijd een boek doorlas dat ik uit zijn bibliotheek had behouden: J.G. Droysens *Grundriss der Historik*.

De oorspronkelijke betekenis van het woord ‘historie’ is volgens het etymologisch woordenboek ‘onderzoek’. Volgens Droysens standaardwerk is de eerste taak van de historicus daarom het opsporen en verzamelen van authentieke gegevens. Maar de feiten van het verleden zijn talrijk als de zandkorrels van de zee en daarom dient zich aanstonds de noodzaak aan van een keuze. Dit betekent echter tevens het invoeren van een persoonlijk element. Onze grote historicus P. Geyl beschreef dat (in zijn kritische studie over Toynbee) als ‘het element van willekeur, van subjectiviteit, dat noodzakelijkerwijs in alle combinaties van feiten optreedt, al is het alleen maar omdat men beginnen moet met een keuze eruit te doen; maar bovendien kan men ze niet anders rangschikken dan naar een gedachte die, gedeeltelijk althans, in de eigen geest gevormd moet worden’.

Aan dit rangschikken kom ik straks toe, want als eerstvolgende noodzakelijke taak ziet Droysen de kritiek.

Voor de geschiedvorsing in het gisteren en eergisteren zullen gedrukte en geschreven documenten het leeuwedeel vormen van het ruwe materiaal. Stuk voor stuk moeten ze niet alleen op hun authenticiteit worden beproefd maar ook op hun waarachtigheid. Droysen stelt zelfs de eis dat de historicus zich ook bezig moet houden met de geestelijke kwaliteiten én met de morele opvattingen

van hen, die de documenten hebben neergeschreven of in druk hebben gegeven. Dit soort beoordeling vereist dus een meer dan oppervlakkige mensenkennis. Deze zal de historicus van pas komen wanneer hij zich gaat bedienen van dagboeken en autobiografieën. ‘De geschiedkundige moet een grote mate van waarheidsliefde bezitten,’ zegt dr. H.A. Enno van Gelder in zijn essay *De methode der geschiedeniswetenschap*. Het voorschrift van Droysen indachtig zou ik daaraan willen toevoegen, dat hij een eendere mate van waarheidsliefde nooit zonder meer bij dagboekschrijvers en autobiografen mag veronderstellen en evenmin bij tijdgenoten, die hem mondeling hun herinneringen opdissen. Het is maar al te menselijk om het geschreven zelfportret te retoucheren, achteraf over mislukkingen heen te dartelen of zichzelf van figurant tot minstens bijrolspeler te bevorderen. In zulke gevoelige zaken als liefdesavonturen nemen ook grote geesten het soms niet nauw met de waarheid. Zo beschrijft de amoureuze aangelegde Britse filosoof Bertrand Russell in zijn autobiografie een hartstochtelijke verhouding met zijn vriendin lady Constance Malleson, die volgens hem vijf jaar duurde. Met een uitvoerige briefwisseling als bewijs kwam Russells biograaf Ronald W. Clark tot de ontdekking dat Russell haar ook later tussen andere verbintenissen door eenvoudig opcommandeerde en dan weer als een baksteen liet vallen wanneer hij met nieuwe bevestigingen in de knoop kwam.

De historicus dient dus nooit voetstoots andermans versie van een gebeurtenis te aanvaarden, tenzij een tweede getuige, onafhankelijk van de eerste, de vereiste bevestiging levert. Gedachtig aan het spreekwoord ‘zo heer, zo knecht’ mag hij in beginsel dus ook sceptisch staan tegenover elkaar dekkende verklaringen van een meerdere en diens mindere. In het algemeen gesproken is, zoals dr. Enno van Gelder onderstreept: ‘Twijfel het wachtwoord voor iedere werkelijke historicus.’ Twijfel niet alleen aan de betrouwbaarheid van zijn gegevens, ook al lijken ze op de eerste blik keurig met elkaar te kloppen, maar ook en vooral twijfel aan eigen inzicht, in het bewustzijn dat de keuze, de rangschikking en de uitleg van feiten door de eigen persoonlijkheid kan worden beïnvloed.

De beoefenaar van de contemporaine geschiedenis geniet ogenschijnlijk een voordeel ten opzichte van een collega die een veel ouder tijdsgewricht nieuw leven moet inblazen. Het is hem mogelijk

om vraaggesprekken te houden met ooggetuigen, die de jongste geschiedenis niet alleen hebben meegemaakt maar ook mee hielpen maken. Tegenover dit voordeel staan echter een paar geduchte gevaren. Elk persoonlijk contact betekent de mogelijkheid van wederzijdse beïnvloeding, met de risico's van aantrekking of afstoting en dus kans op verlies van objectiviteit. Een welbespraakt getuige zal in staat zijn een kleurrijk beeld op te roepen, zo wemelend van waarachtig aandoende details dat de historicus in de verleiding zou kunnen komen zijn kritische behoedzaamheid te vergeten. Hij dient zich bewust te blijven dat net zoals de droom na het ontwaken aanstonds vervormd dreigt te worden door het bewuste denken, de werkelijkheid van eens een andere gestalte kan aannemen in de droom der herinnering. Wat de historische vorser wil horen is 'zo was het'. Maar wat hem, al of niet te goeder trouw, soms wordt voorgeschoteld is 'zo had ik het graag gewild'. Hij dient dus terdege rekening te houden met de mogelijkheid van bewuste of onbewuste vertekening, versiering of verminking. In ieder geval van wezenlijk belang dient hij daarom een tweede onafhankelijke getuige op te sporen en aan de tand te voelen. Als die twee elkaar tegenspreken kan hij eerlijkheidshalve slechts uiting geven aan zijn twijfel.

Dit is een van de grote gevaren bij contemporaine geschiedschrijving voor zover zij niet op authentieke documenten berust. Vandaar dat theoretici der geschiedschrijving als C.V. Langlois en C. Seignebos in hun *Introduction aux Études historiques* zelfs de stelling verkondigden: 'Pas de documents, pas d'histoire.' Een tweede gevaar bij getuigenverhoor van tijdgenoten en verwerking daarvan in een geschiedschrijving die een oordeel inhoudt schuilt in de historicus zelf. Bij deze werkmethode verenigt hij in zijn persoon functies die in de rechtspraak niet voor niets zorgvuldig gescheiden blijven. Eerst treedt hij op als rechercheur en als rechter-commissaris. Vervolgens tovert hij zichzelf om tot officier van justitie, die zonder aanzien des persoons een requisitoir uitspreekt. Ten slotte benoemt hij zichzelf tot rechter en velst een oordeel over mensen die nog leven of betrekkelijk kort geleden gestorven zijn. Opgevoed als ik ben in een rechtsstaat vraag ik mij dan met enige verbijstering af: 'Waar blijft bij een dergelijke éénmans-rechtspraak de bij een behoorlijke rechtsgang onontbeerlijke advocaat, de pleiter, die na eigen onderzoek valse, vooringenomen of tegenstrijdige getuigenissen kan brandmer-

ken of teniet doen, die licht kan werpen op verzachtende omstandigheden en ten slotte op mildheid bij het oordeel kan aandringen in naam van ons aller al te menselijk falen?’

De contemporaine geschiedschrijver heeft daarom een verantwoordelijker taak dan de historiograaf die bijvoorbeeld een episode uit de dertigjarige oorlog uitbeeldt. Zijn verantwoordelijkheid ligt namelijk deels op ethisch terrein, omdat hij als *unus iudex* (éénmans-rechtbank) reputaties van tijdgenoten kan maken en kraken. De denktrant van dr. De Jong is uitgesproken positivistisch. Volgens de positivistische opvatting dient de geschiedwetenschap zich strikt te beperken tot de feiten en de relaties tussen de feiten. De positivist kent geen piëteit; in plaats van te vergoelijken rukt hij meedogenloos alle sentimentssluiers weg. In zijn inleiding tot deel 1 (verschenen 1969) verklaarde de auteur trouwens duidelijk wat de lezer te wachten stond. Hij zou, zo schreef hij, ‘geen enkel falen met de mantel der liefde bedekken’.

Ik vind dit een even boud als riskant voornemen. Een dergelijke ijzeren leidraad getuigt mijns inziens van een zekere hovaardij, van de inbeelding zich onpartijdig boven de feiten te kunnen stellen, kortom het Laatste Oordeel te kunnen verkondigen over een tijdsgewricht dat, zoals alle oorlogsperioden, niet enkel gekenmerkt wordt door heroïek en door geniaal inzicht, maar veel meer nog door menselijk falen en vallen, door blunders en massale verdwazing.

Het was zijn goed recht om zich principieel te verzetten tegen mythevorming, een onkruid dat vooral in oorlogstijd welig woekert (alle scheepsbemanningen bestaan dan opeens uit ferme jongens en stoere knapen en alle soldaten strijden onversaagd schouder aan schouder). Het was zijn goed recht uitsluitend te willen oordelen op grond van de feiten, waarvan hij er niet één wenste te verdoezelen. Maar dan dienen die feiten ook zo onwrikbaar vast te staan als rotsen in een landschap dat noch aan erosie noch aan aardbevingen onderhevig is. Maar juist het historisch landschap verandert voortdurend; er worden voortdurend nieuwe feiten ontdekt, oude onjuist bevonden. De geschiedenis is dus nooit ‘af’ - terwijl men uit De Jongs machtige poging juist de indruk krijgt dat hij de definitieve grondslag heeft willen leggen voor de geschiedschrijving van ‘ons’ tijdvak 1940-45.

Na het verschijnen van de eerste delen hebben een paar vakcritici

zich afgevraagd of één man alleen in staat zou zijn tot het leveren van een objectief beeld over deze felbewogen periode, terwijl van lekenzijde meermaals ietwat smalend werd opgemerkt: ‘Hij is er niet bij geweest, hij zat lekker veilig in Londen.’ Dat laatste lijkt mij juist een voordeel, want onder het motto ‘verdeel en heers’ slaagde de bezetter erin om het naar zijn eigen aard reeds zo verdeelde Nederlandse volk te verbrijzelen tot splintergroepjes, die tot aan de bevrijding dikwijls onkundig bleven van wat de belendende splinter had ervaren. Zuiver vaktechnisch gezien kon dr. De Jong het reuzenwerk aan dank zij zijn grote werkkraft, zijn sterke geheugen, zijn verbluffende compilatievermogen én het efficiënte apparaat dat tot zijn beschikking stond: het rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie. Last but not least voelde hij zich tot dit werk gedreven. Weinigen weten dat de toenmalige drs. Loe de Jong, tussen zijn werk voor Radio Oranje door, in Londen vier delen schreef onder de verzameltitel *Je maintiendrai*, over Nederland onder de nazi-tirannie, bekwaam gebruik makend van de toen in Londen bekende gegevens.

Wezenlijker is een ander bezwaar uit wetenschappelijke kring: wie een dergelijk werk van vele duizenden bladzijden schrijft, ontbeert de diepgaande kritiek van een intiem medewerker, die dan echter in alle achtergronden zou moeten duiken en alle gegevens natrekken.

Wat dr. De Jong, die zoals alle individualisten het liefst alleen werkt, overigens wel naast zich heeft gedoogd is een zogenaamde begeleidingsgroep, een raadgevend lichaam van geleerden en deskundigen met wie hij de ontwerpteksten bespreekt. Deze besprekingen zijn vanzelfsprekend vertrouwelijk. Het verwonderde mij niet van de achterwacht te vernemen, dat De Jong zelden kan worden overgehaald tot het aanbrengen van diepgaande wijzigingen. Dit klopt ook met wat hij zelf in zijn interview van 19-10-'79 met *de Volkskrant* zei: ‘Ik luister naar hun mening, maar uiteindelijk ligt het laatste woord altijd bij mij. Want ik ben de enige die de wetenschappelijke verantwoordelijkheid draagt.’ In elk geval waarborgt de éénmansmethode een eenheid van stijl in de vele delen, en deze kwestie van stijl ligt ook dr. De Jong na aan het hart.

Want na het opsporen, keuren en rangschikken van de historische feiten komt het moeilijkste en lonendste werk: de uitbeelding. De historicus wordt dan de historiograaf, die de geschiedenis een gezicht moet geven. Dit aanschouwelijk maken vereist een uitbeel-

dingstalent, zodat de historiograaf eigenlijk ook kunstenaar zou moeten zijn. In die rol staat hij tegenover de vrije schrijver zowel in het voordeel als in het nadeel. Hij hoeft nooit zoals menig romanschrijver te verzuchten: ‘Had ik maar een goed onderwerp!’ Maar het onderwerp dat voor de historiograaf kant en klaar ligt, is tevens zijn kooi. Hij mag zijn verbeelding nooit de losse teugel laten maar moet, net als de ruiter bij een springconcours, beheerst het traject rijden dat vooraf door de feiten is bepaald.

In zijn reeds aangehaalde interview met *de Volkskrant* legt dr. De Jong er sterk de nadruk op, dat geschiedschrijving niet alleen een wetenschappelijke kant heeft maar ook een artistieke. ‘Hoe houd je in een boek van 1500 pagina's de aandacht van de gemiddelde geïnteresseerde lezer gevangen? Dat heeft niets met wetenschap te maken, dat heeft alleen met kunst te maken, vind ik. *Clio is een Muze* is een uitroep die ik vaker gebruikt heb.’

Misschien speelde hem de titel door het hoofd van een kleine publikatie van de historicus G.M. Trevelyan over diens veel beroemder collega Carlyle. De titel van deze publikatie, *Clio a Muse*, was daar inderdaad gerechtvaardigd wegens Carlyle's overdadige fantasie en meeslepende stijl.

Meeslepend is de stijl van De Jong zeker niet; het lijkt juist of hij zich dwingt elk pathos te vermijden. Hij is vóór alles een uitgesproken vlot verteller; slechts bij hoge uitzondering struikelt men over te ingewikkelde of hortende zinnen. De Jong lezen lijkt doorgaans wandelen over glad asfalt door een winkelstraat met rijk, dikwijls zelfs al te rijk voorziene maar wel steeds overzichtelijk geordende uitstallingen. En net zoals in zo'n winkelstraat word je door te langdurig drentelen en kijken doodmoe.

Wat onze grote historicus P. Geyl over de essays van Macaulay schreef is bijna woordelijk op De Jongs schrijfwijze van toepassing: ‘Hij zal het nooit bij een louter algemene bewering laten, altijd zal hij die waar maken door bijzonderheden te geven. Hij doet dat met zo'n ademloze overtuiging, ogenschijnlijk zonder inspanning puttend uit een overvloedige kennis, dat de vaart van zijn welsprekendheid niet wordt gehinderd door wat bij de meeste schrijvers een indruk van vertoon van geleerdheid [...] maken zou.’

Maar die overrompelende vlotheid had ook haar bedenkelijke kant: zoals Macaulay het zag, zo was het en daarmee uit. ‘Dat,’ be-

sluit Geyl, ‘gaf aan zijn voorstelling der feiten die onovertroffen helderheid en aan zijn betoog die onbelemmerde beweging. Lezers van geen al te kritische geestesgesteldheid vinden dat onweerstaanbaar, maar in hen die wat minder volgzzaam zijn wekt het achterdocht en ergernis.’

Ook deze laatste zin geldt voor het oeuvre van dr. De Jong, zij het dan wel met enige nuance. De gemiddelde lezer, diep onder de indruk van de routineuze manier waarop De Jong schijnbaar moeiteloos details uit zijn mouw schudt, zal zich hoogstens afvragen: ‘Hoe is het in vredesnaam mogelijk dat één man alleen zoveel kan weten?’ Het is uiteindelijk de overtuigende manier waarop de schrijver zijn gegevens hanteert die de lichte twijfel, zo zij er al zijn mocht, voor deze categorie lezers totaal wegvaagt. En dan is er, herhaaldelijk terugkerend, het psychologisch geruststellende, om niet te zeggen bezwerende ‘wij’ in plaats van het op den duur eigenwijs aandoende ‘ik’. Dit ‘wij’ suggereert dat hier niet zo maar een individuele geschiedschrijver aan het woord is die de wijsheid in pacht meent te hebben. Om het ietwat overdreven te stellen fluistert dit op den duur hypnotisch werkende ‘wij’ de lezer toe: ‘Er is in die vijf jaren geen musje van het dak gevallen zonder dat “wij” het gezien hebben en wisten waarom.’

Alleen bij kritisch aangelegde dwarsliggers, die bovendien soms een kleiner of groter deel van het beschrevene persoonlijk hebben meegemaakt, kan deze vaderlijk apodictische stijl dezelfde ergernis verwekken als Macaulay's stoere stelligheid bij Geyl. Hij, Geyl, is van nature wars van dit suggereren van alwetendheid en alwijsheid. Hij vindt ‘er iets bij uitstek kostbaars in [...] dat de vakhistoricus zijn scrupules en zijn nederigheid tegenover zijn onderwerp bewaart, dat hij zich bewust blijft van de grenzen aan zijn kennis gesteld, dat hij zijn onwetendheid of zijn twijfel liever heeft dan vlotte generalisering’. Dit soort nederigheid tegenover een altijd verwarrend en kaleidoscopisch verschietend historisch gebeuren is De Jong vreemd. Hoogstens laat hij bepaalde vraagpunten soms volgen door de bekenenis: ‘Wij weten het niet.’ In de verpletterende meerderheid der gevallen weet hij het wel, en hoe. Uit zijn algemene inleiding haalde ik zijn beginselverklaring aan dat hij geen enkel falen met de mantel der liefde zou bedekken. Zou het niet voorzichtiger geweest zijn daar aan toe te voegen dat hij zich ook zou kunnen vergissen?

In de loop der jaren is inderdaad gebleken dat een bouwwerk van dergelijke omvang niet geheel foutloos kan worden opgeleverd. Waar De Jong oorlogsavonturen van bepaalde mensen beschrijft zijn de betrokkenen er vanzelf als de kippen bij geweest om te kijken of alles wel klopte. Een van onze meest succesvolle geheime agenten, die ik enkel wil aanduiden onder zijn oorlogsnaam 'Rudi', stuurde mij een fotokopie van zijn brief aan dr. De Jong. Hij begint met de volgende stekelige opmerkingen: 'Uw informatie betreffende de gevallen waar ik bij betrokken was zijn grotendeels onwaarheden. Bovendien noemt u een aantal details, die zelfs als ze waar zouden zijn, van geen enkel nut zijn voor de geschiedschrijving.' De Jongs vermelding dat Rudi samen met pater Bleys de Zwitserse grens kon passeren dank zij de medewerking van de Zwitserse geheime dienst, noemt hij onzin; deze dienst had er niets mee te maken. Zijn zogenaamde opdracht om zodra hij weer in bezet gebied werd gearachuteerd contact te zoeken met een zekere Iansen, noemt hij complete onzin; voor zijn 'dropping' had hij nog nooit van Iansen alias Max gehoord. Ook was hij nooit, zoals De Jong schreef, ondergedoken bij ir. Tromp en evenmin in een krankzinnigengesticht. 'Volkomen onbelangrijk,' voegde hij eraan toe, 'dit alleen ter illustratie van de onware berichtgeving.' Iets belangrijker is Rudi's correctie op De Jongs vermelding dat er tijdens de bezetting op verzoek van 'Londen' bij Philips in Eindhoven een geheime noodzender werd gebouwd - die inderdaad na de bevrijding van het zuiden de ether inging onder de naam Radio Herrijzend Nederland. Londen had hier niets mee uitstaande, corrigeerde Rudi die zelf bij Philips had gewerkt; de zender werd stiekem gebouwd op initiatief van de Philipsingenieur Thal Larsen.

Betekenen zulke detailfouten nu dat lezers, geschokt in hun aanvankelijk onvoorwaardelijk vertrouwen, De Jongs historiën verder met argwaan moeten gaan bekijken? Geenszins. Zich vergissen is menselijk en de vaart waarmee De Jong in zijn vlotte verteltrant deel na deel neerschreef, zal zeker hier en daar een slordigheidje in de hand hebben gewerkt. Naar aanleiding van een misvatting, die ik wel als belangrijk beschouwde, schreef ik na het verschijnen van deel 9 aan mijn oud-collega: 'Meen niet dat ik zit te vitten, maar wanneer je, zoals jij doet, in een vele delen omvattende historie zo in details afdaalt, is het menselijkerwijs onvermijdelijk dat sommige van deze

vele duizenden details fout zijn of dubieus overkomen, temeer daar jij voor het verifiëren ook van derden afhankelijk bent.’ Dr. De Jong schreef mij na nader onderzoek van zijn kant, dat hij de misvatting in een volgende druk zou corrigeren. Nadere bijzonderheden zijn hier dus overbodig.

Belangrijker acht ik enkele fouten van psychologische aard. Af en toe hangt dr. De Jong de zedenmeester uit, hoewel zijn positivistische instelling hem dit moest verbieden. Hij dient de feiten te laten spreken voorzover die in verband staan met zijn onderwerp en daarmee uit. Nadat dr. De Jong de opdracht tot geschiedschrijving verworven had bracht hij oriënterende bezoeken aan een aantal Londense ex-ministers. Een van hen was de ambitieuze oud-minister van Scheepvaart, Piet Kerstens, in 1944 door Gerbrandy ontslagen omdat drie andere ministers, onder wie Van Kleffens, anders dreigden af te treden. Tegenover de pasbenoemde rijkshistoricus uitte Kerstens meer dan elf jaar later zijn verbittering ‘gespeend van zelfkritiek die, *dunkt ons, Kerstens niet zou hebben misstaan*’ (mijn cursivering). De Jong besluit zijn zedenpreek als volgt: ‘De nog geen zestigjarige man die tegenover ons zat, was een wrak. Hij voelde zich tragisch miskend en had troost, te veel troost, gezocht in de drank, maar daarin had zich dezelfde instabiliteit geopenbaard die in Londen tot zijn val als minister had geleid.’ Hebben deze volstrekt overbodige zinnen, waarmee dr. De Jong een oud-minister in de asbak der geschiedenis veegt, iets wezenlijks uitstaande met Kerstens' Londense carrière? Maar dan ook niets.

Dezelfde brave-Hendrik-houding, weinig passend voor een objectief historicus, trof mij in dr. De Jongs biografie van dr. M. Somer, de kort aangebonden, opvliegende maar onvermoeibare en bekwame leider van het bureau inlichtingen, dat vanaf medio 1943 de eerste betrouwbare en duurzame verbindingen legde met bezet gebied. Als voorname schakel in de spionage-sector van de OD had Somer in bezet gebied onder grote druk gewerkt. Na een moeilijke en langdurige vlucht belandde hij in april 1942 in Amerika. Ik vraag mij af welk historisch belang gediend wordt met de mededeling dat Somers huwelijk slecht was en door de aansluitende lichtvaardige gevolgtrekking: ‘Dat laatste kan slechts bevorderd hebben dat hij in New York de bloemetjes buiten zette’ - op een wijze, die blijkbaar aanstoot wekte bij een paar New Yorkse Nederlanders die nog nooit een

seconde in gevaar hadden verkeerd ten gevolge van de oorlog.

Drs. De Jong had in het verduisterde oorlogs-Londen al zijn tijd nodig voor zijn veelomvattende werk bij Radio Oranje en voor zijn huisvaderlijke plichten in een woning, die zowel ver van de BBC als van het Londense uitgaanscentrum lag. Hij had daarom minder gelegenheid om met Engelandvaarders op te trekken dan mijn vrouw en ik, die besloten hadden pas na de oorlog een gezin te stichten. Dus miste hij onze steevaste ervaring dat de meeste jongeren onder de ontsnappingen subiet aan de zwier gingen zodra ze een voorschot op hun toekomstige gage hadden bemachtigd. Ze reageerden de nerveuze spanningen van maanden af door van kroegen in bedden te rollen en van bedden in kroegen. Toch moet ook De Jong wel eens van de daverende feesten gehoord hebben, die RAF-vliegers tijdens hun korte verloven vierden onder het dubbele teken van een nauw met elkaar verstrengelde Bacchus en Aphrodite. Maar koel en klinisch waarnemen betekent nog niet begrijpend meeleven met de onbegrijpelijkheden van de menselijke natuur, die in diepste wezen óók irrationeel is: een element dat juist in oorlogstijd het redelijke gemakkelijker overrompelt.

Wanneer ik dr. De Jongs oordeel over anderen lees, krijg ik soms de huiverige indruk van een zelf schijnbaar passieloze waarnemer, die alles bekijkt vanuit een hoogte welke de menselijke maat vertekent. Zo moest ik mijn hoofd schudden, niet in wijsheid maar in lichte ergernis, bij het lezen van de biografie van jhr. ir. O. van Lidth de Jeude, minister van Oorlog tussen 1942 en 1945. 'Hij dronk meer dan goed voor hem was,' vermeldt dr. De Jong in zijn resolute blauwe-knoopstijl. Dat deden er meer, met Churchill en Gerbrandy in het eerste gelid, zou ik daaraan toe willen voegen. Maar die konden er beter tegen dan Lidth.

Bij Lidths ietwat te forse borrel had dr. De Jong het gevoeglijk kunnen laten om te verklaren waarom Gerbrandy hem uit zijn derde oorlogskabinet weerde. Vereiste de 'historische verantwoordelijkheid', welke dr. De Jong als repliek op elk bezwaar tegen zijn tekst in de mond bestorven ligt, werkelijk de onnodig kwetsende toevoeging: 'Medio november '44 werd hij enkele malen in beschonken toestand door de Londense politie van de straat opgepikt'? In het voetbal heet zoiets 'natrappen', een overtreding die bestraft wordt met de rode kaart. Maar het overtreden van de ongeschreven fatsoenswetten

kan straffeloos gebeuren, want, zo zegt dr. De Jong, ‘geschiedschrijving moet openhartig zijn.’

Geschiedschrijving stelt, zoals reeds vermeld, veel meer eisen, aan een aantal waarvan De Jongs mammoetwerk over het algemeen beantwoordt: nauwkeurigheid, waarachtigheid, leesbaarheid. Toch is dat alles pas een begin.

In zijn essay *De wetenschap der historie* schrijft F. Hearnshaw, hoogleraar in de geschiedenis aan de Londense universiteit: ‘De beoefening der geschiedenis leert voorzichtigheid, onpartijdigheid en mededogen; zij geeft een inzicht in de ingewikkeldheid en onzekerheid van de socio-psychologische verschijnselen; zij verschaft ervaring in de subtiele kunst om vanuit zichtbare daden verborgen beweegredenen en denkbeelden te benaderen.’

Wanneer ik dr. De Jongs deel 9 in het licht van deze hoge eisen herlees, dan mis ik vooral het mededogen en de voorzichtige terughoudendheid in de oordeelvelling, geboren vanuit het besef der onzekerheid dat Geyl de ‘onvatbaarheid’ der historie noemde. De Jong houdt zijn geschiedschrijving even stevig in de hand als het stuurwiel van zijn auto. Dit is bij een dergelijk omvangrijk werk een deugd, tenminste, tegenover een breed en weinig kritisch lezerspubliek. Ik wens te onderstrepen dat, zoals reeds vermeld in het hoofdstuk ‘Twee voetnoten’, dit deel 9 een aantal treffende en indrukwekkende beschrijvingen bevat, waarin de bijzonderheden het algemene niet overwoekeren. Daarnaast zet De Jong het karakter van menig persoon kort en raak neer. Maar ook daarin blijft hij steeds de logische beschrijver en rationele gevolgtrekker. De ‘subtiele kunst’ waarvan Hearnshaw gewaagt, om met intuïtief invoelingsvermogen verborgen drijfveren te benaderen, blijft hem vreemd. Dit is geen verwijt, want dit soort aanvoelen van het menselijke, compleet met zijn duistere schaduwzijden, strookt waarschijnlijk niet met De Jongs persoonlijkheidsstructuur die hem allereerst dwingt tot het zoeken van het causaal verband.

Door zijn voorkeur voor de schijnbaar logische oplossing - een methode die contrasteert met die van de intuïtieve benadering - kwam hij vrijwel hulpeloos te staan in zijn ontmoeting met een werkelijk gecompliceerd karakter als dat van harer majesteits ‘*éminence grise*’: François van 't Sant. Deze man bleef voor hem een gladde metalen deur waarvan hij onmogelijk het sleutelgat kon vinden.

Ook daarom kan de paragraaf over Van 't Sant niet gelden als wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving. In het omvangrijke deel over 'Londen' vormt dit fragment echter de uitzondering die de algemene regel van dr. De Jongs betrouwbaarheid als geschiedschrijver over de periode 1940-45 bevestigt.

'De Lindenheert', Hoenderloo, 1980